

Boka Kotorska nakon pada mletačke republike do bečkoga kongresa (1797-1815)

Napisao

P a v a o B u t o r a c

(Svršetak)

Primljeno u sjednici historičko-filološkog razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 20. svibnja 1937.

Francuska vladavina

(1807—1813)

Politička situacija

Sankowsky je bio opozvan. Ali se pobrinuo, uviđajući težak položaj Crne Gore, nastao prelazom Boke u francuske ruke, da dođe do sastanka između maršala Marmonta i vladike Petra nekako krajem kolovoza 1807 u Kotoru. Francuska je sad mnogo nastojala da podvrgne Crnu Goru svome utjecaju i svojoj zaštiti, što bi joj, s obzirom na položaj Crne Gore, izvrsno poslužilo za njezine planove prema istoku. Pokušaj, da se osnuje francuski konzulat na Cetinju,¹²⁹ propao je zbog odlučnog otpora crnogorske narodne skupštine. Ovo je odbijanje ogorčilo Napoleona. Ali rat za oslobođenje na pirenejskom poluotoku (1808—1813), pa rat s Austrijom (1809), kad je Napoleon bio prvi put potučen kod Asperna od nadvojvode Karla, i napokon vojna na Rusiju (1812), koja je i u pripremama i u katastrofalnom rezultatu apsorbirala francusku snagu i organizaciju, ne dopustiše mu, da se ozbiljnije pozabavi nezavisnom državicom na vrletnim planinama.

Na osnovu mira u Tilži učvrsti erfurtski kongres (28 rujna do 14 listopada 1808) francusko-rusku diktaturu nad Evropom.

¹²⁹ Francuski vicedelegat konte Zanović iz Budve predlagao je za to mjesto kod Crnogoraca omraženog poručnika Pavla Tomića.

Dvolični je Talleyrand, lukavi voditelj francuske izvanjske politike, već uočio, da Napoleonova slava počinje opadati, i da Francusku održi za slučaj njegova konačna pada, približi se caru Aleksandru, da s uspjehom pokoleba njegovo povjerenje u Napoleona. Tajnim traktatom u Erfurtu (13 listopada 1808) bi Rusiji doznačena Finska (prije u švedskoj vlasti) i turske dunavske pokrajine Vlaška i Moldavska; ako Porta ne pristane, sam će se Aleksandar boriti za to, a za slučaj, da je podupre Austrija ili koja druga vlast ili da Austrija navijesti rat Francuskoj, nastupa suradnja obaju kontrahenata. Turska dakako ne prista, i zato dode ponovo do rata (1 travnja 1809) između nje i Rusije, koji svrši tek mirom u Bukureštu (28 svibnja 1812), kojim Porta opet dobije Vlašku i Moldavsku, a Besarabija, između Pruta i Dnjestra, dopadne Rusiju. Još prije početka rata sklopi sultan Muhamed II prijateljstvo s Engleskom, dok se Aleksandar, potaknut nasilnim odvođenjem danske flote od Engleza (1807), još jače priklonio Napoleonu.

Kad se imao sklopiti mir između Turske i Rusije, uglavi se mir i između Crnogoraca i skadarskoga paše (3 srpnja 1808), inicijativom ovoga. Između drugoga uglave, da Turci, za slučaj prekida mira između njih i Francuza, ne napadaju na Paštroviće, dok Francuzi onamo ne bi doveli redovnu vojsku, jer crnogorski pastiri sa stadima prelaze u Paštroviće; a ako Turci napanu Paštroviće, Crnogorci će smatrati, da je mir prekinut. Taj mir nije bio po čudi Francuzima. — U kolovozu pobune se Braići (vrh Budve) protiv Francuza, a Crnogorci im pomognu. Francuzi s oko 8000 ljudi, vođeni od generala Delzonsa i Clauzela, svladaju i spale Braiće, i zatim upadnu u crnogorsko zemljište, ali ih vladika satjera natrag u Budvu (28 kolovoza 1808).

Inače su francuski vojnici dobro postupali sa Crnogorcima, ali kad nadođu u Kotor Napoleonove talijanske čete, izbiju nasilja s obiju strana. Zato se maršal Bertrand, koji je ljeti 1809 došao za guvernera francuske Albanije, sastane sa vladikom u manastiru Lastvi (grbaljskoj), i uglavi se mir. U ovoj se prigodi nađu s Bertrandom osim drugih još i markiz Paulucci, kotorski delegat, grof Gregorina, šef legije narodne garde, grof Bubić, pukovnik pandura, i pukovnik Violla de Sommières, koji je i opisao ovaj sastanak. Ugovore, da se pazari otvaraju Crnogorcima, da se jamči zaštita Crnogorkama, kad silaze na pazar, otete se stvari s obiju strana vraćaju, vladika će izručiti francuske dezertere. Promjena je

političke situacije donijela nesreću Vučetiću, denuncijantu Dolcijevu, jer ga vladika za klevete optuži ruskom državnom kancelaru Rumjancovu, pa tako Vučetić bi posvema onemogućen.

U vezi s ratom, koji je buknuo g. 1809 između Austrije i Francuske, vladin delegat u Kotoru Paulucci skupa sa zapovjednikom pokrajine pukovnikom Menginom uprave stanovnicima pokrajine Boke Kotorske proglas (9 svibnja 1809), iz koga izbija, kako car austrijski Frano, »koji je okrenuo svoje oružje usprkos svojoj svečanoj zakletvi na onoga, komu duguje svoj prijesto i održanje svoga glavnog grada«, ima emisare u Jadranskom zalivu (gulfu), koji šire krive novosti i buntovne proglose, da se pobuni obalno stanovništvo. Proglas odvrća Bokelje od takvih pokusa, i upozorava ih na primjer Marsilje, Genove i Mletaka, koji su kroz toliko vjekova uživali sve prednosti, koje pruža trgovina, a sad se svim sredstvima zalažu za ovaj rat, koji bi im imao povratiti stari sjaj. Oni znadu častiti svoju naciju i svoju zastavu, i nikad ne gube srčanosti pred neprijateljima kontinenta, eđa bi nečasno stekli bogatstvo. Moći će poslušati Franove emisare, kad on bude u Parizu! Proglas na kraju ističe: »Zbog same Vaše koristi car Napoleon je ostavio svoje čete među vama, da održe red i policiju. On ih ne treba, da očuva svoje suverenstvo. Samo njegovo ime jamči mu ga. Ostanite dakle s njim uvijek sjedinjeni, i upregnite da pokažete svoju revnost, da ga zadovoljite, da tako otklonite od svoga kraja ratnu nesreću«. ¹³⁰ Rat s Austrijom svrši se *bečkim mirom* (u Schönbrunnu), 14 listopada 1809, kojim Austrija ustupi Francuskoj bjelačko okružje i sve zemlje na desnoj obali Save, dakle Kranjsku, Istru, Hrvatsku. Ove zemlje skupa s Dalmacijom, Dubrovnikom i Bokom, *ujedini Napoleon u jednu državu ilirskih pokrajina* (Iliriju) sa Marmontom, »dubrovačkim vojvodom« (duc de Raguse), na čelu.

Radi nemira s Crnogorcima u Boki s proljeća 1811, još točnije radi svojih planova otprije, naredi Napoleon Marmontu, da opremi ratnu ekspediciju na Crnu Goru. Boka, nezadovoljna francuskom upravom, bila je u vrenju, a Francuzi su to odbacivali na crnogorski utjecaj. Ali se radi tehničkih teškoća odustalo, a to još više osokoli Crnogorce. Njihovi su agenti bili razrovali stegu u hrvatskome bataljonu u Kotoru, gdje su služili sve sami pravoslavni, pa ga Francuzi premjeste u Dubrovnik, a u Kotor dovedu bataljon Ličana, gdje su pojedine čete sastojale od katolika, da ih razmjesti

¹³⁰ V. izvorni proglas u PA, Miscellanea ecc., i prilog br. 6.

po granici. — Opet se g. 1812 snuje ekspedicija na Crnu Goru. Ali se general Bertrand usprotivi radi tehničkih teškoća; i Hrvati vojnici bili su mu »sumnjive vjernosti«.

Međutim je prijateljstvo cara Aleksandra s Napoleonom ohladnilo, da se naskoro izvrne u otvoreno neprijateljstvo, najviše zbog štete, koju je država osjetila kontinentalnim zatvorom, jer je oslabio izvoz u Englesku. Car se približi i pomiri s Engleskom, poveže se sa španjolskim ustašama, a Švedsku privuče stavivši joj u izgled dobitak Norveške, koja je bila u rukama Danske, francuske saveznice. Napoleon, poduprt Pruskom i Austrijom, koja je ipak tajno šurovala s Aleksandrom, opremi protiv Rusije »veliku armadu« ili vojsku. Ova je već krajem svibnja 1812 stajala na liniji Lavov—Varšava—Königsberg.

Francuzi su u Boki imali okapanja s neraspoloženjem domaćeg pučanstva. Osobito je prisilna rekrutacija za ratnu mornaricu izazvala u Boki reakciju. Bokeljsko je pučanstvo to smatralo za atentat na svoju slobodu i na uvriježenu praksu, posvećenu dugim mletačkim vladanjem, a nepovrijeđenu kratkotrajnom austrijskom i ruskom upravom. Francuska je vlast, istina, pri tom dobro računala: bez prave flote na Jadranu, vješti bokeljski pomorci dobro će joj doći za progon engleskih gusara. Katolički clemenat u primorju, vješt svijetu, praktičan trgovački računčija, bunio se u duši protiv ove novotarije. Ali mnogi nađoše, u doba jedne katastrofalne trgovačke i pomorske krize, rada i života na francuskoj floti, pa se napokon prilagodiše tome novom neobičnom sistemu. Međutim, u pravoslavnome svijetu reakcija poprimi i teže forme. Peraška je općina imala pune ruke posla, krajem 1810 i početkom 1811, da primiri Orahovac, pravoslavno selo svoje jurisdikcije. U prosincu 1810 delegat Paulucci zabranjuje Orahovčanima prilaz u Perast. Od ove su zabrane izuzeti stanovnici orahovačkoga sela Dražerta, jer su se ispravno ponijeli pri popisu za mornaricu.¹³¹ Početkom siječnja 1811 traži općina, na zahtjev kotorske delegacije, od orahovačkih starješina i pučanstva, da smjesta upute u Kotor četiri mornara, a općina će ih otpratiti iz Perasta sa dva svoja sugrađanina i sa pismom, da tako dokažu, da vrše podaničku dužnost i da izbjegnju kazni. Orahovčani se pokore i upute zatraženi kontingenat mornara zadnjeg (trećeg) popisa. Nato ih delegat

¹³¹ Dokumenti u posebnom sveščiću u PA. Iz tih se razabira, da su Or. i prije tako postupali.

Paulucci svojom odlukom (determinacijom) 23 siječnja iste godine prizna ponovo podanicima Njegova Veličanstva Cara i Kralja Napoleona Velikoga; stanovnici Orahovca uživaju ista prava i povlastice, koje uživaju vjerni podanici Njegova Veličanstva; pošto su neredi izbili djelomično stoga, što nije bilo zgodna glavara, odabira se, na prijedlog peraškog sindaka i po općoj želji orahovačkih općinara, za glavara Jovo Perović, a da nade savjeta u pouzdanih ljudi, koji uživaju glas, imenovani su njegovim asistentima Matko Vukasović, Ilija Aleksić, Nikola Četković i Vuko Ratković; i glavar i asistenti odmah ulaze u službu; peraški će sindak izvršiti ovu odluku i objaviti je i u Perastu i u Orahovcu.¹³² Nego, istog dana obavijesti delegat peraškog sindaka, da Orahovčani odsad imaju pravo da se njemu izravno obraćaju, a ne preko općine, a kao razlog navodi, »da poglavica vlade izravno upozna potrebe pučanstva, da im tako brzo doteče«.¹³³ U stvari, da buntovnike stavi pod svoju izravnu kontrolu i jače ih poveže s vladom.¹³⁴

Potkraj veljače (24) 1812 pošalje zapovjednik francuske Arbanije brigadir general baron Gauthier jednu četu 23 pukovnije, jednu četu Hrvata i jedan odio pandura, da iz Paštrovića, koji, navikli na stare slobostine, već dvije godine nijesu plaćali porez, dok je njihovo svećenstvo odbilo da položi zakletvu, dignu rekrute za mornaricu. Ali ih Paštrovićani, potpomognuti Crnogorcima, oružjem prisile, da se povuku do Budve. Zato u lipnju pođe na Paštroviće general Pachtod sa dva bataljona 23 pukovnije, dva talijanska bataljona i dva bataljona Hrvata, i zaprijeti Paštrovićima, da će sve iskorijeniti i popaliti, ako ne predadu popisanu momčad. Na putu u Paštroviće pokore se generalu sela, koja su se bila pobunila prije tri mjeseca, kad se doznalo za onaj francuski neuspjeh. Paštrovići se pokore, a general dade strijeljati trojicu. Ovo je nekako održalo ugled Francuzima u ovim stranama, jer su uprav sada engleski i ruski agenti pokušali da Portu uvuku u savez protiv Napoleona, koji je međutim sa svojom vojskom zalazio sve dublje u rusku zemlju, da nešto kasnije osjeti svu težinu originalne ruske strategije.

¹³² Izvornik u PA, Miscellanea cit. Sr. i prilog br. 12 na kraju djela.

¹³³ Isprave o uzbuni u PA, nav. svez.

¹³⁴ Pokret Or. bio je potpuno nepoznat piscima, koji su se pozabavili događajima ovih godina.

Povodom novih nemira između Crnogoraca, koji su pljačkali, i Grbljana sastanu se sa vladikom general Gauthier, u sporazumu sa Cailleuxom, adjutantom tadašnjeg guvernera Ilirije grofa Bertranda, za to poslanim u Kotor, na Mircu vrh Goražde nedaleko od Kotora u lipnju 1812, da učvrste prijašnji sporazum dodavši još neke zaključke.¹³⁵

Vojna je na Rusiju zamračila slavu Napoleonovu, dok su se i u Španjolskoj vodile teške borbe za oslobođenje pomoću Engleza što u otvorenom ratu što u malom (guerilla), koji je i Crnogorcima bio dobro poznat kao uspješna metoda, da se upotrebe prednosti jednog gorovitog i raskidanog terena protiv nadmoćna neprijatelja. Napoleon dospije polovinom rujna u napuštenu Moskvu, koja je pružala njegovoj izmorenoj vojsci sliku pusta garišta. Prisiljen na povratak, nakon strahovite bitke pri prijelazu Berezine, pritoka rijeke Dnjepra, (26—28 studenoga), napusti Napoleon u mjestu Smorgony ostatke svoje razbijene i rasute »velike armade« (5 prosinca). Bio je to slom Napoleonovih imperijalističkih snova, po kojima je imala slijediti nakon Rusije turska carevina i Indija.

Veliki rat za oslobođenje (1813—1814) vode iz početka 1813 Rusija, Engleska, Pruska i Švedska. Napoleon porazi saveznike kod Lützena (Gross-Görschen, 2 svibnja) i kod Bautzena (Budišin, 20 i 21 svibnja). Sad se sklopi primirje u Poischwitzu (4 lipnja do 20 srpnja, produljeno do 10 kolovoza). — Početkom 1813 potiču Englezi, koji su svojim brodomljen držali otok Vis, crnogorskoga vladiku, da Crnogorci upadnu u Boku i osvoje ju. To bi znatno oslabilo francusku poziciju na Jadranu, a saveznicima (Engleskoj i Rusiji) pripomoglo da oslabe neprijatelja. Vladika je tražio od Engleza obilatu pomoć u oružju, municiji i hrani. Engleski mu admiral Th. Fr. Freemantle obeća (20 travnja) zajedničku akciju u zgodnu času, uvjeravajući ga, da intimna veza između ruskog i engleskog dvora postaje svaki dan sve čvršća. Usto je vladika tražio, da se Boka ujedini s Crnom Gorom u jednu malu republiku pod pokroviteljstvom Velike Britanije i Rusije. Razumije se, da je zapovjednik Boke Gauthier, najbolji francuski general u Dalmaciji po mišljenju nekih povjesnika, odvrćao vladiku od Engleza, jer

¹³⁵ Potanje Đorđević, o. c., trinaesto poglavlje.

su »izvarali sve evropske države, koje su povukli u nesretne ratove, pa ih poslije napustili«. ¹³⁶

Posjed je otoka Visa, po položaju daleko odbačena od dalmatinske obale prema središnjoj zoni Jadrana, jamčio engleskoj floti prevlast na Jadranu i skoro nesmetanu kontrolu nad kretanjem francuskih brodova. Pošto su Rusi, uslijed zaključaka mira u Tilži, ostavili Boku odnosno Dalmaciju (1807), Englezi preuzmu njihovu ulogu i blokiraju obalu. Dopru do Trsta, gdje pokušaju da zapale ruske brodove prepuštene Francuzima. Otad su neprestano križarili između Mletaka i Krfa onemogućivši posve Francuze na moru. Engleska je flota u razdoblju od godine 1809 do 1813 narasla na više od 20 brodova, koji su operirali na Jadranu, ne računajući na bezbroj gusara, koji su ometali vožnju. 13 ožujka 1811 Englezi hametice poraze Francuze kod Visa. Francuskom je flotom, koja je sastojala od 9 brodova što većih što manjih, zapovijedao kapetan vašela Dubourdicu, a engleskom, koja je imala 2 vašela, 1 fregatu i 1 korvetu, komodor Hoste, koji se malo kasnije susreće u Boki. ¹³⁷ Sad se Englezi utvrde na Visu, a u susljednoj godini 1812 definitivno ustale. Guvernerom otoka bi imenovan Sir G. D. Robertson. Vis kroz kratko veoma procvate trgovinom, a pučanstvo mu u dvije godine naraste od 4000 na 11000.

Francuzi su i u drugim prigodama bili loše sreće na Jadranu. Tako je 29 studenoga 1811 došlo do boja, između Visa i talijanske obale, s Englezima. Francuske su fregate »Pauline« i »Pomone« i lađa (»gabarra«) »Persane« vozile iz Krfa u Mletke, gdje su se ovih godina u arsenalu opremali novi francuski vašeli i fregate, da pojačaju tamošnju diviziju. Ali se sudare s engleskim linijskim vašelom »Amphion« i fregatama »Alceste« i »Unity«. »Pomone« i »Persane« budu zarobljene, a »Pauline« se daje u bijeg, ali od vatre, što je izbila na brodu, ode u zrak izvan Jakina. Gordon, kapetan vašela »Amphion«, ranjen, izgubi nogu amputacijom. Kasnije je zapovijedao engleskom mornaricom pri opsadi Zadra (1813). — Francuski vašel »Rivoli«, skoro porinut, i brikovi

¹³⁶ Pismo Gauth., po Erberu, donosi dr. Lazar Tomanović, Događaji u Boki Kotorskoj od godine 1797 do 1814, preštampano iz »Dubrovnika«, izd. knjiž. J. Sekulovića u Hercegovome, Srp. štampar., Dubrovnik 1922, 99.

¹³⁷ Zanimljive potankosti o ovoj bici prikupio po iskazima jednog sučesnika F. Visković, o. c., 125.

»Eridano« (talijanski),¹³⁸ »Mammalucco« (francuski) i »Mercurio« krenu u veljači 1812 za pričuvu iz Mletaka u Trst, ali ih u piranskim vodama (Piran u Istri) dostigne engleski vašel »Victorious« i brik »Weasel«. U noći između 21 i 22 veljače dođe do bitke. Odmah na početku odleti u zrak brik »Mercurio«, pogođen sa brika »Weasel«, a ostala dva dadu se u bijeg. Ostade jedini vašel »Rivoli« sa 808 ljudi posade, i nakon ogorčene borbe za punih šest sati, oštećen, probušen, izgubivši velik dio topova i 506 što mrtvih što ranjenih, predade se u 9^{1/2} sati izjutra. Ali i na engleskom vašelu broj mrtvih i ranjenih dosegne 289.¹³⁹ — Kako se iz ovih prikaza razabira, Englezi su se mogli smatrati u vrijeme neposredno nakon odlaska Rusa, a pogotovu od 1811 pa sve do godina 1813—1814, neospornim gospodarima Jadrana.

Austrija je međutim, nakon Napoleonovih pobjeda kod Lützena i Bautzena, izašla iz rezerve. U Reichenbachu (u Šleskoj) bi dostavljena ruskome ministru Nesselrodeu (7 lipnja 1813) nota, koja je sadržavala austrijske zahtjeve postavljene Napoleonu. Između drugih, pod točkom 3 zatražila je Austrija, da joj se povrate ilirske pokrajine, i to je označila, uz neke druge točke, kao »conditio sine qua non« za mir.¹⁴⁰ Kongres za mir u Pragu, koji je započeo 12 srpnja, nije donio rezultata. Na ultimatum grofa Klementa Lotara Metternicha, prije poslanika u Parizu, koji je g. 1809 uoči zaključenja mira u Schönbrunn preuzeo da vodi, nakon odstupa grofa Filipa Stadion, izvanjsku politiku Austrije, da se rajhenbaški program primi u cijelosti, Napoleon do označenog roka (10 kolovoza) ne dade nikakva odgovora. Nato Metternich raspusti kongres, i Austrija navijesti Francuskoj rat.

¹³⁸ Po opisu ove bitke na dvjema slikama, koje predstavljaju boj, a pripadaju peraškoj kući kontova Viskovića (ko. Hanibal Visković borio se ovom prigodom na »Rivoli«); po Pisaniju je bio brik »Jena«, koji se ne spominje u Visk., dok P. ne spominje »Eridano«.

¹³⁹ Na »Rivoli« su sudjelovali i Peraštani Hanibal Visković i Vicko Mazarović kao mladi aspiranti. Teško ranjeni, održe se na svojim položajima, pa ih zapovjednik kapetan Barrè promakne odmah na aspirante prvog razreda. Biše zarobljeni, ali i pušteni poslije tri mjeseca na časnu riječ. Održe se u franc. službi do g. 1814, kad se povrate u domovinu. Barrè je upravljao topovsku paljbu na jarbole, a engleski vašel na trup broda, što je bilo mnogo uspješnije, jer bi s tako rasklimale baterije, a onda bi se prešlo na direktan napadaj izbliza (abbordaggio). Vjerodostojne zanimljive detalje o boju v. u Viskovića, o. c., 126, 128—129.

¹⁴⁰ Illustr. Weltgesch., cit., IV, 171.

Unutrašnja uprava

Pošto su Francuzi zapremili Dalmaciju u veljači 1806, a malo potom i teritorij dubrovačke republike, Napoleon preda vojničku vlast u zemlji generalu Augustu de Marmontu, a građansku Mlečaninu Vicku Dandolu, koji je ostao na čelu dalmatinske uprave od 26 travnja 1806 do godine 1810. Sposoban i aktivan, dade se Dandolo odmah na posao oko organiziranja uprave, pošto proputova zemljom do Splita (u rujnu 1806). Dalmacija se nije sad upravljala kao neka zasebna jedinica, nego kao pokrajina, koja je sačinjavala dio kraljevine Italije (Regno d' Italia). Na čelu joj je stajala zemaljska vlada sa sjedištem u Zadru (providurija, la proveditura generale), a ovoj opet opći providur (proveditore generale). Dandolo, prvi i jedini providur francuske Dalmacije, bio je podvrgnut talijanskome potkralju Eugenu Beauharnaisu. Posebni je rezident predstavljao zemlju u Milanu kod središnje vlade (za dulje vremena Ivan Stratico). Providurija je imala šest odsjeka i glavnog tajnika, a zemlja četiri okružja (distretti) s delegatima na čelu, dok su se okružja dijelila na kotare (cantoni) s vicedelegatima, a ovi opet na općine s načelnicima. Glavno vijeće dalmatinsko od 48 članova, izabраниh od vlade, u Zadru, bilo je organ savjetodavnog karaktera.

Boka je Kotorska tek kasnije, biva, nakon mira u Tilži (7 srpnja 1807), pristupila pod francusku vlast, koja je ovdje odmah primijenila sličnu organizaciju kao u Dalmaciji.

Marmont izda 27 kolovoza 1807 iz svoga glavnog kvartira u Kotoru jednu konstituciju »hoteći dati pokrajini Boke privremenu organizaciju, kako je okolnosti nameću, u očekivanju odredaba, koje će biti propisane«, i tom odredi »za Njeg. Vel. Cara i Kralja«, da se pokrajina Boke Kotorske ima razdijeliti na tri kotara, kotorski, hercegnovski i budvanski. Kotorski će obuhvaćati grad Kotor i stari kotorski teritorij, pri čemu se ovome pojmu dao gotovo opseg iz srednjega vijeka, Risan, i dvije grbaljske knežije, Tujkovića i Lazarovića; hercegnovski ostaje kao i dotad, budvanski zahvaća tri obližnje općine i dvije grbaljske knežije, Ljubanovića i Bojkovića. Pokrajinom će upravljati kraljevski delegat u Kotoru, a pod njim će stajati dva vicedelegata, u Hercegnovome i u Budvi. U Kotoru će biti načelnik sa dva suca, koji će nadzirati općinske poslove

(titolo primo).¹⁴¹ — Lako da su kotorski frankofili, vješto upotreblivši promjenu političke situacije, u ovom času djelovali na Marmonta, da tako afirmiraju stara teritorijalna kotorska prava, a donekle i sastav gradske uprave, ukoliko su to mogle dozvoliti demokratizatorske i centralizatorske smjernice francuskog upravnog sistema.

Pošto su Francuzi 31 siječnja 1808 ukinuli dubrovački senat, zadnji ostatak stare republikanske nezavisnosti, Boka i Dubrovnik budu konstituirani u jednu upravnu oblast s posebnim *općim administratorom*, Dominikom Garagninom Trogiranimom (od 14 ožujka 1808), sa četiri okružja (odn. delegata), u Stonu, Lopudu, Cavtatu i Kotoru, i sa dva kotara (kantona), odnosno vicedelegata, u Hercegovome i u Budvi. Ipak Boka i Dubrovnik sačinjavaju i smatrani su od francuskih vlasti još i nakon osnutka ilirskih pokrajina, a prije njihova konačnog uređenja, kao *dvi*je pokrajine, združene pod jednim administratorom.¹⁴² Garagnin je organizirao upravu bivše dubrovačke države. Ali je generalni administrator (opći upravitelj), sa sjedištem u Dubrovniku, bio podvrgnut vojničkoj vlasti. Iz početka pa do prosinca 1807 izvršivao je službu civilnog i vojničkog guvernera Boke i Dubrovnika general Lauriston,¹⁴³ a naslijedi ga divizijski general Clauzel, koji je kasnije postao maršal u Alžiru. Lauriston je tad imenovan guvernerom Mletaka. Ljeti 1809 preuzima funkciju guvernera francuske Arbanije maršal Bertrand, i tu se okušao u administrativnoj vještini za kasniju službu guvernera Ilirije (slično kao i austrijski general Brady). Još se javlja krajem 1810 i početkom 1811 u svojstvu zapovjednika Dubrovnika i Kotora (zapovjedn. trećeg okruga), neposredno pred svojim imenovanjem za guvernera ilirskih pokrajina. U velikom ratu g. 1813 sudjeluju i Bertrand i Lauriston na njemačkom ratištu. Pri porazu saveznika kod Gross-Görschena

¹⁴¹ Ova privremena ustavna odredba ima na čelu ovu titulaturu: Impero Francese-Regno d' Italia. Drugi dekreti ovih prvih godina franc. vlad. do ustanovljenja ilir. pokrajina (1811) obično imaju samo: Regno d' Italia. Ovu je Marm. konstit. uredbu objavio Visković, o. c., 113—116.

¹⁴² PA, Miscellanea ecc., akt gen. admin. pod br. 1961, 29. VI. 1810, i drugi akti gen. admin.

¹⁴³ Zapovjednik Marmont pohodio je Boku odmah nakon ulaska franc. četa u Kotor. Stigao je u K. 21 kol., pa je diviz. Lauriston u svojstvu »zapovjednika u državama Dubrovnika i Arbanije nekad mletačke« (drugdje se kaže »guverner dubr. države i pokr. Boke«, prije 31 sij. 1808 kad je dokinut dubr. senat), pozvao sve deputacije iz pokrajine, da se poklone Marmontu u K. 22 kol. PA, Miscellanea ecc. već naved.

(2 svibnja) nije sudjelovao Lauriston, komu se prigovara, da je tad ostao kod Leipziga, a da je bio zašao u borbu, poraz bi savezničke vojske bio još i teži. Godine 1813 i 1814 fungira kao zapovjednik pokrajine general Ivan Josip Gauthier. Ali se na čelu pokrajine susreću i pukovnici. Tako Mengin, s proljeća 1809, pa i još krajem 1810. Međutim je 1811 vojnički zapovjednik Dubrovnika i Kotora, osim Bertranda, general baron de' Sivray. Kao guverner kotorske pokrajine, zapovjednik Hercegovoga, javlja se pukovnik L. C. Vialla de Sommières, šef štaba druge divizije ilirske vojske u Dubrovniku od godine 1807 do 1813; kulturni čovjek, koji se zanimao i za iskopine (tako u Risnu), opisao je svoje utiske o Crnoj Gori u posebnom djelu u dva sveska (Paris 1820), u kome ima i nešto podataka iz Boke.

Razumije se, da je ovaj upravni dualizam nanosio samoj upravi i njezinu ugledu pred novim podanicima podosta štete; stim više što se svijet u Boki pod ruskom vladavinom bio navikao na superiornost građanske uprave nad vojničkom. I Marmontova privremena konstitucija za Boku predviđa (tit. quinto), da kotorski delegat u svim nepredviđenim slučajevima zatraži instrukcije od generala Lauristona, zapovjednika Dubrovnika i Arbanije. Ovaj naziv Arbanije, koji su Rusi bili napustili, upotrebljavaju kojiput Francuzi uz sada običajniji Boke Kotorske. Naziv Arbanije obično je bez dodatka »francuske« (»Provincia dell' Albania« u službenim tiskanicama).

Mirom u Schönbrunnu (14 listopada 1809) dobije Napoleon, uz prijašnji posjed na Jadranu, još i zapadnu Korušku oko Bjelaka (Villach), Kranjsku, Hrvatsku na desnoj obali Save do ušća Une kod Jasenovca, i Istru. Te iste godine (1809) bi definitivno likvidiran i tirolski ustanak protiv Francuza, komu je bio na čelu Andrija Hofer (strijeljan u Mantovi 20 veljače 1810). Tirol je bio rastrgan: južni dio pripadne kraljevini Italiji, jedna trećina kraljevini Bavarskoj, a Pustertal Iliriji. Napoleon ustroji iz ovih zemalja zajedno s Dalmacijom (otok Vis drže kasnije, od 1811, Englezi), Dubrovnikom i Bokom Kotorskom, zasebnu nezavisnu oblast (od sedam pokrajina), koja ne bi bila neposredno podložna kraljevini Italiji, nego bi pače ovu odvojila od neposredna susjedstva austrijskih zemalja. Ta je autonomna oblast imala i vojničku svrhu: da se od nje formira velik rezervoar svježih vojničkih snaga. Tako je Iliriji bila određena uloga slična sredovječnoj markgrofoviji ili

marki. Zato je Napoleon i dalje održao sistem vojničke krajine u Hrvatskoj, a o ratničkim se vrlinama Hrvata izražavao vrlo laskavo, pače je u bici kod Berezine (26—28 stud. 1812), otprije spomenutoj, on sam zapovijedao hrvatskim krajiškim pukovnijama. Bertrand je bio osnovao šest hrvatskih pukovnija po uzoru onih, koje su nekad služile staru francusku monarhiju. Neke su od tih sudjelovale u ruskoj vojni. Pri stvaranju Ilirije Napoleonu je lebdjela pred očima vojničko-politička osnova, ali je time zemljama Južnih Slavena namaknuo i neku podlogu za njihovo narodno osvješćivanje i sabiranje; razumije se, ukoliko je to moglo biti u skladu s osnovom velikog francuskog imperija, komu je Napoleon bio i vođa i simbol i ekskluzivan predstavnik. Napoleon se čak bavio mišlju, da zahvati i tursku Bosnu, dajući tako svojoj Iliriji još jednu prevažnu političku zadaću: da bude političko-vojničko uporište za prodiranje na istok. Ono isto, što je bio namijenio u specijalan zadatak posjedu Boke, a i svima vojničkim i političkim planovima s Crnom Gorom, što mu zadnje ne pođe za rukom. Na sam dan šenbrunskog mira, 14 listopada 1809, Napoleon je iz svoga carskog logora u Schönbrunnu proglasio *Iliriju* ili *Ilirske pokrajine*.¹⁴⁴ Ime je Ilirija kao stari, makar sad i nerealni naziv, za ove zemlje dobro došao centralizatorskoj francuskoj upravi kao skupno ime za novostvorenu oblast, koja je sastojala od zemalja sa vrlo različitim političkim, a i kulturnim razvojem, premda su francuske unififikatorske administrativne i kulturne tendencije, nema sumnje, pomogle, skupa s jednim zajedničkim ilirskim imenom, narodnoj ideji. Napoleonu je ime Ilirija dobro došlo još s jednog razloga: jer se zanosio za idealom starog rimskog imperija.

August de Marmont stigao je iz Pariza u Ljubljanu 17 studenoga 1809, da primi privremenu upravu Ilirije. Desna mu je ruka bio *generalni intendant*, građansko lice, za sve poslove osim sudbenih i vojničkih. Dalmacija je bila u prvi čas u brizi za svoj položaj, da li će biti anektirana novostečenom posjedu ili će i dalje ostati u sklopu kraljevine Italije. Neizvjesnost se održavala i voj-

¹⁴⁴ V. otkas njegova proglasa na njemačkom i ilirskom jeziku u smotri »Narodna Starina«, sv. 18 (Zagreb 1929), 50. F. Šišić, Hrvatska povijest III, Zagreb 1913, izd. Mat. Hrv., 94, donosi, da Napoleon na sam dan šenbr. mira (14 list. 1809) nije još znao ni za ilirsko ime, nego je za ilir. pokrajine, odn. za ilir. ime, doznao iz razgovora sa Ljubljancinim grofom Cobenzlom. Š. ovoga Cob. naziva Ivanom, a J. Rus, Napoleon ob Soči, Ljubljana 1929, zna za razgovore grofa Filipa Cob., austrij. diplomata, koji je imao s Napoleonom već od g. 1797 mnogo dodira. Str. 24—25.

ničkim režimom opsadnog stanja, koje je bilo proglašeno 5 studenoga 1809, a potrajalo je do 1 siječnja 1810, pošto se zemlja smirila. Tad je general de Maureillan povjerio privremenu upravu pokrajine činovniku Psalidi, koji je uzeo naslov vladina komesara. Dosadašnji dalmatinski providur Dandolo, uvrijeđen, demisionira i ostavi Zadar 29 siječnja 1810. Napoleon snabdi Marmonta, dekretom 25 prosinca 1809, neograničenom vlašću suverena za sve upravne grane, osim što je u financijskim i vojničkim poslovima morao raditi sporazumno s odnosnim ministrima. *Generalni* je *guverner* ili *gubernator* (Marmont) mogao da svojim odlukama ustali formu javnih služaba. Marmont se rado pozivao, da bolje afirmira svoj ugled, na čelu svojih dekreta na punomoć, podijeljenu mu carevom odlukom od 25 prosinca 1809. Ovaj je upravni provizorij potrajao nešto više od jedne godine, dok naime nijesu ilirske pokrajine dobile stalnu uredbu. Međutim je Marmont pohadao razne dijelove svoje prostrane oblasti i pripremao definitivnu organizaciju Ilirije, pače je i lično početkom 1811 bio konzultiran u Parizu, samo bez mnogo uspjeha, jer je novi definitivni dekret oslabio i njegov vlastiti položaj. Sredinom 1810 Marmont organizira i šalje u Pariz pred cara veliku ilirsku deputaciju, da se udivi pred pariskim sjajem i francuskom veličinom. Između drugih važnijih gradova i Kotor pošlje svoga zastupnika u osobi budvanskog frankofila konta Mirislava Zanočića.¹⁴⁵ Deputacija je ostala u Parizu šest mjeseci, od lipnja do prosinca 1810. Car je lijepo primi 15 kolovoza. Članovi se povrate svojim kućama iduće godine, obdareni legijom časti ili željeznom krunom, pošto u pitanju organizacije ilirske oblasti dođoše u dodir s najvišim faktorima.

15 travnja 1811 izade carski dekret (potpisan u Trianonu) o organizaciji Ilirije, koja je time bila razdijeljena na šest civilnih pokrajina, Korušku, Kranjsku, Istru, građansku Hrvatsku, Dalmaciju i Dubrovnik, sa vojničkom Hrvatskom. Svega je bilo dvadeset okružja (districts, distretti), od tih u dubrovačkoj pokrajini tri, Dubrovnik, Kotor, koji je sa cijelom Bokom pripao ovoj pokrajini, i Korčula, i 96 kotara ili kantona (cantons), u Boki Hercegovni i Budva.

Generalna je vlada ilirskih pokrajina imala sjedište u Ljubljani. Uz općeg ili generalnog gubernatora ili guvernera javljaju se kao

¹⁴⁵ Njegovo pismo o tome, pisano 4. V. 1810 iz Kotora, u prč. opć. arh. u zbirci dokumenata iz mlet. i pomlet. ere.

glavna lica generalni intendant financija, koji se bavio zemaljskim proračunom, a i *glavnim poslovima uprave* ometajući tako kompetenciju guvernerovu, i povjerenik za sudstvo. Malo je vijeće imalo u svojim rukama sve sudske i upravne poslove, sa kompetencijom kasacionog dvora (za neke rasprave) i vrhovnog upravnog sudišta.

Na čelu je svakoj pokrajini pokrajinski intendant, a okružjima i kotarima poddelegati (subdelegato, sottodelegato, subdélégué). Nakon definitivnog uređenja ilirskih pokrajina još se za neko vrijeme susreće naziv pokrajine za samu Boku Kotorsku, dok nije pomalo iščezao, jer je Boka sa dubrovačkim teritorijem sad sačinjavala jednu pokrajinu sa sjedištem u Dubrovniku (Intendenza di Ragusa, Dubrovačka intendencija). Boka je sad samo okružje (Distretto delle Bocche di Cattaro); najviše se o kotorskoj vice-delegaciji kaže, da je vice-delegacija vlade u Arbaniji ili vlade u Kotoru (Vice Delegazione di Governo di Cattaro, La VDel. di Gov. dell' Albania). — Uređenjem ilirskih pokrajina javlja se na mjestu pokrajinskog intendenta u Dubrovniku Des Malets.

Ovim definitivnim dekretom Napoleon, autokrat i centralizator, svede Iliriju na jedan skup departmana. Guverner, ometan od generalnog intendanta, činovnik, zavisan od ministara, iako na čelu cijele uprave, pače i vojske i žandarmerije ili državnog redarstva, asistiran od savjetnika, vezan i skučen, nije bio ni slika dotadašnjeg suverenskog položaja Marmontova. Zato Marmont zatraži otpust nešto prije objelodanjenja dekreta od 15 travnja, i po svojoj želji preuzme aktivno zapovjedništvo vojske u Portugalu, sudjelujući i u kasnijim Napoleonovim ratovima još pred sam njegov pad (Marmont † 1852 u Mlecima). Isto tako odstupi, uslijed toga dekreta, i Garagnin, generalni administrator u Dubrovniku. Guvernerom ili gubernatorom ilirskih pokrajina bi imenovan 25 ožujka 1811 divizijski general bar. grof Bertrand, nosilac velikog križa legije časti, Napoleonov prvi adjutant na bojnopolju, koji je uz njega ostao sve do svog dolaska u Iliriju, a kasnije ga je pratio na Sv. Jelenu. Ime poznato iz Napoleonovih ratova. On uđe u Dalmaciju u rujnu te godine, stigavši 28 listopada u Dubrovnik, a potom u Kotor, gdje ostane nekoliko dana. Bertrand je, nakon francuske katastrofe na ruskim poljanama, organizirao g. 1813 jednu vojsku od raspoloživih snaga u Italiji i Iliriji i odveo ju u Sasku. Nato ga zamijeni u ožujku 1813 u upravi Ilirije maršal Junot, vojvoda abrantski (duc d'Abrantès), koji je g. 1807 bio

zaposjeo Portugalsku, i stigavši u Trst 25 svibnja, a malo potom u Zadar, morade natrag bolestan, poludi u Trstu, i naskoro, u srpnju, umre u Francuskoj. Funkciju je guvernera privremeno izvršivao general d'Anthouard, dok nije imenovan redovitim gubernatorom u srpnju g. 1813 Josip Fouché, otrantski vojvoda (duc d'Otranto), zloglasni policist, koji je imao lisnicu policije za doba konzulata, kad je policija lebdjela nad svima salonima, kako je pisala Madame de Rémusat. On stiže u Ljubljanu 29 srpnja, ali morade napustiti svoje mjesto početkom listopada, kad se moć Napoleonova sasvim zamračila, a njegova se Ilirija stala raspadati.

U Kotoru se odmah početkom francuskog vladanja susreće kao kraljevski generalni delegat (vladin pokrajinski del.) Forlani (Furlani, 1807—1808), zatim Burović (1808), Luigi Paulucci (od lip. 1808 pa do velj. 1811). Kao poddelegat okružja (u smislu defin. uredbe Ilirije) javlja se već u ožujku 1811 Robinet, član legije časti. Međutim i dalje ostaje Paulucci kroz g. 1811 do ljeta kao vladin delegat za kotorsku pokrajinu. Ljeti se ustaljuje po konačnoj uredbi o organizaciji ilirskih pokrajina poddelegacija u Kotoru (mjesto dosadašnje delegacije) za kotorsko okružje, a kao subdelegat (Sub Delegato di Governo della Provincia di Cattaro, Sotto Delegato del Distretto di Cattaro) fungira Robinet, imenovan poddelegatom carskim dekretom 25 srpnja 1811, i ostaje na tome položaju kroz godinu 1812 i 1813. Jeseni 1811 provizorno upravlja poddelegacijom Tromba. On je prije radio pri generalnoj administraciji u Dubrovniku kao tajnik. Očekivao se potkraj ove godine 1811 u svojstvu poddelegata kao nasljednik Pauluccija, koji je bezobzirnim postupkom nanio Bokeljima mnoge neugodnosti, udarivši osobito na perašku općinu, dok je Tromba imao sasvim obratne metode i za vrijeme svog administrativnog provizorija popravio mnoge pogreške Pauluccijeve. Ali je Trombino upravljanje malo trajalo, sva je prilika zato, što su to zahtijevale isisavačke metode francuske uprave. — U Hercegovome se susreće kao vicedelegat 1807—1808 Hanibal Burović, porijeklom iz Perasta, pristasha modernih francuskih ideja, iako je potekao od starog mletačkog patri cijstva. Marmont je imenovao (27 VIII 1807) za vicedelegata u Budvi i ujedno za mirovnog suca Mirislava Zano vića frankofila, ali se on uskoro zahvali na sudačkoj službi, a vicedelegat ostane do 1808. Pod budvanski kanton pripadali su osim Budve i triju općina,

Maina, Pobora i Braića, još i Paštrovići i dvije grbaljske knežije, Bojkovića i Ljubanovića.¹⁴⁶

Među činovnicima susreću se i Francuzi i domaći ljudi, ali ponajviše Talijanci (Mlečani), razumije se pristaše francuske politike. U aktima bokeljskih arhiva najčešće se susreće talijanski jezik kao uobičajen jezik u službenom općenju, premda je Dandolov tjednik »Il regio Dalmata — Kraljski Dalmatin« (prve hrvatske novine) izlazio (1806—1810) talijanski i ilirski (hrvatski), a Marmontov službeni list »Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes« (od g. 1810) francuski, talijanski, njemački i ilirski (hrvatski). Centralne su se vlasti služile i francuskim jezikom (tako gen. intencija u Ljubljani) još i prije definitivne organizacije ilirskih pokrajina. Akti (dekreti) nose naslov na čelu »Provincie Illiriche« (kojiput i »Impero Francese« ispred toga). Francuske vlasti u Boki pišu talijanski, ali je kojiput izvanjska adresa, a i naslov službe pri potpisu, francuski. Vojničke vlasti dopisuju se sa svojim podređenima i talijanski i francuski.

Da je talijanski jezik prevladavao u upravi kao redovit službeni jezik, nije čudo. To se uostalom nadovezuje na staru mletačku praksu, i još više na administrativnu povezanost Dalmacije i Boke sa novoustrojenim Napoleonovim kraljevstvom Italije (Regno d' Italia) barem do osnutka ilirskih pokrajina (krajem 1809), pa i na činjenicu, da su bolji krugovi u primorju, a pogotovu pomorci, bili navikli na talijanski jezik još iz mletačkoga doba. Zato Paulucci, kotorski subdelegat, motu proprio pretplaćuje (1811) bokeljske općine na talijanski prijevod (versione) ili primjerak službenog lista »Télégraphe Officiel«. — Općine se dopisuju talijanski, a štampani su napisi na pismima francuski ili talijanski. Tako piše talijansko pismo peraškome načelniku (Signor Maire) dubrovački načelnik, koji se na početku pisma piše štampanim naslovom »Le comte de l'Empire, membre de la legion d'honneur, maire de Raguse« (uz napis »Mairie de Raguse — Provinces Illyriennes«), a na koncu je potpis općinskog pristava: »Alc' Devoulx-aggiunto ed uffiziale dello stato civile della Commune di Ragusa«.¹⁴⁷ Talijansko se kraljevstvo smatralo talijanskom državom, a sastavnim dijelom velikog francuskog carstva. Ovo shvaćanje,

¹⁴⁶ O Zan. i budv. kant. Kojičić, Mem., 47, 48.

¹⁴⁷ PA, Miscellanea scelta di documenti risguardanti l'istoria di Perasto dal 1812 al 1826.

za veći dio istočne jadranske obale, nije uginulo ni nakon njezina pripojenja u sklop ilirskih pokrajina. Kod općina u Boki pečati nose redovito talijansku titulaturu.¹⁴⁸ Izuzetak čini prčanjnska (analogno dubrovačkoj praksi), gdje se čita: »Mairie de Perzagno-Provinces Illyriennes«. To se nema tumačiti nekim osobitim frankofilstvom, jer se Prčanj pri svakoj ozbiljnijoj protufrancuskoj akciji pokazuje solidaran sa susjednim uglednim općinama, a prčanjnski je načelnik vrlo uvaženi Petar Luković, koji je svjesno pratio razvoj političke situacije u svijetu i predstavljao Boku nakon pada Napoleonova pred austrijskim carem Franom pledirajući za njezino pripojenje Austriji, u jednom pismu na peraškog načelnika Iva Mazarovića (ili na nekog drugog uglednijeg člana općinske uprave)¹⁴⁹ još g. 1808 (16 prosinca) predvidio, da se je »lađa uputila brodolomu« aludirajući time na skori pad francuskog gospodstva. — Talijanski se jezik na pečatima susreće i kod državnih vlasti. Tako pečat kotorske delegacije ima ovaj natpis u obrubu: »Forlani Regio Delegato Gub^{le} (= guberniale) di Cattaro«.¹⁵⁰ Ovaj natpis sa Forlanijevim prezimenom nije se izmijenio ni za Forlanijevih nasljednika, pa ni pod novom uredbom Ilirije, kad je kotorsku delegaciju zamijenila okružna (vladina) poddelegacija, nego je tako ostao do prestanka francuskog vladanja. Vojne vlasti, iako pišu sadržaje pisama obično talijanski, imaju izvanjsku adresu francusku sa stereotipnim »Service Militaire« (= Vojnička služba) ili odgovarajućom kraticom S. M. Na početku se svuda susreće orao kao grb Napoleonove Francuske. Rimskog orla je Napoleon dao svojim četama za bojni znak mjesto dotadašnjih republikanskih zastava 3 prosinca 1804, dan iza svoga krunisanja u pariskoj crkvi Notre Dame. On se i onako zanosio za idealom rimskog carstva хотеći ga uspostaviti u jednoj posebnoj formi i sa francuskim, još točnije svojim ličnim, duhom. Zato je i nadijevao osvojenim i novoustrojenim područjima nazive iz klasične starine. Francuska ih je uprava upotrebljavala čak i pri manje znatnim administrativnim djelima. Tako je, na primjer, hercegovačka općina bila podijeljena na pet centurija u vezi sa konskripcijama ili popisima (novačenjem) obvezanika za ratnu mornaricu. Orao se kao državni simbol javlja

¹⁴⁸ Tako pri peraškoj: La Regia Comunità di Perasto.

¹⁴⁹ PA, Miscellanea dal 1797 al 1811.

¹⁵⁰ Pomorski sindakat u Kotoru ima na pečatu: Sindacato marittimo di Cattaro.

na pečatima državnih vlasti i općina. Tako je pečat kraljevine Italije imao raskriljena orla s krunom, s koje se spušta plašt. Iznad glave je orlu zvijezda s inicijalom Napoleonova imena (N), a odozdo između pandža križ legije časti. Orao nosi između krila polje razdijeljeno na pregratke, a ovi imaju državne simbole pojedinih talijanskih oblasti i država, koje su ušle u sklop Napoleonova talijanskog kraljevstva. Tako je, između drugoga, po srijedi željezna kruna, kojom se Napoleon okrunio u Milanu 1805, a u gornjem nizu su s desna ključevi (sv. Petra), papinski simbol, a s lijeva mletački lav. Orao je pri ostalim državnim i općinskim pečatima jednostavnije opremljen. Tako zvijezda nema Napoleonova inicijala, a orlu je po srijedi okrug sa kuglom unutra. Sad su odbačeni posebni općinski grbovi starijega doba, koji su simbolizirali mjesnu prošlost i mjesni duh. Neke su općine imale prije svoje posebne zastave sa starinskim općinskim grbom (tako peraška). Pače prčanjka je na polju bijele boje imala lik Bogorodičin sa mletačkim lavom i sa natpisom »Virgo Maria Perzanei Patrona« (== Djeva Marija Zaštitnica Prčanja). I to prestaje dolaskom Francuza.

Inače je bilo svakojakog svijeta u činovničkim redovima. Mladi ljudi, bez razbora i bez auktoreteta, koji su imali pod firmom demokracije primijeniti upravni sistem, koji nije odgovarao navikama pučanstva. Bilo ih je i takvih, koji su pali u nemilost, pa su dolazili u Iliriju kao u progonstvo. Pisani zna za jednog visokog carinskog činovnika, koji je bio uapšen u Kotoru zato, što je favorizirao kriomčarenje.

Općine (comuni, ne »comunità« kao prije) dijelile su se na gradske s načelnicima (podestà, sindaco) i seoske sa starješinama (anziano). Takve su seoske općine, čiji se poglavice zovu i »capi« (glavari), na pr. Orahovac, Lepetane, Đurići. Ova zadnja, po novom financijskom i municipalnom sistemu, otrgnuta je ispod Perasta (1810) još i prije definitivnog uređenja ilirskih pokrajina i podvrgnuta hercegnovske općini i njezinu sindaku. Istina, kotorski se delegat Forlani na ime kr. vladine delegacije u pokrajini, dekretom kr. vladina tribunala u Kotoru 4 rujna 1807, a pozivom na vladarevu volju, požurio da ostavi sve pročelnike općinskih korporacija, sela i drugih departmanskih mjesta, u starim naslovima, pravima i prerogativima, potvrdivši im sve njihovo značenje.¹⁵¹

¹⁵¹ Tiskao Visković, o. c., 117.

Čak se susreće i stari naziv »superiorità locale« (tako za perašku općinu još g. 1808). Ali to ne potraja dugo. U Boki se pročelnici općina više ne zovu kapetani, kako se običavalo od pamtivijeka, nego načelnici (podestà, maire). Stare su općinske korporacije (corpi comunitativi) ukinute, jer su bile izgrađene na osnovi, koju demokracija nije trpjela, a uvedena su u život *općinska vijeća* (Consiglio Municipale), koja zajedno s *općinskom upravom* zamjenjuju stare ukinute korporacije. Tako je dekretom vladine italske delegacije u Boki 14 studenoga 1808 ustanovljena općinska uprava u Perastu od četvorice mudraca (»savi«, Josip Balović, Jakov Matikola, Andrija Šilopi, Josip Rupčić), koji su imali zamijeniti prijašnje suce, da pomognu načelniku Ivanu Mazaroviću, koji je bio istim dekretom imenovan i potvrđen, a o njegovoj se revnosti i aktivnosti — tako stoji u dekretu — vlada uvjerila u mnogo navrata. Članovi su općinskog vijeća, birani sad bez razlike na stalešku pripadnost, polagali prigodom svoje instalacije u općinskoj vijećnici u prisutnosti kotorskog poddelegata i mjesnog sindaka ovu zakletvu: »Zaklinjem se na poslušnost zakonima francuskoga carstva i na vjernost Caru i Kralju Napoleonu Prvomu.« Francuska se uprava stavila pri ustanovljavanju općinskih uprava na stajalište, da načelnici ne mogu sami doteći općinskim zahtjevima, nego da se općinske službe vrše bez naplate, pa zato se nema oduzeti vrijeme potrebno za privatne i domaće poslove. Spomenutim dekretom¹⁵² izabran je za općinskog tajnika ili notara Stjepan Balović, a platu će mu odrediti općinsko vijeće.¹⁵³ Općinska je uprava bila inštalirana istog dana, 14 studenoga, u općinskoj dvorani. Delegat Paulucci imenuje 19 srpnja 1809 mjesto Iva Mazarovića, koji se zbog duboke starosti (70 godina) bio zahvalio na službi, Krsta (Kristofola) Kolovića, kapetana narodne straže u Perastu, za novoga sindaka. Po Marmontovoj odredbi, koju je obnovio Garagnin, pripadalo je to na poglavicu pokrajinske vlade kao i imenovanje općinskih asistentata, dakle na kotorskog delegata, koji se u svome dekretu imenovanja i poziva na te odredbe, pače određuje i dan, kad će se novi sindak prikazati u njegovu audijenciju radi svečane instalacije.¹⁵⁴

¹⁵² V. u PA, LV III, f. 74; tiskao ga i Visković, o. c., 119—120, ali nije točno prepisan, jer su »savi« bili određeni *namjesto* sudaca, a Paulucci i Franceschi dvije su različite osobe.

¹⁵³ Bal. je za tu službu imenovan zapravo već koji dan prije od gen. adm. u D.

¹⁵⁴ PA, Miscellanea ecc., već često navedena.

skupa sa starim sindakom (dekret imenovanja imao se izvestiti na peraškoj pjaci i pročitati s oltara preko svečane mise). — U novim općinama (comuni) mogli su funkcionirati ne samo pripadnici starih privilegiranih ili agregiranih obitelji i bratstava (kuća), nego se sad nije više pazilo ni na red, a ni na poštenje. Stara su imena općinskih poglavica zadržana samo iz početka. Već u dekretu Mazarovićeva imenovanja ne naziva se njegova funkcija starim nazivom kape-tana, nego nazivom načelnika (podestà). Kasnije, ali ipak nešto prije ustanovljenja ilirskih pokrajina (kroz g. 1809), upotrebljava se i ime sindaka (sindaco) uz ono načelnika. Prijašnji su suci najprije (1808) mudraci (savi), a kasnije pristavi (aggiunti). Časti se više ne biraju starinskom metodom, većinom glasova u vijeću, nego tajnim ceduljicama u prisutnosti kotorskog delegata, koji bi došao ad hoc. Razumije se, da je pri tome odlučivala sklonost vlade prema kandidatu, čak je, kako je to prije istaknuto, načelnik morao da bude njezin eksponent ili je barem bio smatran takvim, makar u stvari i ne bio. Nakon Mazarovića bio je izabran tom metodom za sindaka Kristofol Kolović. A nakon njega Josip Balović (fungirao kao član općinske uprave, savio), osamdesetogodišnji starac. Ali se on odmah odrekao. Zato je depešom intendent dubrovačke pokrajine, prema objavi vicedelegata Pauluccija 21 srpnja 1811¹⁵⁵ izabran sindakom Alviz Vicković, koji je preuzeo dužnost 1 kolovoza. U ovo se doba kotorski načelnik ipak naziva »podestà«. Kako ovakvi izbori nijesu ovršeni po starim zakonima i metodama, kad je veće vijeće (Magnifico Maggior Consiglio) predlagalo općinske časti na izbor, nijesu bili ni registrirani u općinsku (zelenu) knjigu, »da se ne bi jednim nepravilnim zakonom okrnjio red dobro ustaljen od vjekova«.¹⁵⁶ Stara je općinska autonomija svedena na ništa. Općina je »kraljevska općina« (Regia Com.) još i prije definitivnog uređenja Ilirije, a načelnik je »kraljevski kapetan« (Il Regio Capitano). — Sistematsko unifikatorsko niveliranje, svojstveno francuskim administrativnim metodama, pogotovu u ovo doba, pregazilo je sve najednom vjekovne navike, ne štedeći ni specijalan ustroj peraške općine na bazi dvanaest bratstava. I kasnije, ne izuzevši ni najnoviju eru, evropske države, koje su htjele da svoju uredbu postave na strogo centralističku

¹⁵⁵ PA, Miscellanea ecc.

¹⁵⁶ Tako se čita u protokolu opć. sjednice 30 stud. 1813, LV III, f. 75 i 76. Vijesti su o ovim izborima iz drugih dokum. odn. svez. opć. arh.

osnovu, ugledavale su se u francuski upravni sistem. Pri tome se demokracija uzimala ili kao zahtjev narodne volje ili kao maska za prohtjeve vladajuće oligarhije.¹⁵⁷

Sudstvo je bilo odijeljeno od političke uprave. Marmontovim dekretom (1807) predviđen je za Kotor, Hercegnovi¹⁵⁸ i Budvu *pomirbeni sud* ili *sudac* (giudice di pace), koji za svoj sudski kotar ili kanton sudi bez priziva do svote od 25 fjorina. Ovi su pomirbeni suci plaćeni isto kao oni u Dalmaciji, a bilo ih je po svim važnijim mjestima. U Kotoru se javlja i pristav. Isti dekret (tit. terzo) predviđa, da kotorski tribunal i dalje ostaje, a sudit će u prvoj instanciji u svima poslovima, koji ne potpadaju pod pomirbene suce; kriminalna procedura ostaje kao i prije. Priziv se ulaže na prizivni sud u Zadru. U kasnijem ustroju Ilirije nadzirao je sve sudstvo povjerenik za sudstvo u Ljubljani, gdje je fungirao i kasacioni sud. Pomirbeni su suci uredovali u sjedištima kotara. Dekretom generalnog guvernera ilirskih pokrajina Bertranda 27 ožujka 1812 kotorsko je okružje podijeljeno na tri kantona za sudsku proceduru. U kotorski kanton i pod njegov pomirbeni sud (Giudicatura di Pace) pripadaju općine Kotor, Dobrota, Perast, Prčanj i Tivat; pod hercegnovski sjeverni dio zaliva i mjesta bliža Hercegovomu, a pod budvanski neposredno susjedstvo. U najvažnijim gradovima, tako u Dubrovniku i Kotoru, osnovani su tribunali prvoga stepena za sve građanske i kriminalne parnice sa predsjednikom, dva suca, tri pristava i državnim odvjetnikom. Prizivni su sudovi sad uredovali u Ljubljani, Zadru i Dubrovniku. Pod ovaj zadnji je pripadala i Boka (s Dubrovnikom). Sud je prvog stepena i dalje ostao u Kotoru. Dok su prvih godina bili na snazi razni zakoni, francuski, austrijski i mletački, sad je uveden, uz druge francuske zakone, Napoleonov kodeks (Code Napoléon), konačno redigiran godine 1811, koji je usprkos centralizmu konačno uspostavio barem relativnu sigurnost u administrativnim mjerama. Jedna je od važnijih odredaba, prije nego je uveden u život kodeks, dekret Napoleona I »po Božjoj milosti i Ustavu Cara Francuza i Kralja Italije« od

¹⁵⁷ Kako se dosljedno provodila centralizacija u upravi, razabira se i po tome, što su i neznatne svote u vezi sa državnim poslovima (na pr. pretplata na »Tél. offic.«) morale biti ovjerovljene od gener. intendencije. V. jednu franc. štampilju (račun ili potvrdu), kojom »Intendance de la Carniole« (Provinces Illyr.-Caisses municip.) u Ljubljani potvrđuje (1812) per. općini, da je isplatila svotu od 20 fran. za služb. novine T. O. PA, sv. 18 m. o.

¹⁵⁸ Ubli, selo risanske opć., pripadalo je pod kompetenciju pomirb. suca u Hercegovome. PA, sv. 18 m. o.

4 rujna 1806, objavljen u Kotoru 14 prosinca 1807,¹⁵⁹ po kome se u svoj Dalmaciji i Arbaniji (Francuska se nije odricala svoga prava nad Bokom) ukidaju svi fidekomisi, a posjednici se proglašuju slobodnim vlasnicima, dok se sva nasljedstva imaju regulirati po zakonskim normama Napoleonova kodeksa. — Marmontov je dekret o privremenoj organizaciji Boke izjednačio odredbe za financije, carinarnice, namete u svoj pokrajini Boke Kotorske s onima u Dalmaciji.

Interesantne su odredbe Marmontova dekreta o teritorijalnoj snazi (vojska) Boke Kotorske (tit. secondo). Po toj odredbi oružanici (uomini d'arme) dijele se na kumpanije, kojima upravljaju kapetani, a ovima opet serdari (pukovnici). Oružanici se dijele u tri klasifikacije (squadre, eskadre): u prvu od 25 god. pa naprijed, u drugu od 25 do 35,¹⁶⁰ u treću od 35 pa naprijed. Serdar, kapetan, srzenat (sergente, narednik), i panduri vrše policiju u selima i okružjima i odredbe kraljevskoga delegata. Polovina pandura svake kumpanije služi aktivno, a druga je polovina u pričuvi; svi će aktivno služiti, kad to pronađe za shodno kraljevski delegat. Za prvi put će pandure označiti uglednici iz svake općine ili sela između ljudi od 25 do 40 godina, jamčeći za njihovo vladanje i vjernost. Aktivni panduri primaju dnevni iznos iz pokrajinskih dobara ili fondova; iz istog izvora prima serdar 5 francuskih franaka, kapetan 3 fr., srzenat 24 francuska solda. Kapetani su i srzenti u dnevnoj aktivnoj službi. Za izvanrednu prigodu, za nenadan slučaj, serdar će na zapovijed delegata pridružiti pandurima sve oružanike iz pučanstva prema potrebi, počinjući od prve »skvadre« svake kumpanije, a kroz to vrijeme dobivat će kruh iz vojničkih slagališta. Panduri su snabdjeveni puškom i bajonetom, a dobivaju ih iz državnih slagališta, i lično su za to odgovorni. Srzente će za prvi put imenovati general Lauriston sa liste, koju će mu prikazati kapetani i serdari. Delegat će sastaviti pravilo za unutrašnju službu gradske policije, a saopćit će ga generalu Lauristonu. Prema jednoj Marmontovoj tablici istog datuma (27 kol. 1807) za uže kotorsko okružje bila su predviđena dva serdara, u Kotoru i u Perastu. Prema istoj tablici nije svuda uzet isti postotak oružnika prema broju pučanstva, a ni isti postotak pandura prema ukupnom broju oružanika. Pri tome je očevidno, da se vlast nije vodila sigurnim kriterijem. Tako su neka

¹⁵⁹ Objelodanio Visk., o. c., 117—118.

¹⁶⁰ Termin za prvi razred nije jasan; možda se radi o tisk. pogrešci.

čisto primorska mjesta sa već uvriježenim ratničkim sposobnostima dala relativno manji broj oružanika negoli neka druga bez pomorskih tradicija (Lješević, Škaljari). Broj oružanika, za neka mjesta vrlo velik (Stoliv, Dobrota), tumači se time, da se pučanstvo sve listom bavilo morem, a pomorci su radi opreza pred gusarima morali biti vješti oružju. Tabla je zanimljiva i radi statističkih podataka o broju pučanstva, samo što broj za Perast obuhvaća ne samo mjesto nego i ostalo općinsko područje. Prema tome iskazu kotorsko okružje pruža ovu sliku:

Razdioba kumpanija	Ime općina (mjesta)	Pučan- stvo	Broj oruža- nika	Broj pan- dura	Sjedište kapetana	Sjedište serdara
Perast	Perast	2950	400	22	Perast	Perast
Dobrota	Dobrota	1430	400	22	Dobrota	
Risan	Risan	2300	480	26	Risan	
Prčanj	Prčanj	1500	250	12	Prčanj	Kotor
	Muo	500	120	7		
	Stoliv	760	200	10		
Kotor	Kotor	1900	300	20	Kotor	
	Škaljari	340	60	4		
	Špiljari	58	15	1		
	Kavač	140	20	1		
Tujković	Mrčevac	96	15	1	Tujković	
	Tujković	1000	190	12		
	Lazarović	1100	220	14		
Lastva	Lastva	750	230	12	Lastva	
	Tivat	600	115	6		
	Bogdašić	250	60	4		
	Lepetane	370	50	2		
	Lješević	100	25	1		
	Krtoli	1000	150	10		
	Luštica	1200	200	12	Luštica	

Iz glavnog stana u Kotoru 27 kolovoza 1807

general zapovjednik

Marmont

za odgovarajuću kopiju

Gratis, prvi vladin tajnik.

Kapetani u ovom iskazu¹⁶¹ nijesu načelnici općina, nego kapetani pandura ili točnije oružanika. Peraški je serdar vršio vlast nad

¹⁶¹ Tiskao Visk., 116.

oružanim ljudima Perasta, Dobrote i Risna; sva ostala mjesta kotorskog okružja padaju pod kompetenciju kotorskog serdara. Iz table izbija ugledan položaj Lastve prema drugim mjestima iz najbližeg susjedstva. Od grbaljskih knežija samo su dvije ovdje ubilježene, jer su druge dvije potpadale pod budvanski okrug. Godine 1811 Francuzi pridruže Prčanju i u administrativnom pogledu stolivsku općinu i Muo, i to potraje do pada Francuza (1813).

Kakva je znatna uloga mogla biti dosuđena jednome serdaru, pokazuje boj u zatonu ili drazi Bosiljini na otoku Visu između engleskog brika prvoga reda »Weasel« i jedne flotilje francuskih topnjača i penika 23 i 24 travnja 1813. U boju je sudjelovalo na francuskoj strani pet topnjača i tri penike, a još četiri francuska broda dođu u pomoć. Jednom je penikom zapovijedao ko. Kristofor Visković,¹⁶² koji se prije javlja kao peraški serdar, a pokazao se kao odličan pomorski časnik u mletačkoj, ruskoj, francuskoj i austrijskoj službi. U boju biše potopljene neke trgovačke lađe u luci, a tri trabakula spale Englezi na ulazu u dragu. Dok ovaj slučaj pokazuje, da su se za serdare postavljali ugledniji i sposobniji ljudi, jedan delikatniji pothvat nešto prije ovoga bio je povjeren Viskoviću upravo kao serdaru, u kome se svojstvu on javlja već 1807, dakle odmah nakon Marmontova dekreta. General mu Clauzel naredi g. 1808, da preveze municiju u Krf brodom opremljenim sa 42 Bokelja i 80 linijskih vojnika 6 i 14 pukovnije. Dvije se engleske fregate otisnu za njim i napadnu ga. On se usidri na pličini pri rtu Pali ispred Drača, zađe u borbu, ali se brod rasu, a on i momčad sklone se na kopno. Još u listopadu 1807 general je Lauriston povjerio serdaru Viskoviću nadzor nad organizacijom bokeljske flotilje za obranu obale od Engleza. Godine je 1809 Visković lučki kapetan i pomorski sindak (sindaco marittimo) u Kotoru. Na tome se položaju nalazi još krajem 1811, i ujedno je kapetan pandura u Kotoru.¹⁶³ — I budvanski konte Stjepan Bubić susreće se kao pu-

¹⁶² Idem. Donosi podatke o ovoj borbi, 138—139, sa slikom boja; spominje, da su služili skupa sa V. ko. Matej Balović i Ivan Fabris iz Perasta.

¹⁶³ Visković, o. c., 3 i bilj. 1, donosi potanje podatke o ovom vrsnom pomorcu. U mlet. službi bio je zapovjednik ratnog kutera »Enea«, ali ga Alžirci zarobe, a oslobodi se otkupninom. U franc. službi, osim već navedene službe, zapovijedao je penikom »Liuta«. U austrijsku je službu odmah primljen i to kao poručnik vašela; bio je zapovjednik penike »Brenta« (1814), brika »Veneto« (Mletački) i »Sparviero« (Kobac), pak golete »Dragone« g. 1818, kad prati cara Frana I u Dalmaciju, pa brika »Montecuccoli«, i brika »Dalmato« (Dalmatinac) koji doživi brodomolom u zadarskom kanalu, napokon topnjače »La tremenda« (Strašna) 1826. Malo potom umro je u Beču.

kovnik pandura (1809); i još kasnije (1811) on je zapovjednik pandura u pokrajini. Panduri su fungirali kao policija i izvršni organi kraljevskog delegata. Podmirio bi ih onaj, protiv koga su uređovali.

U Marmontovu dekretu (1807) ima i zametak narodne garde ili straže, koja se ustrojila u ilirskoj oblasti po francuskom uzoru, a imali su u njoj služiti svi građani od 18 do 50 godina; susreće se u Boki malo potom, pače ugledni je Kotoranin konte Gregorina šef legije narodne garde g. 1809. Unovačene vojnike narodne straže morale su plaćati općine. Samo narodna straža nije uvijek vršila aktivnu službu. Organizirala bi se u opasnijim periodima. Tako je Des Malets, pokrajinski intendant u Dubrovniku i auditor državnog vijeća, naredio 22 lipnja 1812 (vojna Napoleonova na Rusiju), da se smjesta, po nalogu guvernerovu, organizira u Boki narodna straža i topnici — obalni stražari. Isto je tako u dekretu zametak i žandarmeriji (državnom redarstvu), koju je Marmont formalno uredio 13 siječnja 1810, a bila je u rukama vojske.¹⁰⁴

Kulturne prilike

Utjecaj se francuske kulture rano osjetio u Boki. Tomu su pridonijele što izravne veze pomorskog i trgovačkog svijeta sa francuskim primorjem što neizravne preko Mletaka i Italije uopće. U nekih se poklonika francuske kulture iz druge polovice osamnaestoga vijeka i prvih decenija devetnaestoga zapaža pristajanje bez pridržaja; u drugih je to značilo prihvaćati načela francuske demokracije i liberalnijeg gledanja na društvene prilike, ali u politici ostati čvrsto uz održanje lagunske republike, razumije se demokratizirane prema diktatu novoga doba. Dakako, pri tome se živo osjećala antiteza između poklika »Evviva la libertà« (Živjela sloboda) i drugoga »Evviva s. Marco« (Živio sv. Marko).

Degradirano društvo jednog galantnog vremena izbacilo je još i prije i u mirnom bokeljskom krugu novotare, avanturiste, kockare, koji tragaju svijetom za novcem, mjenicama, kreditima, afarizmom,

¹⁰⁴ Sliku opće uredbe Dandoloze Dalmacije i ilir. pokr. donosi Šišić, o. c. III, 82—106. I Pisani se pozabavio općom organ. D. i I. Podaci o uredbi i upravi B. K., a i nekoliko ih i o općoj ur. crpljeni su iz arhiv. materijala bok. općina, osobito peraške, a i iz priv. bok. arh. Pri tome treba opaziti, da se prvih godina franc. upr. riječ »distretto« (distrikt, okružje) uzima kojiput, čak i u Marm. prov. ured., ne samo za veću kotor. oblast, nego i za manje podoblasti, hercegiovsku i budvansku, dok se kasnije kojiput susreće naziv »kanton« (i tre Cantoni d. Provinc.) ne samo za novsku i budvansku nego i za kotorsku.

povlačeći za nos najviše trgovačke i diplomatske krugove i istaknute vodeće ličnosti iz evropskog javnog života i iz mondenskih kružoka.

Konte Antun Zanočić iz Budve,¹⁶⁵ kartaš, izagnan je iz Mletaka g. 1766 radi te mane u Budvu. Demokrat, uvažen u svojoj postojbini, predloži, nakon pada mletačke republike 1797, da se pozove u Budvu crnogorski metropolit Petar I, da zauzda nemirnjake iz okoline, koji su se prijetili, da će razoriti grad kao pribežište Francuza. Prijedlog je bio usvojen, pa je vladika i sišao u Budvu.¹⁶⁶ Sinovi mu Primislav i Stjepan prijanjahu uz cinički ateizam. Stjepan, pustolov svjetskog glasa († 1786) kao i Primislav, natkrilivši ovoga, zadahnut francuskom enciklopedijom, koja je počela izlaziti g. 1751 u 35 svezaka, podržavao je veze s Voltaireom i Rousseauom, a pripadao je i u D'Alembertov enciklopedijski krug. Brat im Hanibal, i on avanturist, bio je pristaša francuske politike i stranke u Boki. Konte Toma Medini (1725—1788) iz Kaštelastve (danas Petrovac) kod Budve, igrač i pustolov, odlično je preveo na talijanski Voltaireovu epopeju »La Henriade«, kojoj je junak francuski kralj Henrik IV, a sadržaj opsada Pariza. Djelo je slaba imitacija Ilijade i Enejide. Auktor pledira prema svojim filozofskim shvaćanjima za vjersku toleranciju, a zapravo je protiv svake pozitivne religije. Sam Voltaire je pohvalio (1774) Medinijev prijevod svoga djela.¹⁶⁷

Malo pred padom mletačke republike pokuša Peraštanin ko. Antun Visković da u Parizu posreduje za spas Venecije kod njezina tamošnjega poslanika Alviza Querinija. Za razliku od svoje braće, Alviza, koji se istakao na mletačkome Lidu u borbi sa francuskim

¹⁶⁵ U izd. Mat. Hrv. u Zagrebu 1928 izašlo je dosad najbolje djelo o Zanoćićima iz pera M. Breyera, »Antun conte Zanočić i njegovi sinovi«. Ali pisac misli, da je general Đorđe Zenović († 1821), nekadašnji adjutant Napoleona, koji je u Parizu izdao g. 1812 spis »Défense de la Pologne, ou Histoire morale, politique et littéraire, de cet ancien état« na obranu Poljske, portijeklom iz Paštrovića kao potomak jednog plemenskog ogranka, koji se davno prije toga preselio u Poljsku (s. 15). Naprotiv, A. Solovjev misli, da su litavsko-ruski Zanočići došli tamo iz *srpskih krajeva* početkom 15 vij., i da nemaju ništa sa paštrovsko-budvanskim Zanoćićima, tobožnjim plemićima, koji se spominju krajem 18 vij., a nastali su (od tal. Zeno) kao ogranak bratstva Reževića, dok su drugi prozvani Zanočići (od tal. Zano), Prilozi, XV sv. prva i druga, Beograd 1935, 177.

¹⁶⁶ Iz već cit. Uspomena dra. Ant. Kojovića.

¹⁶⁷ Breyer, o. c., 24; Truhelka, Casanova-Medini-Bošković, »Novosti« br. 118, Zagreb 1928; M. Deanović, Odnosi između Voltaira, R. Boškovića i »Accademie degli Arcadi«, Godišnjak zagreb. sveučil. za šk. god. 1924-25 i 1928-29, Zagreb 1929, 197¹⁶⁸.

ratnim brodom »Il Liberatore d'Italia«, kojom prilikom zaglavi i zapovjednik ovog broda Laugier na veliku žalost i ogorčenje Napoleona, i Kristofora, mletačkog ratnika, odličnog pomorca, koji su bili prožeti starom odanošću mletačkoj stvari i upravnom sistemu, Antun, iskreno odan lagunskoj republici, bijaše zadojen idejama francuske demokracije. Prijatelj Barrasa i Rewbela, koji su sa La Réveillèreom sačinjavali revolucionarni trijumvirat u francuskome Direktoriju (27 listopada 1795 — 9 studenoga 1799). Začudo kako su se u istoj kući križale različite kulturne smjernice, što uostalom nije u Boki jedini slučaj. Antun, odvjetak stare porodice, obdarene mletačkim patricijstvom, pristaje uz revolucionarnu demokraciju. Ali pri tom, kao i drugi mu »demokrate« sumješćani, očekuje, da će Francuska obnoviti staru republiku na lagunama demokratizacijom i kao posestrimu demokraciju održati. Kad je nastupilo gorko razočaranje kampoformijskim mirom, a Napoleon po padu direktorija pregnuo da veliki prevrat kanalizira svojim despotstvom, ukloni se Antun iz Francuske. I onako više nije mogao imati oslona na proćelnike direktorijske vlade. Bio se i teško izložio aferom oko mjenica, kad je bio nagovorio Querinija, da republika uloži sedam milijuna franaka, da se tako predobiju njoj neskloni članovi direktorija.¹⁶⁸

Kad je u Mlecima 12 svibnja 1797 pala stara aristokratska vlada, da je zamijeni nov sistem privremene reprezentativne vlade, koja je u smislu demokratskih principa proglasila suverenstvo naroda i kult »građanina«, uđu u nju ljudi iz svih društvenih slojeva i iz raznih krajeva. Tako pod njezinim prvim dekretom stoje i imena trojice Peraštana: Matej Čorko, Ivan Jovović i Ivan Bujović. Nova municipalna vlada ili »Municipalità« podvoji se u dvije stranke: u radikalnije krilo, »jakobince«, na čelu sa Dandolom, providurom Dalmacije za francuske vladavine, i Giulianijem, koji pledirahu za oštar nastup protiv plemstva, i umjerenije krilo većine, »prave ljubitelje slobode«, na čelu sa Widmannom i vrlo uglednim Jovovićem,¹⁶⁹ koji sustezahu radikalnije elemente. A svi su se njihali sugestijom, da će Mlecima očuvati suverenstvo. Jovović omete turski plan, da se prizna nezavisnost Crnoj Gori, a ova da se dostane

¹⁶⁸ Potanje sam pisao u netiskanom još djelu »Politička povijest Perasta za 17. i 18. vijek«.

¹⁶⁹ Stara katolička obitelj u Perastu. Još i danas postoji obiteljska grobnica u crkvi Gospe od Karmena (Karmela).

jednoga dijela Boke, a drugi da ostane Porti. Nova ga mletačka vlada pošalje k crnogorskoj vladici Petru s pismom od 9 lipnja, u kome mu javlja »preko svoga kolege i sugrađanina«, da je stupila na vlast, i moli ga za prijateljstvo. Petru je Jovovićeva misija dobro došla, da se riješi Austrije pomoću francuskih i mletačkih jakobinaca, pa obeća »demokratima« pomoć uz uvjet, da pobune primorje. Jovović se opet u tome času nadao, da će tako očuvati Boku Veneciji. On daje upute mletačkim agentima i ode. Grbalj se pobuni, i u nj uđe vladika kao oslobodilac, a malo potom i u Budvu na prijedlog ko. Antuna Zanočića »demokrata«, kako je već spomenuto. Ali Austrija istisnu vladiku i zapremi potkraj ljeta svu Boku na osnovu leobenskih preliminara. — Značajno je i to, da je uslijed pada aristokratske vladavine u doba anarhije pokušao Niko Rupčić u Perastu da navede na revoluciju mnoge mješćane. Znači, da je Jovović bio stekao pristaša u mjestu. Samo ovaj demokratski pokret u ovom času nije uspio, pa je vlast ostala pri bratstvima, na čijim se predstavnicima oslanjala uredba peraške općine. Općina je »agregacijom« primila u bratstva ili kazade (12 ih), nosilice lokalnog plemstva, nekoliko uglednika iz »universitadi« ili drugog reda pučanstva, da se pomogne kazadama (starim originarnim kućama), koje su izumirale, ali bez sumnje i zato, da se tim putem kanalizira demokratski pokret, jer se g. 1814, dakle nakon nestanka francuske vladavine u Boki, spominje,¹⁷⁰ kako su Rupčići, usprkos revolucionarnoj akciji, bili pridruženi plemstvu osim Nika i nasljednika mu. Ali se, prema kasnijim događajima, razabira, da se s Rupčićima nije postiglo, što se htjelo postići.¹⁷¹

I među svećenicima našao se po koji izrazit frankofil i poklonik novih demokratskih ideja. Tako dr. Antun Kojović (1751 do 1845), kanonik i vikar u rodnom gradu Budvi. O njegovu slobodarskom duhu nije se najbolje sudilo. Napisao je talijanski četiri debele knjige pod naslovom »Annali di Budua«. Nijesu bile nikad tiskane. Pisac ljetopisa bilježi suvremene događaje, i one najmanje. Isto je tako talijanski napisao uspomene o glavnim političkim događajima svoga vremena, a ponapose o promjenama vlada u svome zavičaju.¹⁷² Kojović je g. 1813 pri padu francuske vladavine od

¹⁷⁰ PA, LV III, f. 81.

¹⁷¹ LV III, f. c.

¹⁷² S. Vulović, Popis i ocjena Narodnih Bokeških Spisatelja i njihovih djela (nastavak), u programu vel. gimn. u Kotoru 1878-79, Zadar 1879, 11, piše, da se spis nalazi u knjižnici Jug. akad. u Zagrebu. Dva sveska anala u budv. žup.

političkih protivnika bio smrtno ranjen, i osta sakat do smrti. — U daljem izlaganju bit će izneseno, što se ima suditi o političkom držanju mnogih istaknutih ljudi u Boki u doba francuskoga vladanja.

U Boki se nalazi znatan broj francuskih povjesno-kulturnih objekata, od kojih neki predstavljaju i umjetničku vrijednost. Isto se tako zapaža i velik utjecaj francuske kulture u kućnom namještaju i drugom kućnom priboru. Tu se susreću stilovi: rokoko, »directoire«, nazvan tako po vremenu vlade direktorija, kad je bio u modi, gdje se zapaža tendencija pojednostavljivanja u liniji i ukrasu, i »empire«, stil u praksi za doba Napoleonova carevanja (odatle mu i ime), a predstavlja izrazit povratak na klasičko shvaćanje.

Antun se Visković znao dobro snaći za svoga boravka u Parizu. Tako je umio da pribavi, nema sumnje i preko svojih uglednih znanaca, značajne dragocjenosti: vezeni paradni pokrivač za krevet iz žujskog (Jouy) platna, koji je pripadao kraljici Mariji Antoinette, kupljen u Parizu g. 1799, a odaje u ornamentici (lišće, cvijeće) rafiniran ukus epohe Ljudevita (Luja) XVI; lovačku pušku francuskog dauphina (nasljednika prijestola) Ljudevita XVII, komu je bilo tek 4^{1/2} godine, kad je 6 listopada 1789 kraljevska obitelj za vazda napustila Versailles, a postao je dauphin od 4 lipnja 1789, nakon smrti svoga starijega brata Luja-Josipa-Ksavera-Frana. Puška je po bogatstvu srebrnog ukrasa vcoma rijedak primjerak. Duga je 95 cm, ukusne izrade u pariskoj Morizeauvljevoj radionici (ulica S-ts Pères), s ukrasom u stilu Ljudevita XV (barok). Izrađena je oko g. 1780. Ima inicijale L. C. (= Luis-Charles = Luj XVII, preminuo 8 lipnja 1795 kao žrtva nikakvog odgoja pod rukom postolara Simona) i kraljevski grb (tri ljljana s krunom). Visković ju je kupio u Parizu g. 1799 na javnoj dražbi.¹⁷³ Nabavio je i jednu dragocjenu misničku »albu« (košulju) sa flandrijskim čipkama vrlo ukusnim, sad u svetištu Gospe od Škrpjela, nekad u francuskoj kraljevskoj kapeli, a sam ju je Visković poklonio svetištu, i vrlo drago-

arhivu obuhvataju: prvi, doba od god. 1806 do 1819, a drugi od 1820 do 1832. Po samom Kojoviću, morala su biti četiri sveska: treći, od 1830 do 1838, i četvrti od 1839, ali ne označuje dokle. Odlomke je Uspomena (talijanski), s uvodom (ćirilicom), objavio, na osnovu rukopisa u Jug. akad., R. Kovačić pod naslovom: dr. Ant. can. Coiovich, Memorie intorno a Budua e Cattaro, R. Kovačić, Dubrovnik (Pretner) 1878, kao drugi sveščić »Priloga za povjesnicu Boke Kotorske«.

¹⁷³ Obiteljsku predaju Viskovića, da je puška pripadala Lugu XVII, utvrdio je kao točnu francuski arheolog L. Rey, *Le fusil de Perast (Perasto)*, u reviji »Albania«, Paris, an. 1932, n° 4, (izd. Rey), 87—89.

cjenu misnicu (casula), bijelu sa zelenim križem, od svile i grimiza, načičkanu teškim zlatom, isto iz francuske kraljevske kapele, sad u dobrotskoj crkvi sv. Mateja, kamo je dospjela prvih godina prošloga vijeka.

U oružju i nošnji osjetio se francuski utjecaj vrlo rano, a svakako već prvih godina 18 vijeka barem u Perastu. Prema sačuvanim portretima i slikama iz napoleonskoga doba bolji su krugovi u Perastu djelomično počeli napuštati pomalo staru narodnu nošnju, te je zamijenili francuskim krojem sa visokim ukočenim ovratnicima i ovelikim kravatama. Uz velike krevetne zastore po francuskom ukusu susreću se u bokeljskim kućama mjestimice cijeli saloni u suvremenim stilovima — tako još do danas sačuvani salon u stilu »empire« (ili barem izrazita prijelaza na »empire«) u kući prof. dra. Antuna Dabinovića (prije Radimira) u Dobroti, i salon »empire« i »directoire« u kući Verone na Prčanju, — zatim, nešto manje, slike u starijem stilu »rokoko«, koje su amo mogle prispjeti i preko Italije, i u drugim suvremenim stilovima.¹⁷⁴ Stolice u stilu »empire« i »direktorij«, manje posude u »empire« sačinjavahu ukras boljih kuća. Javlja se i »secrétaire« iz kraja 18 vijeka, rijedak primjerak ove vrste pokućstva,¹⁷⁵ u obliku ormarića, koji se sprijeda otvara i zatvara, a udešen je na pregratke, i služi za писаći i drugi sitniji pribor, pa čak i kokosova posuda za slatkiše sa srebrnim ukrasima u stilu »empire«.¹⁷⁶

Francuska je uprava, osobito Dandolo i Marmont, stekla neprolaznih zasluga za školstvo. Pučke su škole imale postojati u svakoj općini. U tim školama, djelomično i u nižim gimnazijama, od kojih je jedna bila predviđena i u Kotoru, nastavni je jezik bio ilirski, a u višim gimnazijama ili licejima i u centralnim školama sa karakterom sveučilišta francuski odnosno talijanski. Inače je Marmont ostavio neriješeno pitanje hrvatskog jezika kao službenoga u državnim uredima radi nesuglasica među domaćim istaknutijim intelektualcima, koji se nijesu mogli složiti u izboru narječja. U Kotoru je u listopadu 1808 uvedena komisija za odgoj i pouku,

¹⁷⁴ Tako portret glasovitog mletačkog pravnika Kotoranina Tripa Vračena (1696—1786), rađen s izrazitim tendencijama prijelaza sa baroka na klasičku majestoznost i jednostavnost. Čuva se u riznici katedrale sv. Tripuna, oštećen vlagom i nezgrapnim popravljanjem. Zatim dvije slike Frana Potenza u stilu »empire« u prčanj. salonu Florio: »Susret Jeftin sa kćerkom« i »Jefta ispunjava zavjet«.

¹⁷⁵ Sr. egzemplar u kući R. Giunia na Prčanju.

¹⁷⁶ Kod gđe. Eugenije ud. Lazari na Prčanju.

da nadzire ova pitanja u cijeloj Boki. Centralne su (visoke) škole bile otvorene u Ljubljani i u Zadru, ali je definitivnom uredbom Ilirije (1811) ona iz Zadra prenesena u Dubrovnik i smještena u negdašnji isusovački samostan. Krajem godine 1810 obavještava generalni administrator pokrajina Dubrovnika i Kotora Garagnin pučanstvo o koristi centralne ili središnje škole (Le Scuole Centrali), koja se radi mnogih okolnosti otvorila u Zadru sa nešto zakašnjenja, naime 5 prosinca 1810. Guverner je Marmont obilato snabdio zavod sredstvima za učenje, da se što bolje oduševi mladež iz okolnih pokrajina. Ovaj je zavod, i onaj srodni mu u Ljubljani, mogao udijeliti akademski stepen svojim pitomcima, a Marmont pridoda osobita odlikovanja za zaslužne đake. Tako je doznačio onima, što se kroz godinu istaknu u fizičkim naucima, dva mjeseca dolična uzdržavanja u Istri, da se u tamošnjoj rudarskoj školi pod upravom zaslužnog prefekta direktora radova pouče u kemiji i metalurgiji teorijski i praktično. U načelu je, radi lakšeg učenja, slobodan izbor nastavnog jezika; ali se smatralo za zgodno da se održi upotreba talijanskog jezika kao općenitijeg i jer ga razumiju naobraženi krugovi obližnjeg pučanstva, skupa sa francuskim. Za pitomce, koji zakasne, jer nijesu na vrijeme bili obaviješteni radi udaljenosti, profesori će davati besplatne privatne pouke, da naknade gradivo. Garagnin na kraju oglasa toplim riječima potiče pučanstvo dviju pokrajina, da se okoristi, eda se tako postigne »pаметan i čudo-redan odgoj«; neka bi se oci obitelji i mladići dostojno odazvali »namjeri jedne vlade, koja promiče korisne spoznaje, i zauzimanju revnih učitelja, koji imaju da ih šire«. ¹⁷⁷ — Ipak, poznavanje se francuskog jezika susreće kod malog broja Bokelja. To su uglavnom ljudi, koji su obilazili svijetom za senzacijama, službom i poslovima (Antun Visković i drugi), ali ti vladaju i engleskim jezikom i istočnim jezicima (turskim, armenskim). Inače pomorci i intelektualci vladaju svojim »ilirskim« i talijanskim jezikom. — Francuzi su na mjestu današnjeg općinskog doma u Kotoru održavali kazalište.

Francuski je prevrat uzeo za geslo slobodu, bratstvo i jednakost. Iako je sloboda pod udarcima revolucionarne tiranije, a pogotovu Napoleonove autokracije, brzo nastradala, a načelo se bratstva jednostrano shvaćalo, ne može se poreći, da je demokratska ideologija velikoga prevrata pregnula da dosljedno provodi u život građansku jednakost usprkos anomalijama u metodama. Tako se veća

¹⁷⁷ PA, Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811. V. i priloge, br. 10.

pažnja svratila na dostojanstvo malog čovjeka, koje se u srednjem vijeku i kasnije nastojalo afirmirati putem crkvenih i lajičkih bratovština i u revolucionarnim socijalnim pokretima. Mali je čovjek sad osjetio jaču zakonsku zaštitu protiv stvarnih i umišljenih nepravda prijašnjih povlaštenih staleža. Tako pokrajinski delegat u Kotoru Paulucci svojim pismom od 29 ožujka 1811 daje oštar ukor sindaku peraške općine, da ne zna naći sredstva, da se učini pravda nekom siromašnom Damjanoviću — nije spomenuto, o čemu se zapravo radi —, i naređuje mu, da ga smjesti uputi odnosno otprati pred pomirbeno sudište, da siromah tu iznese razloge na obranu svojih prava i svojih djela; »ako Damjanović nije — tako se kaže u nalogu¹⁷⁸ — od tako zvanog plemićkog razreda, ali je zato građanin, koji po svojim prilikama, po svojoj dobi, zaslužuje svu potporu, svu zaštitu«. Iako se to izražavanje čini preostro, pa čak i porugljivo, činjenica je, da je veliki prevrat, proglašivši čovjekova prava, usprkos tome, što su se ta prava vrlo često i jednostrano shvaćala i provodila, primjenjivao ta načela u djelo, da potkrijepi elementarne zahtjeve socijalne pravednosti i ljudskog dostojanstva.

Iako se pri starinskim procedurama sudova dobrih ljudi ili pomirbenih sudaca (arbitri) uglavnom nijesu dešavale anomalije, pa su ovakvi sudovi vrlo često uspjeli uspostaviti mir i zadovoljiti pravdu, ipak su ih francuski zakoni, radi modernog principa unifikacije zakonodavstva, koji je osobito dobro došao državama sa centralističkim (i demokratskim) uređenjem, da se osigura redovit sudski postupak, najstrože zabranili, osobito u kriminalnim stvarima, koje su bile prenesene na kaznenu pravdu. Zato je delegat Paulucci najstrože zabranio g. 1811 (3 lipnja), da ne bi tko pod najtežu odgovornost preuzeo ulogu suca ili koju drugu pri projektiranom arbitrarnom sudovanju u iduću četvrtak u knežiji Bojkovića (Grbalj), koje se imalo održati o ubojstvu kneza Bojkovića.¹⁷⁹ Ali se iz toga vidi, da je bilo vrlo teško ukloniti ovu starinsku praksu u Boki, osobito u mjestima, koja su bila manje upućena na more.

Pod francuskom upravom osjetiše stari posjednici zemljišta prve udarce, iza kojih uslijediše drugi kroz 19 vijek, tako da su se stara vlastela i gospoda konačno svela na gomilu ruševina. Pod mletačkom upravom bilo je općinama (tako peraškoj) priznato

¹⁷⁸ V. c.

¹⁷⁹ V. c.

pravo, da upravljaju u svim pitanjima javnoga života i državne službe i s onim kmetovima svojih općinara, koji su živjeli na posjedima izvan općinskih granica. Francuska se vlast odmah u početku tomu usprotivi. Pitanje je iskrsnulo u vezi sa vojničkom službom peraških kmetova u novskome kraju. Zato nastala uzbuna kod starih vlasnika, a osobito u redovima općinskih predstavnika. Peraška općina mnogim priložima (dokumentima) i predstavkama dokazuje svoje pravo iz mletačkoga doba, da se peraški kmetovi na novskome području ili na rivijeri od granica đuričkih i jošičkih pa sve do granice Miočevića zahvativši vas Kumbur, na kome području neperaških težaka ili posjednika gotovo i nije bilo, i u Stolivu, Viećebrdu (kotorsko) i u Lepetanama podvrgavaju njezinoj vlasti, pa traži reparaciju, ali bez rezultata. — Inače nije ni sad nedostojala borba oko granica i pograničnog posjeda, koliko između privatnika (nesuglasice na peraškoj Lastvici sa kaluđerima manastira Banje), pri čemu je vlast upozoravala pučanstvo, da se kloni ilegalnih privatnih rivendikacija, toliko između raznih mjesta (Lepetane i Perast na Verigama). Težnja, da se povrijedi tuda granica ili proširi svoja, dolazila je obično do izražaja prilikom crkvenih ophoda. Je li se tad zašlo preko granice, nastala bi uzbuna.¹⁸⁰ Bilo je i težih trvenja između pojedinih mjesta, pa čak i dvoboja. Tako naređuje delegat Paulucci 29 travnja 1811 peraškome sindaku, da pođe u Risan sa nekoliko mjesnih prvaka: predat će tamošnjem mjesnom poglavici njegovo zapečaćeno pismo i u dogovoru s njime uložiti, da se svakako spriječi dvoboj između Krtoljana i Rišnjana, urečen za sutra (30 travnja); vlast će ispitati razloge i kroititi pravdu. Sindak je izvršio povjerenu zadaću, ali bez uspjeha. Javlja delegatu, kako je cio Risan uzbunjen, i sve je spravno za sutrašnji dvoboj; pa Rišnjani navode »da im nije do časti, da im se protivnici sutra pojave u urečeno već vrijeme, a oni da ostanu u Risnu a da se ne prikažu«.¹⁸¹

Vlast je mnogo pazila na zdravlje pučanstva. Osim općeg cijepjenja kozica, pripazilo se mnogo na dodir pomorskih krajeva s okuženim ili zaraženim mjestima, u čemu je i mletačka vlada postupala sa mnogo opreza. Na proljeće 1813 pojavi se u nekome selu nedaleko od Elbasana u Arbaniji kuga. Poče da nemilo hara

¹⁸⁰ Još i danas na pr. o Spasovdanu nose se »krsti« uzduž seoskih granica, da se granice pregledaju i afirmiraju.

¹⁸¹ Miscellanea ecc. naved.

i da se rapidno širi. Iz Boke je bilo preko mora trgovačkog saobraćaja, a i krijumčarilo se kopnom. S druge strane mnogi su zanatlije izvana prilazili u Boku s malo opreza. Zato francuska vlada naredi, da se uredi straže, koje će budno paziti na promet stranaca.¹⁸² Vlada je g. 1809 ukinula stare zdravstvene urede ili male kolegije (Collegetti di Sanità) u Kotoru, Hercegovomu i Perastu, premda su odlično funkcionirali, sigurno zato, što su ti uredi bili usko povezani s općinom te su fungirali zapravo kao jedan ogranak općinske administracije, a francuska je uprava žestoko udarila po staroj autonomiji i starim prerogativama općina. Zato je ove urede zamijenila državnim pomorskim sindakatima i lučkim kapetanijama (zajedničko uredovanje). Samo što ti pomorski sindakati nijesu preuzeli svu negdašnju kompetenciju zdravstvenih kolegija, jer su ovi pazili na cjelokupno zdravstvo, dok su novi sindakati ograničili svoje djelovanje na pomorski život (brodska i putnička karantena, trgovački promet na moru). — Vlada je u načelu zabranila i ukopavanje mrtvaca u mjestu ili u crkvama. Zapravo su u Boki postojala, mjestimice još od srednjega vijeka, posebna groblja izvan mjesta, obično kraj crkava, osobito samostanskih. Tako u Kotoru izvan gradskih zidina, u Novome na brijevu sv. Ane (Petke) i staro židovsko kraj mora, a u Perastu na otočiću (nekad benediktinskom) sv. Jurja nasred zaliva, gdje je cijela crkva popločana grobnicama starih peraških obitelji, da se tako lakše izbjegne infekciji. Ali su inače i po mjesnim crkvama imali grobnice svećenici i drugi rijetki pojedinci, a u nekima, tako u peraškoj crkvi sv. Marka, sijelu i vlasništvu bratstva Pet rana Gospodnjih, i u kotorskoj sv. Nikole mornara, bratinskoj crkvi kotorskog bratstva pomoraca, postojahu zajedničke grobnice za bratime ili (u Kotoru) za strane mornare, koji preminu u mjestu. Francuska je zabrana dobro došla, u vrijeme, kad je običaj, da se grobnice privatnika grade po mjesnim crkvama postao općenit (tako u Perastu), nakon ukinuća starih zdravstvenih kolegija. Zato peraška općina moli i guvernera Bertranda i kotorsku delegaciju, da se ovaj abuzivni postupak zabrani, a održi stara praksa ukopavanja na otočiću sv. Jurja. Svakako i na ovom nenastavanom otočiću javljaju se u ovo doba grobnice izvan crkve. Ipak je francuska uprava dozvolila i pogdjekoji izuzetak.¹⁸³ — U mletačko su doba franjevački samo-

¹⁸² PA, Miscellanea scelta di documenti ecc. dal 1812 al 1826.

¹⁸³ Tako je g. 1813 zabranjen pokop mrtvaca u peraškoj župnoj crkvi, ali je dozvoljen samo u dvjema crkvama na krajevima mjesta (sv. Ivan i Gospa od

stani u Boki imali braću bolničare, koji su se skrbili za bolesnike u mjestu dvoreći ih i opskrbljujući najpotrebnijim lijekovima. Zato su samostani imali ljekarnice; tako u Perastu, pa na Prčanju, gdje je postojala od godine 1739 do 1860. Blagotvorni rad ovih bolničara i ljekarnica bio je ometen u napoleonsko doba kojekakvim peripetijama, a osobito ukinućem franjevačkih samostana. Ali je Bertrand potkraj g. 1811 dozvolio, barem Perašanima, da mogu pozvati natrag iz Italije ili Mletaka bolničara ukinutih franjevačkih samostana koga mu drago reda ili reforme, pače da bolničar smije preuzeti i redovničko odijelo, ako hoće. Peraška općina stavlja na raspoloženje bolničaru 50 cekina u formi mjenice, da se podmiri ljekarnica, gdje pridigne lijekove.

Francuska se uprava dala na gradnju dobrih cesta po svojoj Dalmaciji, u duljini od o. 300 km. Radili su ih Marmontovi vojnici. Ove su ceste imale da promaknu trgovački promet i da zbliže mjesta i krajeve, a još više, da omoguće brzo kretanje francuskoj vojsci, opskrbi i artiljeriji. To je pripadalo u osnovu francuskih priprema za istok. I u Boki se još održalo tragova ovih francuskih putova. Mjestimice su i dugi ti tragovi. Tako se komad francuskog puta zapaža s desna župske crkve Gospe od snijega u Škaljarima. Širok na različitim mjestima različito, od 4 do 5 m, zakreće i vijuga, mjestimice na tkanice, na sedlo Trojicu, isprekidan tu i tamo velikim kolnim putem, građenim g. 1882, koji spaja Kotor sa Crnom Gorom. Zatim skreće niz Trojicu na tivatsko polje. Cesta je rađena solidno, na čvrstoj kamenoj podlozi. Ima i malene kamene pregratke, poprijeko povučene u kosoj liniji, a mogu služiti za slijevanje vode, a i za neku potporu i putniku i teglećoj živini osobito pri silazu. Francuska je cesta bila sagrađena između Kotora i Budve. Po nekim piscima i put, koji vodi sa crnogorskog pazara preko Špiljara na Krstac u 78 tkanica do stare crnogorske granice, sagradio je Marmont g. 1807, i zovu ga kotorskim ljestvama (la scala di Cattaro).¹⁸⁴ Sigurno je gradnja toga puta bila u vezi sa nikad izvršenom Marmontovom osnovom vojničkog pohoda na Crnu Goru, odnosno s velikim francuskim planom, da se napravi

Karmena), i to uz održavanje higijenskih propisa. *Miscellanea ecc.* dal 1812 al 1826.

¹⁸⁴ Za ovo sravni djelo »I porti militari - Le Bocche di Cattaro«, Roma, Tipografia Barbera, 1880, 40. Napisao ga je E. Tergesti, pseudonim ili za kontradmirala Fincatija ili vjerojatnije za Eugeniya Popovića iz Risna, rođenog u Trstu (Tergesti).

put od Kotora do Nikšića, čemu se Crna Gora, radi shvatljivih političko-vojničkih razloga, usprotivila. Svakako je na mjestu toga starog puta pregrađen g. 1844 drugi, širok redovito 3 m, na mnogim mjestima i znatno širi prema položaju stijenja, kroz koje se probija, danas slabo održan, koji spaja Kotor sa Njegušima, ali mu konstrukcija ponešto odvaja od francuskog načina. Inače je stara francuska cesta u Boki prevučena novijim kolnim putovima. Po predaji, francusko je djelo i kameni most u Škaljarima, što spaja selo preko potoka Zvjeronjaka sa prečkom, koja vodi uz podanke Vrmca na Trojicu. Na Francuze podsjeća i velik solidan kameni nasip s mostom preko bujice ispod Sasovića u novskome kraju.

Da se lakše promakne trgovački promet, službeni saobraćaj i informativna služba za državne i lične poslove, Dandolo uvede državnu poštu unutar Dalmacije i s izvanjskim svijetom. Bila je to prevažna novost — u mletačko su doba brodovi na vesla i jedra prenosili depeše (državne) između Boke i Venecije. Sad su poštu imali razdavati pješaci, koji bi obilazili naokolo i dijelili. Ured je bio u Kotoru sa poštanskim upraviteljem (Direttore Postale) na čelu, pa se odatle razdavala pošta po mjestima u zalivu. Ali je bilo i nešto neodaziva, čak i u kulturnijim mjestima, pa se ukazaše teškoće oko razdavanja. Po odredbama Napoleonovim i Marmontovim tko god je primao odnosno pridizao pisma, bilo za općine bilo za privatnike, morao je znati čitati i pisati, da se izbjegne svakoj zamjeni i prevari, a u času, kad pridigne pisma, trebalo je da odmah isplati iznos ili taksu (danas u poštanskim markama), da ne bude deficita pri državnom računovodstvu. Iz toga se vidi, da je u svom početku organizacija hramala. Zato je i razumljivo, zašto je na pr. peraška općina oklijevala, da označi pješaka-razdavača. Stoga delegat Paulucci poziva (30 studenoga 1810) peraškog sindaka vrlo oštrim tonom i naređuje mu posljednji put, da označi jednoga iz Perasta ili jednoga iz Kotora, snabdjevena potrebnim ovlaštenjima sa strane općine, da pridiže i predaje pisma.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Miscellanea dal 1797 al 1811.

Metode i duh francuske uprave — Porezi i kontribucije — Odnos pučanstva prema vlasti

Bokeljski je svijet, nenavikao na prisilno dizanje novaka, ostao ogorčen, kad je francuska vlast na silu digla momčad za italisku flotu. Sam novski kraj sa svojih pet centurija morao je krajem 1807 smjestiti namaknuti 200 ljudi. Samo je mjesto Perast u tri navrata dalo ukupno 63 momka, ne računajući amo dobrovoljce, kojih je bilo osobito iz boljih krugova. Ove su se stavnje ili popisi (coscrizioni) provodili u periodičkim razmacima, kako je potreba nanijela; do kraja 1810 ili do početka 1811 bile su tri takve konskripcije. Momčad je imala služiti na brodovima, koji su se opremali u Mlecima. Ta je novotarija teško dirnula u navike pučanstva, koje je u mletačkoj eri znalo ili za dobrovoljnu službu ili za službu u određenim formacijama, tako u zastavničkoj četi na zapovjedničkom brodu mletačke flote i u posadi na kotorskoj galiji, ali tako da se državna vlast nije miješala u izbor momčadi, pa uglavnom ni časnika. Zato nastanu nemiri, koji se mjestimice pretvore u otvoren revolt (tako u Paštrovićima početkom 1812). Što je jači bio pritisak vlasti i što veći prohtjevi, to je slabiji bio odaziv. Sama kotorska delegacija priznaje u svojoj naredbi od 11 siječnja 1811 nereda, »koji su se na žalost zbili u prethodnim pomorskim konskripcijama«. Da se već jednom i u Boki načini reda, kako je to u cijelome carstvu i kako je namjera Napoleonova, naređuje delegacija istim dekretom općinama, da podastru točan popis svih kapetana duge plovidbe i male kabotaže, pomorskih časnika, pisara (škrivana) i pilota. Pri tome su se pod pomorskim časnicima razumijevali oni, koji su dobrovoljno stupili u službu mornarice. Samo se izuzimaju kapetani duge plovidbe, koji su postigli patentu od kraljevine Italije. Sindaci sa svojim asistentima, sa seoskim glavarima i sa svima prisutnim obvezanicima imali su se prijaviti u delegaciju 16 siječnja. Tešku odgovornost snose poglavice, ako iznesu nepotpune ili krive popise, a zadnji ih primjer (s Orahovcem) ima upozoriti na to. Ne prikaže li se tko od označenih ili pobjegne, ima biti prijavljen, *a vojnici će im zaposjesti kuću*, ne samo njima krivcima nego pogotovu sindaku i asistentima, koji moraju jamčiti, da postoje krivci. Poglavice će položiti zakletvu, da su popisi pravo načinjeni. Nikakva se izlika ne će pripustiti, i u određeni dan sindaci moraju neminovno u Kotor.¹⁸⁶

¹⁸⁶ PA, v. c.

Ovom je prilikom registriran sa strane same delegacije (7 veljače) gotovo opći neodaziv i neposluh, što nije čudo, kad su Bokelji još mnogo kasnije na austrijski zakon o općoj vojnoj dužnosti odvratili ustancima i bunama (1869, 1881—1882). Do toga dana (7 veljače) još nije bio namaknut zatraženi broj popisnika, pa je čak trebalo slati i vojsku protiv općina. Vlast nato nametne općinama trošak za uzdržavanje i prijevoz popisnika do Dubrovnika, i odredi svakoj kvotu »s najskrupuloznom pravicom«. Tako peraškoj 320 franaka, a imale su se isplatiti »ne primajući ni najmanju ispriku« kroz četiri dana; inače će se upotrebiti sila, osobito protiv prvaka. Predviđeno je ujedno, da bi se ta svota mogla utjerati od krivaca (bjegunaca). Ali Perast nije platio. Zato delegat Paulucci poziva sindaka, da plati (28 ožujka), da se izbjegne mjerama, koje su mu naložene; općine — piše delegat — koje su izgledale najneposlušnije, prve su se odazvale: Tivat, Lastva, Krtole, Luštica već su platili, a Dobrota i Prčanj pokazale se točni »kao u svakoj prilici«. ¹⁸⁷

Pri ovakvim prilikama nije čudo, da se vlast bojala dezerterstva. Zato je Bertrand kao zapovjednik trećeg okruga (circondario) izdao dnevnu zapovijed (17 siječnja 1811), kojom strogo zabrani časnicima, podčasnicima, mornarima i namještenicima ratnih brodova, da ne smiju stanovati na kopnu ni kad brod stacionira ni u prolasku u pokrajinama Dubrovnika i Kotora, niti im ikakav općinski funkcionar ni kvartirmajstor za nastambu smije zadovoljiti; jedino mogu da se smjeste putujući mornari sa naredbom. Mornar je Frano Sponga iz Rovinja bio proglašen dezserterom unutar granica, jer je bio odsutan sa broda za tri dana redom bez dozvole, i po posebnom je ratnom sudu, što ga je ad hoc formirao kapetan vašela Nouvel, zapovjednik mornarice u Iliriji, a sudio je na ratnom briku »Simplon«, bio osuđen, da u tri maha trči po konopcu (la bouline) i da ga za to vrijeme tuče 30 ljudi. ¹⁸⁸ Inače je francuska uprava bila ukinula batine.

Ako vojnička posada, upućena u neko mjesto, nije imala zgodna stana, po naredbi vlasti vojnici bi se razmjestili po privatnim kućama, a ukućani su bili dužni priskrbiti ogrev i svjetlo. U Kotoru je bila ustrojena »kr. deputacija za nastambu« (R. Deputazione

¹⁸⁷ V. c.

¹⁸⁸ V. c. Misc. ima štampani primjerak ove osude na franc. jez. s desna, a talijan. s lijeva, tiskan u Trstu kod Weisa (tiskara rat. mornarice).

agli alloggi). Odaslanici za nastambu daju jednom zgodom peraškoj općini ovakav nalog: do preksutra, bez izgovora, namaknut će za Kotor za potrebe časnika osam opremljenih kreveta, osamnaest stolica i šest ručnika. Takve su zahtjeve iznosili ljudi, koji pri starim aristokratskim upravnim sistemima ne bi bili nikad došli do riječi. Francuski je vladin delegat u Kotoru Burović naredio 1808 za doček Marmontov (te godine) prčanjskoj općini, da dostavi dragocjeno srebrno stolno i kuhinjsko posuđe.¹⁸⁹ Prigodom dolaska guvernera Bertranda u Kotor 1811 peraška je općina morala za časnike iz njegove pratnje tamo dostaviti tri kreveta s punom opremom. Ali pri povratku ponestao je jedan velik krevetni zastor po francuskom ukusu, izrađen u Smirni, vrijednosti 10 zlatnih cekina. Kotorski je načelnik imao ove stvari pod svojom brigom, pa je uputio ljude, koji su krevete pridigli, da zastor potraže na Prčanju i u Stolivu; ali, tražilo se uzalud. Napokon je ipak kotorska općina zadovoljila tražbinu, pošto se zastor pronašao. Isto tako općina nije primila natrag iz Kotora predmete pozajmljene još g. 1808 u jednoj drugoj sličnoj prilici. Općina je morala i priskrbiti i stan za četiri časnika, kad je posada bila ponovo poslana u peraški kaštio (1811), a kako je kaštio bio prije pod brigom općine, ova se morala pobrinuti za opremu kreveta i za svijetlo u kaštelu, a tako i za drva za ogrev. Vojnici su se djelomice imali smjestiti u kućama onih privatnika, *koji su otezali s isplatom kontribucija*. Osobito se teško osjetila potkraj francuskoga vladanja (1813) nestašica svih sredstava pri vojsci.¹⁹⁰ Inače je zajam, što ga je g. 1810 bila Boka dala vojsci, bio redovito isplaćen u Kotoru lično od samoga guvernera Bertranda (1811).

Već iz prijašnjeg prikaza o unutrašnjoj upravi razabira se, kako je stara općinska autonomija svedena na ništa. Iako je vlast u prvi čas priznala kapetanima bivših općina (tako u aktima: »l'ex Comunità«) stare atribucije, ipak se serdari i kapetani žandara preveć miješaju u unutrašnje poslove općinara, pa su hapsili i puštali ljude bez načelnikova znanja, premda je općinskim kapetanima bilo izričito priznato, da mogu rješavati manje sporove među općinarima. Lako da je to pravi razlog, a ne samo duboka starost, zašto se peraški kapetan Ivan Mazarović zahvalio na službi (ljeti 1808), iako je delegat u ovoj stvari uvažio njegov protest. — Općinski

¹⁸⁹ V. naredbu pod br. 1893, 17 svibnja 1808, u prč. opć. arh., u kolekciji isprava iz mlet. i pomletačke ere. Za ostale podatke v. iduću bilješku.

prihodi i rashodi stajali su pod najstrožom kontrolom delegacije. Pače ova je periodički tražila općinske račune i *fiksirala iznos općinskih rashoda*, bez sumnje stoga, da vlast uzmogne imati u lakšoj evidenciji, do koje se granice može računati mogućnost isplate kontribucija za pojedina mjesta. Da je to pravi razlog, vidi se i iz postupka generalnog intendentata Ilirije grofa Chabrola, koji je zabranio (1812) načelnicima, sindacima i svim općinskim funkcionarima, da se ne smiju miješati u poslovanje općinskim novcem; to se sad prenijelo na primaoca zemljišnih kontribucija, koji su nadgledali, u ovoj stvari, poslovanje seoskih općina i drugih, koje su imale zemljišnog priroda ispod 20000 franaka.¹⁹¹ Na osnovu isplate svih iznosa općinske prihodarine vlast bi otvorila kredit za podmiru općinskih troškova i potreba, razumije se uvijek u granicama sume od vlasti predviđene i odobrene. Tako su se Francuzi zagrijavali za općinske proračune, da je subdelegat Robinet pri kraju 1812 pozivao načelnike u svoj kotorski ured, da tu zgotove općinski proračun za iduću godinu, prije nego ga podastru općinskom vijeću.¹⁹² Tako su kušali domognuti se i zadnjega franka od općinskih prihoda. Općine jednoga okruga za pomirbeno sudište morale su uzdržavati tamnicu ili »zavod za pohranu sigurnosti«, kako se zvala drukčije, u sjedištu kantona; morale su priskrbiti i platu čuvarima ili tamničarima i opravljati tamnicu. Za općine, koje nijesu u sjedištu, predviđeno je 50 franaka, a za one u sjedištu dvostruko i da opreme lokal. Ako pomirbeni sudac nije mogao uredovati u svojoj kući, općina u sjedištu suda morala je predložiti iznos za najam dvorane za saslušavanje. Općine su morale svoje prospekte računa podastirati na t. zv. pečatanom papiru (carta bollata) od 75 i 35 centezima, jer se uopće ta karta po zahtjevu vlasti upotrebljavala za sve registre o civilnom stanju.¹⁹³ Te su karte imale na desnom uglu sa čela utisnut pečat, a u krugu mu natpis »Illyrie« i signaturu 75 c. (= 75 cent.) kraj simboličke ženske figure (Francuska), gdje sjedi ovjenčana vrpcom, sa vladarskim štapom u desnici i lovorom u ljevici, a kraj nje pjedestal s orlom. »Karta bulana« bila je i kasnije pod Austrijom za dugo vremena u porabi, doprinesavši svoj dio (tako g. 1848) općemu raspoloženju.

¹⁹⁰ Isprave u cit. svesku i u sv. 17 t. u., PA.

¹⁹¹ Miscellanea često naved.

¹⁹² Takav je poziv 30 XI 1812 dobio na pr. peraški načelnik (tituliran je sa »podestà« g. 1812) Alviz Visković. Ali općinska uprava odgovara, da je načelnik otišao na svoje imanje, da skupi masline, pa kad se vrati! PA, sv. 18 m. o.

¹⁹³ Sv. 18 cit.

Neke općine nijesu podastirale svoje račune. Tako je peraški sindak Kristofol Kolović naprosto sabotirao sve ovakve naloge, pa ga delegat Paulucci upozorava na primjer Kotora i naglasuje (14. IX. 1809): »Vi znate, gospodine sindače, da pod sadašnjom presretnom vladavinom postoji samo jedan zakon, komu su jedino podvrgnuti svi podanici, a pogotovu javna tijela.« Općina se opravdava, da su se izgubili računi prijašnjih godina. Delegat odgovara, da se nijesu izgubile općinske zemlje, i postavlja ultimativan zahtjev (31 XII 1809), da se podastre do 15 siječnja pregled godišnjih prihoda i ljetine. Odbija od sebe sve norme drugih vladavina. »Ja slijedim zakone i uredbe onoga Velikana, koji, pošto je osvojio Evropu, može i htio je da svome carstvu dade onu formu, koja mu se najviše svidila... Imam Vam apsolutno i za zadnji put reći, da je vlada primarni administrator i tutor svih dobara moralnih tijela koliko lajičkih toliko crkvenih.« A pri kraju: »... sve općine u cijelom prostranom carstvu Velikoga pokorile su se i neprekidno se pokoravaju ovim postupcima, pa sigurno Perast ne mora biti izuzet.«¹⁹⁴ Kolović, inače u dekretu imenovanja hvaljen s odanosti i vjernosti, i dalje ustraje pri svom negativnom držanju, pa mu se delegat prijeti »pravednom vladinom srdžbom« i ističe (15 I 1811): »Ako ove teškoće ne vrijede za druge manje civilizirane općine, ne smiju postojati ni za onu, kojom Vi upravljate.« Kad je delegat zatražio od njegova nasljednika Alviza Viskovića, da mu podastre trostruku listu kandidata, da ih vlast imenuje općinskim asistentima, Visković to ne čini, nego ih imenuje na svoju ruku, ali vlast poništava njegovo imenovanje (1811).

Kako je bila namjera guvernerova, da se svi administrativni funkcionari i drugi činovnici pretplate na službeni list (*Télégraphe Officiel*, vlasnik i urednik g. 1812 ugledni publicist Charles Nodier), to je subdelegat otvorio predbilježbu na pretplatu pozivajući općine (za talijanski primjerak). Inače se općinama nije uopće dolazilo u susret ni u nekim vitalnim pitanjima.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Miscellanea cit.; v. i priloge, br. 9.

¹⁹⁵ Tako je peraška općina zatražila g. 1812 od kot. poddel. Robineta, da joj se pokloni zemljište, na kome se nekad dizala kuća Matije Nikolića, demolirana do temelja po naredbi mlet. vlade (1710) u vezi s urotom protiv konta Vicka Bujovića i s njegovom pogibijom (1709). Općina je tu htjela sagraditi općinsku kuću. Ali nije uspjela. Na tome je zemljištu sazidana kuća kap. Bogdana Vukovića.

Bokeljsko pučanstvo, naviklo kroz vjekove mletačkoga gospodstva na mnoštvo carinskih olakšica i svakojakih povlastica, nepritisnuto porezima i nametima, nije se moglo nikako priviknuti dijametralno oprečnim metodama francuske uprave, koja se nije ograničila samo na ukidanje starih olakšica, nego je još nametnula i nove dotad nepoznate poreze i kontribucije. Pod tim nazivom *kontribucija* razumijevaju se u arhivskom materijalu kontribucije u širem i u užem smislu. U širem su smislu svi novi porezi: direktni (glavarina, zemljarina, kućarina) i indirektni (cestarina, brodarina, lučka pristojba, pa pristojba na hipoteke, na igraće karte, na ostavštine i darovštine, prihodi od monopola soli i duhana). U užem se smislu uzimaju kao jedina taksa, koja je tobož imala zamijeniti direktne poreze, osobito nesnosnu i tešku glavarinu. Naziv kontribucija ima još i treće značenje, ali u ovom smislu se vrlo rijetko, uprav izuzetno, susreće ta riječ u ispravama bokeljskih arhiva: kao ratni namet ili porez, što bi ga Francuska (to je pogotovu Napoleon uzeo za sistem) nametnula novoosvojenim gradovima i zemljama kojiput u vezi s ugovorima o miru.¹⁰⁶ Takva ratna kontribucija nije bila narinuta Boki, ali su zato porezi, odnosno redovite kontribucije, uz druge teške uzroke, o čemu kasnije, isisale nekad imućno pučanstvo i zadale bokeljskoj ekonomiji smrtni udarac, od koga Boka nije nikad poslije zacijeljela.

Teret se cestarine brzo osjetio. Već godine 1808 (3 VI) delegat Forlani obavještava općine, kako je namjera dubrovačkoga vojvode (Marmonta), da svi stanovnici Boke općenito imaju sudjelovati pri radnjama na cestama; tko ne može po svome rangi ili odgoju, sudjeluje novčarkom. Peraška je općina morala kroz četiri dana, pod tešku odgovornost kapetana, sudaca i starješina, priložiti kao svoj dio »prema pravednoj raspodjeli« iznos od 1355 fforina u kralj. pokrajinsku blagajnicu, i to prema priloženoj tablici, koja

¹⁰⁶ Tako je Trstu nametnuta (1797) kontribucija od 3 milijuna, koju je Napoleon snizio za 400000 lira, J. Rus, Napoleon ob Soči, 13; Genovi 8 milij. lira i uz to je vojska rekvirirala 150 lađa u luci (prema pismu per. opć. oda-slanka u Mlecima 13 trav. 1798, PA, Miscellanea dal 1797 al 1811). Papa je Pije VI nakon mira u Tolentinu (19 II 1797) morao platiti 15 milij., a uz to su Francuzi opljačkali dragocjene umjetnine. Sama je Pruska, lijevo od Visle, morala isplatiti (1806) 100 milij. franaka ratnog nameta, a od toga sam Berlin deseti dio; zemlja je uopće bila toliko pritisnuta, da joj je po priznanju samoga Napoleona bilo izmuzeno preko jedne milijarde franaka. I Portugalu je nametnuta teška ratna kontribucija (1807), a Austriji mirom u Schönbrunn (1809) 85 milij. franaka. — Računa se, da su globe na obitelji vojničkih dezertera kroz nekoliko godina iznijele golemu sumu od 170 milijuna franaka. Illustr. Welt-gesch., već cit., IV, 99.

sadržava interesantnu klasifikaciju bokeljskog društva (dakako u primorskim gradićima i varošicama)¹⁹⁷ u osam klasa: 1) veliki posjednici, biva, koji imaju godišnjeg prihoda 50 cekina; 2) manji posjednici (15 cekina god.); 3) trgovci prvoga razreda; 4) trgovci drugoga razreda; 5) pomorci; 6) dućandžije prvoga razreda; 7) dućandžije drugoga razreda; 8) bez posjeda. Veliki posjednik plaća dvaput koliko mali; s velikim posjednicima izjednačeni su trgovci prvoga razreda, a oni drugoga razreda s malima; dućandžije prvoga razreda plaćaju trećinu manje od posjednika prvoga razreda¹⁹⁸; pomorci kao manji posjednici; polovicu od toga dućandžije i trgovci drugoga razreda; koji su bez posjeda, plaćat će četvrtinu od doprinosa dućandžija i trgovaca prvoga razreda. Neke su stavke bile naknadno bolje objašnjene, i određeno, kako se ima zaračunati doprinos posjednicima jačima od godišnjih 50 cekina prihoda.

Da se visina poreza na zemljišni posjed (imposta fondiaria, campadigo) lakše utvrdi, ustanovljene su po okružju posebne komisije, koje su imale ispitati faktične prihode pojedinih posjeda. Na čelu se ovih komisija susreću i domaći ljudi; tako je Peraštanin Frano Smeća fungirao (1811) kao predsjednik šeste komisije, koja je uređovala u Baošićima za sva okolna sela, u kraju vrlo plodnu, gdje su Peraštani od 17 vijeka imali jezgru svoga zemljišnog posjeda. Vlast je zahtijevala, da vlasnici isplaćuju zemljarinu lično u mjestu posjeda. Kako je to donosilo gubitak vremena i suvišne troškove, općine su prosvjedovale, a vlast im je dolazila u susret, da se u mjestu boravka izvrši isplata.¹⁹⁹

Glavarina (testatico) je teško pritisla bokeljsku ekonomiju, koja se sad i onako našla u osjetnoj dekadenci, iako je generalni administrator Garagnin uvjeravao (1809), da taj porez služi »za potrebe sadašnje i prošle« ne determinirajući detaljnije te potrebe, i da bijednika diže, a bogataš je »diskretno opterećen«. Vlast (Paulucci) poziva i goni općine, vrijeđa ih i prijeti se, neka napla-

¹⁹⁷ Miscellanea naved. U tablici se susreće riječ »travagliatori« za »radnici« od franc. »travailleur« (talij. travaglio = muka). Franc. riječ »travail« za »rad« susreće se u talijanskome govoru između Genove i talijansko-francuske granice.

¹⁹⁸ Amo su svrstani i prije već spomenuti trgovci prvoga razreda, možda zabunom ili radi lakšeg izigravanja.

¹⁹⁹ To je na pr. postigla (1811) per. općina susretljivošću primaoca izravnih kontribucija u Hercegovome Carvića. Putovanje morem iz Perasta do H. stajalo je 6 fran. (za 12 milja). Miscellanea cit.

čuju kontribucije, a osobito glavarinsku taksu, i traži popise onih, koji su zadovoljili potpuno i djelomično. Općine su dakako sakrivala krivce. Peraška je općina tako uporna u oporbenu držanju, da Paulucci svojim dopisom 25 svibnja 1811 oštro naglasuje, da on uopće ne će raspravljati o tome, jesu li svi kadri ili nijesu da isplate; ali općinski poglavice, asistenti i tajnik, »ona klasa, koja se naslovljuje prvom i koja gleda sve ostale stanovnike kao prosti puk«, imaju dati dobar primjer, ne da oni plate kontribucije za one, što kasnije, nego »da prvi dadu porez Cezaru« (caru) i da toplo preporučuju pučanstvu poštovanje državnih zakona; »kakvo god bude unaprijed držanje Perasta, ja ne ću imati više obzira da obnavljam opomene po tri, četiri, pet puta«; zatražit će snažnu ruku vojničke vlasti, i tako »će biti održana suverena prava, i osvećena uvreda, koja se bez prekida nanosi Najvećemu između Vladara i njegovim ministrima«.

Mnogi su upali u dugove, da naplate tolike direktne poreze: glavarinu, kućarinu (casatico), zemljarinu. U mletačko se doba plaćao neznatan kanon državi za zemlje, a od zemljišnih prihoda uzdržavali su na pr. Peraštani župnu crkvu. Ali je u Perastu vrijedilo kao zakon, da se nije smjelo prodavati strano vino, prije nego se proda domaće (sa posjeda na novskoj rivijeri u prvom redu). Općina nastoji, da se i sad domaće vino zaštititi protiv zlih upotreba nekih trgovaca, da se tako ljudi lakše riješe dugova i poreza. Da se ovo nesnosno stanje nekako olakša, Napoleon je počevši od 1 siječnja 1812 proglasio pokrajine Dalmaciju, Dubrovnik i Boku izvancarinskim područjem. Bertrand je u početku svoga guvernerstva smanjio lični porez za Arbaniju (Boku) od 12500 franaka na 8000 (16 VII 1811), a u smislu carskog dekreta od 15 travnja 1811, kojim je smanjena zemljarina za sve ilirske pokrajine, sveden je porez na zemljišni posjed za kotorsko područje od 125000 na 35000 franaka, da se tako udobrovolji pučanstvo.

Vlasti su mnogo abuzirale, i, između drugih stvari, nepravedno taksirale, osobito ličnim porezom, jedne općine (one u zalivu) razmjerno više nego druge. Zato je Bertrand g. 1811 pohađajući Boku svečano najavio redukciju svih kontribucija za Boku na samih 60000 franaka godišnjih, a da pučanstvo ne će biti progresivno opterećeno nikakvim drugim nametom. Ubrzo se to pokazalo kao fikcija. Jer se ta »jedina taksa« stala cijepati u podnaslove: glavarinu, kućarinu, zemljarinu. Nastala je zabuna i kaos. Preteško se

dojmila pučanstva namjera vlasti, da se udari porez na vrata i prozore, kad je dubrovački pokrajinski intendenat u kolovozu 1812 naredio općinama, da urede jednu maticu (*Matrice di Ruolo*), u kojoj će se pobrojiti vrata i prozori svih kuća u opsegu općine, da se to dostavi kontroloru ad hoc. Općine ogorčeno prosvjeduju: porezi su već u prošloj godini reducirali pučanstvo na skelet, pa će narod pod teretom neizdrživih kontribucija propasti.²⁰⁰ Istina, generalni je intendenat comte Chabrol za općinske primaocce snizio namete, i to kao maksimum za 2% na prvih 20000 franaka redovitog dohotka, za 1% od 20000 do 100000, a za 1/2% iznad 100000 franaka (stud. 1812).²⁰¹ Ali, general Gauthier, zapovjednik pokrajine, piše u svome pismu peraškome načelniku (sad je »podestà») Alvizu Viskoviću 13 rujna 1813, dakle mjesec dana pred općim ustankom Bokelja na Francuze, da u smislu prethodne obavijesti subdelegatove ne će se utjerati zajam, ako se kontribucije isplate u dva označena termina. Radilo se dakle o jednom prisilnom zajmu kao tobož kazni ili nadoknadi za neisplaćene kontribucije. U stvari, neisplata je kontribucija imala biti maska. »Ako do srijede veče, 15 tekućega, kontribucije ne iznesu sumu od 40000 franaka za okružje, prisiljen sam da preduzmem sve potrebite mjere, da zajam bude proveden.« Tako nastavlja Gauthier, i potiče općinu, neka potakne općinare, da spremno isplate »između danas i sutra«.²⁰² Prčanjaska općina nije mogla zadovoljiti sve kontribucijske zahtjeve francuskih vlasti, pa je g. 1812 dirnut i imetak župne crkve; što se od crkvenoga srebra prodalo, potanko je nabrojeno u prčanjskom općinskom arhivu.²⁰³ Opći ustanak Bokelja u listopadu te godine, nakon Napoleonova poraza kod Leipziga, učinio je kraj ovom bezgraničnom isisavanju.

Veliku je uzbunu u Boki podigla privremena financijska i tarifna osnova, nametnuta svoj pokrajini »na puno i nepromjenljivo izvršenje« od delegata Forlanija 1 ožujka 1808. Ova je podvrgla carinjenju sve prirodne proizvode, kao i uvoz, izvoz i tranzit robe, po specijalnoj carinskoj tarifi. Predviđena je tamnica za pet godina i naknada štete državi za onoga, tko krivotvori financijske biljege (t. 8). Četvrtina iznosa, utjeriva od zaplijenjene robe ili od

²⁰⁰ Tako u predstavi peraške općine guverneru Bertrandu 8 X 1812. PA, *Miscellanea češće cit. U istome svesku isprave o kontribuc.*

²⁰¹ PA, sv. 18 m. o.

²⁰² PA, sv. 17 t. u. V. i priloge, br. 16.

²⁰³ Sv. »Copia Lettere«.

novčanih globa, pripada prijavljaču, a ostalo u dobro pokrajinske žandarmerije pri kotorskoj straži (t. 21). Bokeljska je javnost oglašila ovu osnovu štetnom po blagostanje Boke, i povodom za pritisak; izrazila se i bojazan, da će se uništiti poljodjelstvo i trgovačka mornarica, pa to prijeti općom bijedom i nesrećom. Zato na pokrajinskom kongresu bokeljskih predstavnika u Kotoru održanom 6 veljače, dakle još prije formalne objave financijske osnove, biše odabrani odaslanici pred carski prijesto. Samo što u bokeljskoj javnosti nije bilo stalnih pogleda na način rada: da li da se ide u Pariz pred Napoleona — a bilo je teško doći do carskog prijestolja — ili samo u Milan pred Njegovu Visost Eugena Napoleona, potkralja Italije i mletačkog principa. Za Pariz Kotor odredi kao svoga prokuratora uglednog pravnika dra. Luku Valerija, koji je tad boravio u Parizu, i Perast isto tako. Konte Nikola Bisanti, koji je boravio u Mlecima, bio je označen kotorskim i peraškim odaslanikom za Milan. Perast je designirao i Nikolu Bana prokuratorom i za Milan i za Pariz, i to u vezi sa svim pitanjima poreskih i drugih opterećenja. Svi bokeljski opunomoćenci imali su se подробно i definitivno dogovoriti u Mlecima. Uza svu opoziciju općina delegacija je provodila osnovu i primijenila tarifu. Kuće su pojedinih vlasnika bile opterećene sa 1% godišnje na vrijednost tla. Za svaku tonu imalo se plaćati 90 lira, što bi, po mišljenju pomoraca, u četiri godine uništilo vlasnost broda. Kako je Boka i onako mogla sebe uzdržati samo za tri mjeseca, prestankom pomorstva, najjačeg izvora blagostanja, postaje neminovno pasivna. Ali od svih tih akcija nije bilo koristi, nego još i znatnih zajedničkih troškova. Uvidavni Prčanjanin Petar Luković u svome pismu peraškome načelniku 16 prosinca 1808 oplakuje bokeljsku »sljepoću« i tvrdi: »mi smo bez kormila i barka ide ususret brodolomu«, aludirajući na političko stanje.

Prokurator i su bokeljskih općina imali međutim počesće posla oko javnih problema, tako i krajem g. 1809, kad se projektirao utok na cara. U stvar su ulazili najugledniji prvaci Boke (Petar Luković, koji posreduje za Perast, Dobrotu, Prčanj i Stoliv pri spremanju ove akcije 1809). Žalosno tadašnje stanje zrcali se u jednoj predstavi peraškoga načelnika Kristofola Kolovića kotorskoj vladinoj delegaciji od 21 prosinca 1809. Načelnik najprije izjavljuje, da će doći u susret primaocima za glavarinu. Od zemalja uzdržava se — kaže načelnik za svoje općinare — neznan broj

obitelji, a drugi žive od mučnog mehaničkog rada; prestankom pomorstva i trgovine svak je zastao; engleski su gusari nanijeli tu skoro velikih i nenadoknadivih šteta; k tomu pridolaze cestarina i kućarina, što je ubrzalo propast u ponor svih općinara, pa su neki nešto od svoga i prodali, da održe svoje obitelji »u vremenima ovako nesretnim i ovako stisnutim«; svak se čudi, kako su mogli pokrajinski savjetnici nametnuti glavarinu, kad znadu »bijedno i potrebno stanje svega ovoga pučanstva«, koje je računalo, nakon prošlih zapletaja, da je napokon riješeno svih nevolja — ovdje načelnik govori neiskreno — kad ga je usrećilo slavno oružje Njegova Veličanstva Cara i Kralja Napoleona; pozivom na njegovu suverensku blagost nada se u susretljivost vlasti.²⁰⁴

Kad se na proljeće 1811 javila želja nekih općina, da se sazove opće zborovanje za dogovor, da se pošalju dva odaslanika pred Napoleona, vlast se tomu ne protivi, pače tu misao preporučuje kod generalnog intendentu, da se time pokaže, kako se uvažuju interesi podanika. Ali se ujedno Paulucci prijeti (14 svibnja), da će o svemu obavijestiti više vlasti, ako Bokelji ne budu poslušni naredbama Njegova Veličanstva.²⁰⁵ Tako se i razumije, da se odustalo od te namjere. Napokon, »nakon neumorna moljkanja i nastojanja« bilo je dozvoljeno svima općinama, da se sazove narodno vijeće (il Consiglio nazionale), da se izaberu odaslanici, koji će se pokloniti novomu guverneru Bertrandu u Ljubljani, prikazati mu nesnosne terete i zamoliti za njegov zagovor kod carskog prijestolja. Svaka je općina izabrala po dva svoja prokuratora u Mlecima, da sve potrebno pripreme za odaslanike. Tako je peraška općina označila dra. L. Valerija, predsjednika civilnog i kriminalnog suda u Mlecima (ostao u M. i pod drugom austrijskom vladavinom, i tu je umro), i Nikolu Bana (u rujnu 1811). Mislilo se neko vrijeme ići do Napoleona i bez znanja guvernerova i zatražiti oslobođenje od novih tereta. Ali se to pokazalo neostvarivo, pa su se prokurator općina u Mlecima sporazumjeli, da se otpošlje deputacija u Ljubljani u gornju svrhu, da se izrazi poklon Bertrandu i vjernost svega bokeljskog naroda Caru. Bertrand je slovio za čovjeka fina rasuđivanja, polagana odlučivanja, i sklona da pomogne Iliriji. 14 rujna 1811 predstave mu se u Ljubljani odaslanici triju kantona Boke Kotorske, Burović,

²⁰⁴ Za sve ovo vidi isprave u »Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811«.

²⁰⁵ V. c.

Bubić i Živković (Žifković) i predadu mu adresu poklonstva, gdje mu ujedno naglase dekadenciju bokeljske trgovačke mornarice i spomenu mu, kako je Napoleon jednom sa visine svoga prijestolja očitovao volju, da upozna potrebe Bokelja i da ih zadovolji, i da im vida rane otvorene ratom. Uruče i šest molba ili predstavaka. Iz prve izbija, da je u ovo doba bilo u Boki do 36000 stanovnika, da je sa svom mukom osrednje obrađeno tek 20000 kanapa (campi), i da stanovništvo može time preživjeti samo tri mjeseca; zastalo je pomorstvo i trgovina, što je donosilo Boki prehranu i blagostanje, a nema ni zanata ni obrta, nego naprotiv pljačke, požari i pustošenja uslijed rata i od susjednih Crnogoraca; traže od guvernera, da se suspendira utjerivanje ličnog i zemljišnog poreza, da se imenuju komisije, koje će ispitati zemljište i mogućnost plaćanja svakog posjednika²⁰⁶; s obzirom na topografsku konfiguraciju Boke mole, da se Boka oslobodi, jer mora stati na oprezu od susjednih Crnogoraca i Turaka, konskripcije za more i za kopno, a Bokelji se izjavljuju spremni za dobrovoljačku službu. U drugoj iznose pritužbe na ustanovu trgovačke komore u Dubrovniku, a u trećoj traže neke potrebne olakšice za postignuće otpreme brodova. Dalje se tuže (u četvrtoj) na samovolju podređenih činovnika pri ubiranju taksa na akte državnih vlasti, i traže određenu tarifu. U posebnoj (petoj) predstavi hercegovačka se općina tuži, kako vojska gotovo danomice potražuje od njezinih pripadnika seljaka životinje za prijenos tovara, a tako i lađe za prijevoz bolesnika ili čega drugoga u Kotor, ali nije nikad bila data za to nikakva naknada nijednom seljaku ni lađaru, pa traži, da se odredi tarifa za to, i to ne samo za Novi nego i za cijelu Boku; nova općina je prije pobirala trošarinu na ulje, vino i druge proizvode, ali su sada sve to apsorbirale carinarnice, a općinski tereti padaju na mali broj pojedinaca, pa zato traži ili ukinuće općinskih tereta ili da se doznači neki izvor, da se podmire. Kako je bio zabranjen izvoz domaćih proizvoda izvan ilirskih pokrajina, mole Bokelji (u šestoj predstavi), da ne bi posve osiromašili oni, koji se time bave, da se dozvoli slobodan izvoz pokrajinskih proizvoda u luke francuskog carstva i kraljevstva Italije.²⁰⁷ — Osim lijepih obećanja i dobre volje susret-

²⁰⁶ Komisije su, kako je već spomenuto, bile i sastavljene u tu svrhu.

²⁰⁷ Visković, koji u cijelosti donosi, 131—137, ove predstavke i adresu, kao i neke pravničke savjete u vezi s tom akcijom, ne zna (s. 129), tko je začetnik tih instrukcija i predstav., koje se čuvaju u obitelji. arh. V. u Perastu. Međutim, iz isprava per. općinskog arh. proizlazi, da je središte svih konzul-

ljivog Bertranda, za čiji su se dolazak u Boku (u studenome 1811) učinile zgodne pripreme, nije se postiglo ništa. Kule u zraku, i ništa više, pa bokeljske općine i dalje održavaju kongrese, sad u Kotoru sad na Prčanju,²⁰⁸ s obično jedinim rezultatom, da se izmijene misli i jadikovke, i ljudi međusobno potaknu. Predstavke se dakako i dalje šalju. Tako je povedena skupna akcija početkom prosinca 1811, da se odgodi zaostala isplata poreza za tri godine 1808, 1809 i 1810, jer je potpunu podmiru tih zaostataka u roku od pet mjeseci onemogućila »općenita bijeda Boke«.²⁰⁹

Da se nezadovoljno pučanstvo odvratilo od svake nade u promjenu političke situacije i da se francuska snaga predstavi u što svjetlijoj slici, vlada je izdavala službene izvještaje ili buletine o događajima na ratištu i u carskoj kući. Svečaniye zgrade su se proslavljale službom božjom zahvalnicom (pjevanjem himne »Tebe Boga hvalimo«) u crkvama i slavljenjem zvona. Tako kotorski poddelegat Robinet javlja 17 listopada 1812, kako je francuska armada ušla u Moskvu 14 rujna u podne, i kako se Napoleon smjestio u citadeli Kremlju, a Rusi su potpalili grad, i u smislu naredbe divizijskog generala nalaže, da se ovaj događaj u cijeloj pokrajini sutra u nedjelju (18 listopada) u podne proslavi.²¹⁰ Tako je svečana proslava ulaska u Moskvu obavljena istog dana, kad je Mihajlo Kutuzov, vrhovni zapovjednik ruske vojske, napao kod Vinkova i Tarutina Muratove čete i ugrozio s juga liniju za povlačenje. Potez, koji je naveo Napoleona, da sutradan (19 listopada) započne opće povlačenje isred strateške ruske pustoši, koje je svršilo katastrofom »velike armade«. Lako je predmnijevati, s kakvim u raspoloženjem u duši proslavili Bokelji najavljene događaje, kad su ostali onako zadovoljni kratkotrajnom ruskom upravom. — Vrlo je značajna jedna obavijest ili naredba generalne intendence u Ljubljani (od: o

tacija za ova deputacijska pitanja bio dr. Luka Valeri, vrstan pravnik, vrlo zauzetan za sve bok. stvari. Zato je vrlo blizu istini, ako se pretpostavi, da je sve te predstavke, adresu i instrukcije sastavio baš V., što se uostalom da razabrati i iz odličnog pravničkog stila (uz poznavanje talij. jezika), a sakrio je potpis radi promjenljivih polit. prilika, i jer je on lično kao istaknut austrofil imao loša iskustva pod ruskom vladavinom.

²⁰⁸ Ovo je održavanje »nacionalnih kongresa« u Boki ušlo u praksu nakon propasti mlet. rep., i kasnije se prakticiralo. Tu se vodila riječ o općim problemima ovoga kraja, kako da se B. pomogne u danoj situaciji. Ostalo je važno bokeljsko zborovanje na Prčanju 13 lipnja 1848 o pitanju sjedinjenja Boke sa Hrvatskom.

²⁰⁹ Miscellanea već cit.

²¹⁰ V. c.

Rad Jugosl. akad. 265.

tajništva, br. 5538) pod nadnevkom 6 veljače 1813, gdje ističe izdaju jednog saveznog generala, udruženu s oštrom zimom, koja je nanijela znatnih gubitaka vojsci, a ova je išla sa pobjede na pobjedu; i, u vezi s time, traži od općina izjavu odanosti pred prijesto, i prinose, od kojih će intendenat (za područje dubrovačke intendence) držati na dispoziciju iznos od 500 franaka, da se Napoleonu prikaže jedan konj s opremom, a 2000 franaka za jednoga konja i jednoga konjanika.²¹¹ Radi se ovdje, nema sumnje, o pruskom generalu Yorku, koji je odlučno pomogao, da se pruski kralj Fridrik Vilim III odvrati od savezništva s Napoleonom i definitivno pridruži saveznicima Rusiji, Engleskoj i Švedskoj u velikome ratu za oslobođenje, što se na proljeće te godine poveo velikom žestinom (prva faza ovoga rata). General York je bio imenovan 12 veljače od pruskoga kralja vrhovnim zapovjednikom četa istočno od Labe (Elbe). — Poddelegat Robinet javlja 9 lipnja 1813 Napoleonovu pobjedu nad Rusima i Prusima kod Bautzena u Gornjoj Lužici²¹² (20 i 21 svibnja). Na savezničkoj je strani upravljao borbom sam car Aleksandar I.

Pošto je rat za oslobođenje pristupom Austrije koaliciji (u kolovožu) zašao u svoju odlučnu fazu, stizali su službeni policijski izvještaji redovito na prefekturu poštom. Tako javlja poddelegacija kotorskog okružja vijesti od 27 kolovoza (8 sati naveče), 28 kolovoza (6 sati naveče) i 9 rujna. Opširni buletin najprije ističe, kako su neprijateljstva započela 17 kolovoza, pak zatim detaljnije izlaže operacije u Češkoj, Šleskoj i Saskoj. Izlaganje se u glavnim konturama slaže sa faktičnim razvojem situacije na ratištu, dakako upogled uspjeha francuskih vojskovođa, koji nijesu označeni svojim prezimenima (osim dvojice), nego visokim vojvodskim naslovima (tako »Duca di Ragusi« = maršal Marmont, »Duca di Belluno« = maršal Victor, »Duca di Taranto« = Macdonald, »Duca di Reggio« [Reggio d'Emilia] = Oudinot). Osobito se bavi dvodnevnim bitkom kod Dresdena, 26 i 27 kolovoza, rišući uspjehe i spominjući mnoštvo gubitaka na ljudima i materijalu sa savezničke strane. Francuski su gubici, po izvještaju, »male važnosti«. Izvještaj, razumije se, prešućuje francuske poraze. Tako se o Macdonaldu suhoparno kaže u vijestima od 27 kolovoza uveče: »Tarantski vojvoda goni ostatke šleske armade prema Breslavi.« U stvari je

²¹¹ PA, Miscellanea ecc. dal 1812 al 1826.

²¹² V. c.

Macdonald bio teško poražen 26 kolovoza na Wahlstattu pri Katzbachu, pritoku Odre u Šleskoj. Macdonald je protiv sebe imao t. zv. šlesku armadu, nad kojom je imao vrhovnu zapovijed vrlo sposobni pruski general Gebhard Leberecht v. Blücher. Poraz su Macdonaldu u toj bici pripremili poglavito pruski general York i ruski Sacken. Sva sila je Francuza našla smrt u nabujalim potocima, ali je i York imao znatne gubitke. Nakon četiri dana gonjenja francuske vojske Blücher je 1 rujna u dnevnoj zapovijedi mogao objaviti: »Šleska je oslobođena od neprijatelja.« Po ovoj pobjedi Blücher je kasnije dobio kneževski naslov (Fürst von Wahlstatt).²¹³ Isto je tako u vijestima od 9 rujna prešućen poraz generala Vandammea kod Kulma pri češko-saskoj granici, koji mu je nanio pruski general Kleist (u izvješću pogrešno Cleiz), kad je i sam Vandamme, brutalan pljačkaš, pao u ropstvo (30 kolovoza), kao i potpun poraz maršala Ney-a (»knez moskovski« od g. 1812) kod Dennewitza u Saskoj (6 rujna), što mu ga zadadu Prusi pod Bülowom i Tauenzienom.²¹⁴ — Uostalom, uobičajena praksa, da države u ratu održavaju raspoloženje u podanika uzveličavanjem uspjeha i zatajivanjem neuspjeha.

Kad je žena Napoleonova carica Marija Luiza, kći austrijskog cara Frana, povila sina (20 ožujka 1811), nasljednika prijestolja, komu je otac nadjenao naslov »kralja rimskoga«, bilo je to po naredbi vlasti proslavljeno slavljenjem zvona sa crkava obiju konfesija, katoličke i pravoslavne. Tako je i njegovo krštenje proslavljeno službom zahvalnicom u crkvama i općom rasvjetom.²¹⁵ — Nije bez značaja, što se poddelegat kotorskoga distrikta Robinet pismeno obraća g. 1813 peraškome načelniku s pozivom, da se blagdan Uznesenja Marijina (Velika Gospa, »pokroviteljica i zaštitnica francuskoga carstva«) proslavi što svečanije, jer u taj dan pada rođendan Napoleonov, imendan carice Marije Luize i spomen na prvi konkordat, kojim je bio uspostavljen kult u Francuskoj (zapravo konk. je bio potpisan 15 srpnja 1801). U peraškome sveetištu pomoraca, Gospe od Škrpjela, bio je blagdan Velike Gospe (15 kolovoza) te godine proslavljen svečanom zahvalnicom (Te Deum).²¹⁶

²¹³ Illustr. Weltgesch., IV, 173. — Buletin u PA, Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

²¹⁴ Ill. Weltgesch., v. c., 173—174.

²¹⁵ Miscellanea dal 1797 al 1811.

²¹⁶ Miscellanea dal 1812 al 1826.

Francuski je postupak sa crkvom bio konačna praktična primjena naturalističkih i materijalističkih ideja, iznesenih u enciklopediji, koja je počela izlaziti g. 1751 u 35 svezaka. Crkva je lišena utjecaja na javni život. Njezin imetak zaplijenjen. Navala je na kršćanstvo doduše nešto suzbijena konkordatom, što ga je Napoleon sklopio sa Pijem VII, 15 srpnja 1801. Ali ni samim konkordatom nije razvoj crkvenog života bio osiguran od štetna upletanja državne vlasti, a pogotovu je organskim člancima (18 travnja 1802) skućena sloboda rada crkvenoj hijerarhiji. Ustavotvorna je narodna skupština 13 veljače 1790 ukinula redovničke zadruge.

Kamo god su Francuzi doprli, svuda su nastojali proširiti protucrkvene tendencije. Za talijansku republiku uglavljen je poseban konkordat g. 1803, povoljniji za crkvu od francuskoga. Ali pošto je ova republika pretvorena u kraljevstvo Italije, jedan od prvih Napoleonovih dekreta g. 1805 ukinu sve samostane, koji se nijesu bavili njegom bolesnika ili poukom. Tako su i u Boki ukinuti samostani franjevac reformata, premda su se kroz vjekove bavili poukom mladeži, a držali su i male ljekarnice sa bratom bolničarom za potrebe bolesnika. Samostan redovnica franjevac Gose od Anđela u Kotoru, u kome je bila škola za kćeri plemića, pretvore Francuzi u vojarnicu, a samostansku crkvu u skladište. Umjetnički anđeli iz te crkve preneseni su u stolnu sv. Tripuna, a oltar u crkvu sv. Vinka (Puč). I kotorska je crkva sv. Pavla (dominikanke) od Francuza pretvorena u vojničko skladište, a samostan srušen.²¹⁷ Gdje gdje (tako u Perastu) uspjelo je teškom mukom isposlovati od susretljivoga Bertranda dozvolu za povratak franjevca bolničara, koji je smio da se zaodjene i u redovnički habit. U školama se nije učio vjeronauk. »Katolički državni katekizam« (1806) nije odgovarao crkvenome shvaćanju; po tome je katekizmu i sama vjera stavljena u službu Napoleonova despotstva, koji je tobož utočište mira i reda. Dominikanci g. 1807 ostave samostan sv. Nikole u Kotoru,²¹⁸ a Francuzi ga pretvore u vojarnicu; crkva je sv. Nikole (izgorjela sa samostanom g. 1896), sa dragocjenim slikama, predana pravoslavcima po naredbi Marmontovoj g. 1810. Prilikom požara propadne i bogata knjižnica (1896). Nego, i pravoslavni manastir

²¹⁷ Tad su moći bl. Hozane prenesene (1807) u crkvu Koledatu, a malo kasnije (1809) i oltar sv. Pavla apostola.

²¹⁸ Zapravo je već mlet. vlada zatvorila u Kotoru g. 1787 samostane sv. Nikole i sv. Frana.

Praskvica nastrada od Francuza, koji u noći između 3 i 4 lipnja 1812, vodeći operacije protiv Paštrovića, koji su se bili združili sa Crnogorcima, opljačkaju manastir, razore crkvu, unište arhiv i dvojicu kaluđera ustrijele pred Budvom kao pristaše crnogorskoga vladike Petra I, iako se inače francuska uprava pokazala sklonom grčkoistočnoj crkvi (prvi episkop Benedikt Kraljević g. 1810, u Šibeniku).²¹⁹ I manastir je Savina izgorio, no u ovom slučaju krivica Francuza nije ničim utvrđena. Ali su Francuzi porušili grbaljski manastir sv. Bogorodice, pa je bio obnovljen g. 1813.

Zbog nesnosnih tereta, nametnutih od francuske uprave, nastradaše crkvena dobra. Zato su dobra opatije sv. Jurja kod Perasta dobrim dijelom bila prodana, a glavnica uložena u gradnju nedovršene velike crkve u mjestu. Zato je prokurator sv. Nikole preuzeo skrb za opatsku crkvu. Kako općinski prihodi u Bijeloj nijesu mogli pokriti velike općinske troškove i terete, to se općina i zadužila, da može nastaviti gradnjom spomenute crkve. I onako se radi opće ekonomske propasti nije moglo više računati na jače prinose privatnika. Vlast je sad vršila neposrednu kontrolu nad crkvenim dobrima i tražila na pregled i odobrenje crkvene račune od crkvenih prokuratora. Dakako, i ovdje općine, koje su u mnogo slučajeva vodile brigu oko crkava, izmiču zahtjevima vlasti. Tako ne može biti pouzdana jedna procjena dragocjenih nekretnina svetišta Gospe od Škrpjela iz g. 1811²²⁰; općina se s razlogom morala bojati državne pljačke. Vlast je tražila, da se crkvene zemlje obrađuju, a uživaoci njihovih plodova ili prihoda da plaćaju troškove za obradu. Napokon je vlast imenovala i prokurateure crkava, tako one za škrpjetsko svetište, zatraživši od peraške općine (1811), da podnese listu šestorice kandidata za intendencu (dubrovačku), koja će izabrati. Ne samo crkve nego i bratovštine, ukoliko su bile pošteđene, morale su podnositi proračune pred državnu vlast. Inače su lajičke bratovštine bile ukinute carskim dekretom 15 travnja 1811, a dubrovačka je uprava državnog posjeda urekla sedmi svibanj 1813 za dan prodaje »narodne srebrnine« iz ovih ukinutih bratovština.²²¹

²¹⁹ God. 1810 po naredbi Marmontovoj uklonjen je katolički oltar iz crkve sv. Luke u Kotoru. Zajedničku (kat.-prav.) podzemnu crkvu iz turskih vremena, srušenu pri gradnji pravoslavne crkve sv. Nedjelje u Jošici polovinom 19 vij., moradoše katolici napustiti pod franc. vladavinom. Crkvicu sv. Sabe u Budvi, iz koje su već Rusi uklonili katol. bogoslužje, zaposjednu Francuzi g. 1808 i pretvore u magazin. Kojović, Mem., 62.

²²⁰ Miscellanea dal 1797 al 1811.

²²¹ Miscellanea dal 1812 al 1826.

Tako je propalo i znamenito kotorsko bratstvo mornara sv. Nikole (mornarica), jer je bilo ukinuto, povlastice mu oduzete, a imetak zaplijenjen.

Gdje god su Francuzi obladali, osnivali su *slobodnozidarske* ili *framasonске* lože. Načela filantropije, naravnog morala i snošljivosti bila su geslo, a težnja, da se iz promjenljive političke situacije izvuče neka korist, motiv, koji je mnoge uveo u ova tajna društva. Od osnutka prve velike lože u Londonu g. 1717 pregnulo je slobodno zidarstvo, da se raširi po Evropi. U zemljama Napoleonove Ilirije znalo se za nj još i prije početka francuske vladavine, te je car Frano II bio preduzeo stroge mjere protiv članova tajnih društava u državnoj službi, o čemu je prije bilo govora. Austrijska je policija i kasnije svratila osobitu pažnju (g. 1813 pa dalje) na ložine pristase, smatrajući ih opasnim za društveni poredak i za dinastiju ili u najmanju ruku nepouzdanima. Hajka je austrijske policije dovela do nekoliko popisa masonskih pristalica, pa se tako ušlo u trag i podacima o kotorskoj loži.²²² Vodstvo je framasonskog pokreta bilo u rukama pridošlih Francuza, ali su domaći pojedinci masoni već donekle pripremili tlo. Za napredak framasonerie pridonijela je ne malo uspostava sloge, malo pred dolazak Francuza u Dalmaciju, između Velikog Orijenta francuskog (Grand Orient de France), koji je u početku priznavao samo svoj sistem sa tri simbolička i četiri viša stepena (francuski ili moderni obred), i Vrhovnog Vijeća (Suprême Conseil), koje se držalo starog škotskog obreda sa 33 stepena. Od godine 1804 fungirao je kao veliki meštar francuskog Velikog Orijenta, koji je od sada priznavao sve obrede, carevom dozvolom Napoleonov brat Josip Bonaparte, a kao suvereni veliki komander Vrhovnoga Vijeća u Milanu i veliki meštar Velikog Orijenta Italije (u Milanu) Napoleonov pastork Eugen Beauharnais. U vezi sa svim ovim momentima loža se lako širila, da tako na svoj način učvrsti francuski režim i slobodoumne nazore velike revolucije.

²²² Zanimljivu i iscrpnu radnju o framas. pokretu u hrvat. i sloven. zemljama iz prvih godina 19 vij. iznio je na podacima odnosno izvorima bečkog policij. arhiva u 206 knjizi »Rada« Jug. akad. (g. 1915) dr. France Kidrič: Framasonске lože hrvatskih zemalj Napoleonove Ilirije v poročilih dunajskoga policijskoga arhiva. Na osnovu ove radnje napisao sam g. 1917 u Listu dubrov. biskupije (kotor. i hvarske), br. 3 i 4, članak: O slobodnozidarskoj loži u Kotoru za prve četvrti XIX vijeka. Podacima se K. služim i za ovu radnju, ali sam imena i javne uloge nekih članova kot. lože provjerio po ispravama bečkih arhiva i po drugim sigurnim izvorima, a na osnovu ovih iznio sam i neke kritičke refleksije.

Po jednom izvješću austrijskog policijskog predsjednika Hagera (u Beču) prvo je sjeme slobodnog zidarstva u Kotoru bacio neki Martel, zapovjednik jedne talijanske pukovnije (u franc. službi), g. 1807, dakle odmah nakon dolaska Francuza. Martel je radio s pomoću dubrovačkog svećenika Ignata Bana. Sjeme je, bačeno od Martela, dalje gojio već poznati dubrovački intendant Dominik Garagnin (Garanjin), Trogiranin. On je raširio i sistematizirao framaonstvo u Boki. Prema diplomi Stjepana Aleksandra Barcheleta, člana kotorske lože (9 I 1809), ova se zvala: Loža sv. Ivana pod zasebnim (časnim) naslovom prijatelja pobjede (Loge de St. Jean sous le titre distinctif des amis de la victoire). Naslov kao da potvrđuje, da je glavni osnivač ove lože pripadao vojničkome zvanju. Inače su lože češće nosile ime sv. Ivana, a neke bi (zadarska) slavile blagdane sv. Ivana Krstitelja i sv. Ivana Evanđelista. Sva je prilika, da su masoni predstavljali Ivana Krstitelja, čedo pustinje, odraslo u pustoši jordanskih krajeva, komu je odjeća bila od devine dlake, a hrana skakavci i divlji med, kao praktično utjelovljenje svoje naturalističke filozofije i naravne etike, i ujedno kao filantropa, jer je učio ljude, kako da čine dobra djela bližnjemu i da se uklanjaju nepravdi, a Ivana Evanđelista, učenika i učitelja ljubavi, kao uzorak svoje filantropije.²²³ — Bilo je i drugdje u primorju loža, tako u Dubrovniku (dvije), u Splitu, Zadru, Poreču, Kopru, Trstu. Ali domaćim članovima Francuzi nijesu puno vjerovali, pa zato oni nijesu mogli doprijeti do prvih simboličkih stepena. Od deset članova kotorske lože, koji bijahu u Dalmaciji još na životu g. 1830, nijedan nije bio prešao preko trećeg stepena.

Broj je domaćih članova začudo velik. Popise tih članova imao je Hager u rukama najkasnije 24 kolovoza 1814, jer ih je toga dana uvrstio u svoju zbirku. Osim Ignata Bana, dubrovačkog svećenika, saosnivača lože, koji je umro o. 1822 na otoku Krfu, spominju se kao članovi kotorske lože još i ovi svećenici: Antun Kojović, kanonik u Budvi, koji je pri padu francuske vladavine g. 1813 zadobio dvije rane od handžara; Frano Madić (de Maggis), g. 1814 generalni vikar (i kanonik, župnik) u Budvi; Antun Gratis, kanonik²²⁴; Ambroz Luccanić (1814 u Turskoj); Vicko Mazarović iz Perasta, u popisu arhidjakon, zapravo opat sv. Jurja i župnik u

²²³ Potanje sam ovo svoje mišljenje iznio u spomenutoj studiji.

²²⁴ Spominje se kao mason još jedan Gratis, Lovro, prije pomirbeni sudac u Kotoru, g. 1814 pretur u Budvi. Jedan je G. 1807 prvi tajnik vlade u Kotoru.

rodnome mjestu (1785—1823). Dok se za Kojovića zasigurno zna, da je bio liberalna shvaćanja i vladanja, a i promjenljiva karaktera, za Mazarovića — ovo je »mlađi«, za razliku od »starijega« opata istog imena (1719—1752) — isto se tako može stalno ustvrditi, da ga njegovi mješćani, osobito nakon pada francuske vladavine, ne bi bili trpjeli kao svoga opata, da je bio mason; inače se ne spominje, da se je odrekao formalnom prisegom, što se za druge zna. Istaknut frankofil, koji je svoju naklonost Francuskoj i slano platio, kako je već spomenuto, Kojović smatrao je za shodno, da se nekako rehabilitira jednom prigodnicom o rodendanu cara i kralja Frana I g. 1821.²²⁵

Više su stepene dobivali poglavito Francuzi. Allard se 9 I 1809 ubraja u ložine dostojanstvenike; Bachelet, iz Lindryja, lionskog departmana, liječnik kotorske vojničke bolnice, dobio je 9 I 1809 svjedodžbu, da ima stepen meštra; Gassin je u to vrijeme ložin govornik; Martel je glavni propagator framasonstva u Kotoru; Pollet je 9 I 1809 vitez ružina križa (rose-croix) i ložin »Vénérable«. Isto su tako i vrhovi uprave u Boki članovi ove lože. Uz općeg administratora Garagnina, koji je organizirao kotorsku ložu, javljaju se i Paulucci i Robinet. U ložu su se pribrajali i činovnici ili javni funkcionari od nekog položaja, bez obzira na to, da li su bili domaći ili strani (Talijanci).²²⁶ Mnogi su se kasnije pod austrijskom upravom odrekli lože, pa i pod formalnom prisegom: Vicko Krilović iz Perasta (1833); Hinko Marino (srpnja 1814); Mascellini (u spisu Masselini, već spomenut, g. 1814); Bogdan Joza Radimiri (1814); Ivan Valeri iz Hercegnovoga, za prve austrijske okupacije kancelar u Budvi, upisao se 1810 i dostigao treći stepen, a odrekao

²²⁵ Pjesmu, umjetnički potpuno beznačajnu, objelodanio je S. Vulović u svome popisu narodnih bokeljskih pisaca, u progr. kot. gimn. za šk. gd. 1878-79, Zadar 1879, 13—14.

²²⁶ Među njima se čita i ime već poznatog Stjepana Bubića iz Budve, bataljon. pročelnika pandura. Zatim imena Jeronima, Pavla i Rinalda Coda. Prvi je bio pand. časnik i dosegao je u loži drugi stepen; R. se g. 1814 spominje kao kancelar u Hercegnovome. U ispravama per. opć. arh. susreće se R. Coda kao član deputacije za nastambu u Kotoru. Ovo se prezime (bez ličnog imena) nalazi i ispod mnogih isprava kot. delegacije g. 1807 u svojstvu vladina tajnika. Pavao je Coda fungirao pod franc. vladom, nakon odreke Mir. Zanovića, kao mir. sudac u Budvi. Kojović, Mem. 49. Pavao Masselini, koji se također spominje među masonima, susreće se, barem po prezimenu (ime nije potpisano), kao vicesekretar kot. deleg. g. 1808 (u ispravama se vlastoručno potpisuje »Mascellini«). Alberti je već poznati lučki kapetan na Rosama; kapetanovao je pod prvom austrij. vladavinom, pa pod ruskom, zatim pod francuskom, i napokon pod drugom austrij. (g. 1814). Kristofor je Visković poznat pomorac i organizator.

se 1814 formalnom zakletvom, pa je konačno pod drugom austrijskom vladavinom bio pretur u Budvi. Gdjejoji je istupio već pod francuskom upravom. Tako konte Stanislav Burović-Zmajević, odvjetak stare peraške obitelji, baštinitice slavnih Zmajevića. On je pod francuskom upravom bio intendant u Kotoru. Fungirao je za kratko vrijeme kao »Vénérable«, ali se javno odrekao framacsonstva prisegom u svibnju 1812. Sigurno je to bio razlog, uz njegovo izrazito i uvjereno austrofilstvo, da je krajem francuske vladavine proveo teške dane, o čemu naprijed. Neki religiozni motivi u njegovu talijanskom sonetu, što ga je ispjevao malo pred smrt († 1847) svojoj sestri kontesi Agnezi Burović Mirković, udatoj za konta Demetrija Mirkovića,²²⁷ ne mogu se složiti sa masonskim shvaćanjem. I Marko Pasquali iz Kotora odrekao se 1812; fungirao je kao provizorni tajnik pri sudu prve molbe u rodnome mjestu i bio 1830 kao umirovljenik na dobru glasu mirna čovjeka.

Budvanin konte Mojslav (Mirislav, Miroslav) Zanović, iz obitelji poznatih pustolova svjetskoga značenja, ističe se među agitatorima za ložine ideje. Osoba masonskoga povjerenja, pa mu bi ponudeno g. 1812, da osnuje ložu u Poreču, ali odbije ponudu. Francuski pouzdanik, fungirao je u Budvi kao subdelegat i nadzornik lutrije, vršeći tako i delikatnije službe u francuskoj eri. Po jednoj vijesti postao je mason u Poljskoj 1786, ali se po toj istoj vijesti poriče njegovo pripadništvo kotorskoj loži.²²⁸

Svakako je kotorska loža bila najjača brojem, svega 96 članova, ako su joj svi pobilježeni uistinu pripadali. Imala je sjedište u kući konta Beskuće, također masona. To je velika palača, gdje je sada sjedište okružnog i sreskog suda, sagrađena 1776, sa sjajnim kasnogotskim ukrasom (ima i baroknih motiva) nad portalom.

Pri pojedinim imenima, koja se susreću u popisu kotorskih masona, potreban je najveći oprez. Nema sumnje, da su neki pristali uz framacsonstvo iz uvjerenja. Drugi su prionuli, i ne znajući pravo zadnju svrhu masonerije, zaneseni blistavim frazama filantropije i

²²⁷ Dotiskan u zbirci »Alcune poesie ed una prosa«, koju je objavila Giuseppina M. co. Burovich de Zmajevich Fiorini u Dubrovniku kod Martecchinija 1849, 33—34.

²²⁸ Stjepan Zanović, mason, okultistički drug Fridrika Vilima pruskoga, švedski general Toll i veliki herman litavski Oginski održavahu kao članovi družbe »ružina krsta« tajne sjednice u Spaa (Spa), svjetskom kupalištu u Belgiji, ili u Wilhelmsbadu. M. Breyer, o. c., 50.

čista naravna morala.²²⁰ A treći su upali po policiji kao politički slobodnjaci ili pristaše liberalnijeg kursa u shvaćanju javnog života.

Značajno je, što na primjer ističe sam dalmatinski policijski ravnatelj Hahn o Ivanu Krstitelju Sabenu iz Kotora, koji se također susreće u popisu kotorskih masona. Saben je godine 1814 kancelar pri preturi u svom rodnom mjestu. Ušao je u popis, po mnijenju Hahnovu, kako javlja Hagerov nasljednik Sedlnitzky austrijskome caru 20 travnja 1822, samo radi toga, što je htio da stekne naklonost francuskih mogućnika, a u stvari nije bio član lože. U popisu je i Kristofol Kolović, kapetan iz Perasta, koji je, po austrijskoj vlasti, smatran kao »jedan između nenevjernih«. Ovo je isti Kolović, koga, po ispravama peraškog arhiva, francuska vlast hvali s odanosti i vjernosti u dekretu imenovanja za peraškog sindaka, a on kao sindak sabotira naredbe vlasti. U pismu crnogorskog vladike Petra I ruskome kancelaru grofu Rumjancovu 26 rujna 1814 ima priložen popis osoba, koje su gonjene od austrijske vlade — druga okupacija Boke od Austrije izvršena je na proljeće 1814 — radi svoje odanosti Rusiji. Između ovih spominju se osim grofa Vojnovića, bivšeg ruskog majora i kavalira, i mnogih drugih, još i neki katolici, a među tima i Krile Kolović, koji je bio u ruskoj službi na brodu 1806, i postao je ruski podanik.²³⁰ Tako se među kotorskim masonima susreće i neki Lovrenković, kapetan u rodnom mjestu Perastu. Radi se zapravo o pomorskom kapetanu Vicku Lovrenčeviću. U spomenutom vladčinu pismu ističe se, da je ruski podanik, i da je morao bježati u Krf. Znači, da se bojao šikanacija austrijskih vlasti. I konte Karlo Zamberini iz Kotora spominje se među masonima. Ali, po vladčinu popisu, Ivan Zambarin (inače Zarbarin) Kotoranin kapetan, bio je bačen od Austrije (o drugoj okupaciji) u tamnicu skupa sa svojim sinovima radi rusofilstva. Znači, da je austrijska vlada imala Zambarine na oku. Svejedno kao i rusofila Krivaliju Kotoranina (u vladčinu popisu), koji se također nalazi u popisu masona (Andrija Crivellia, 1814 pokrajinski blagajnik). Među masonima čita se i ime Antuna Rossija, 1814 ljekarnika u Kotoru. Nego, prema drugim izvorima, on je bio na oku austrijskih vlasti već za prvog austrijskog vladanja kao demokrat i sklon grbaljskim ustašama, u koga su siromašniji slojevi imali povjerenja,

²²⁰ Još zadnjih decenija prijanjali su uz framaonstvo neki bokeljski pomorci, koji su se u isto doba upisivali u crkvene bratovštine pridajući pred svojim imenom masonski znak (tri točke u formi trokuta).

²³⁰ Donio Đorđević, o. c., 359—360.

kako se da zaključiti iz jedne već spomenute vijesti peraškog arhiva. U masone su upali čak i neki knezovi iz Grblja, poznata sa neprijateljskog držanja prema Austriji.

Iz svega se ovoga može lako zaključiti, da su pojedinci, osobito iz boljih krugova, ubilježeni u masone, jer se pri nastupu druge austrijske vladavine nijesu rado prilagodili novim političkim prilikama, pa su skrovito simpatizirali sa prijašnjim gospodarima. Na neke je djelovala i ličnost Napoleona Velikoga, pa su u francuskome caru motrili i promicatelja narodne misli. A uz to su južnjaci od naravi skloni na svaku novotariju, napose u pogledu društvenog života i javnog rada, osobito ako propagatori prikrivaju svoje namjere pod ruho lijepe fraze. Svakako, sve, što je gojilo simpatije ne samo za francuski sustav uprave nego i za francusku uljudbu, lako je bilo smatrano za nepovjerljivo mnoštvo. Zato se u nekim popisima, osobito u šibenskom i splitskom, pridaje mnogim članovima upljudak »galofil« ili još običnije »frankofil«. Karlovački popis nosi imena nekih osoba, koje su iz simpatije prema slobodnijem francuskom ustavu oduravale ugarski kao protivan narodnim težnjama. Inače se u Dalmaciji »ugarska« stranka smatrala za narodnu, jer je, protivna austrijskom centralizmu, pledirala za federalizam, u prvom redu za sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. Ali su svi protivnici aristokratskih povlastica bili tako odbačeni u frankofile, dakle antidržavne, pa i u masone, premda neki nijesu nikad pripadali ložama, barem ne iz uvjerenja. Zato se o mnogim uglednijim članovima iz dubrovačkog popisa i ne spominje, u policijskim spisima, da su bili galofili, nego samo »progonitelji vlastele«. Nema sumnje, da se u franko-ilirskim ložama gojio francuski patriotizam i da su se u njihovu krugu formirali dobri bonapartisti i zagrijani pristaše francuske politike, iako reglementi loža brane članovima, da se bave politikom kao ni vjerom. Svakako Francuzi, osnivači, propagatori i dostojanstvenici loža, nijesu otkrivali svoje političke ciljeve svakomu, a ujedno su bili u povoljnoj situaciji, da kontroliraju ložine članove, a po njima i druge, da li se u svemu vladaju prema zahtjevima francuske političke uprave. Da se je eventualno pripadništvo ložama ili suradnja u njima posmatrala i političkim kriterijem, ne može se opovrći time, što je guverner Bertrand bio do krajnosti protivan ložama i što Junot u Zadru nije htio primiti ložine odaslanike te je rastrgao njezin popis, kao ni time, što više zagrijanih bonapartista ipak nije

prešlo u masone. Kako su masoni revno širili francusku političku misao, nije čudo, da su pri promjeni vladavine, kad je denuncijantstvo i onako najaktivnije, mnogi viđeniji ljudi, makar i manje galofili, bili svrstani u masone.

Kotorska loža nije imala svog posebnog reglementa. Ne zna se pravo, je li pripadala pod francuski ili pod talijanski Veliki Orijent. Svakako je većina ilirskih loža pripadalo pod francuski Veliki Orijent, koji je priznavao sve sisteme. Ne može se sigurno utvrditi, koji je sistem prihvaćala kotorska loža, da li moderni sa sedam stepena (francuski) ili stari sa 33 simbolična stepena (škotski). Istina, među kotorskim masonima susreću se i vitezovi ružina križa (rose-croix). Ali to može vrijediti i za francuski obred sa 7 stepena, među kojima je »rose-croix« najviši, i za škotski, gdje »rose-croix« zaprema osamnaesto mjesto. Ložin breve mogli su dobiti samo meštari i posjednici viših stepena. U Barcheletovu se breveu spominje, da je loža sv. Ivana pri Velikom Orijentu u Kotoru osnovana g. 1808 ili masonske 5808 — masoni broje godine od stvorenja svijeta računajući 4000 godina do Krista, a prvi im je mjesec u godini ožujak. Breve nije ukrašeno masonskim simbolima, pisano je na goloj pergameni, a izdano pod geslom »A :. L :. (a) G :. (loire) D :. (u) G :. (rand) A :. (rchitecte) D :. (u) l' U :. (nivers)« (= »na slavu velikoga graditelja svemira«, biva, Boga). Pečat kotorske lože na tome breveu predstavlja kolobar, ukrašen sa 38 romba, s kutomjerom i sa dvije ruke, koje sežu jedna preko druge, s natpisom »union« (jedinstvo) i »force« (snaga) i s imenom lože »Les amis (de la) victoire«. Od framasonskih simbola zastupan je trokut, znak općenitosti.²³¹ Obredni je jezik bio francuski i talijanski.

Ne samo svećenstvo nego uopće tko god nije imao simpatija za francusku vladavinu, gledao je poprijeko sve, što je bilo u odnosu sa framasonstvom. Javnost je jedva dočekala zgodu, da se riješi masona. Valjda nije nigdje u Iliriji loža svršila tako tragično kao u Kotoru, gdje je svijet uvijek mrzio na masone kao na predstavnike omražena režima. Kad su 1813 prognani iz Boke Francuzi, a crnogorski vladika sišao do Kotora, uništiše po bijelu danu na trgu sv. Tripuna sve masonsko oruđe, embleme i spise. Članovi se u prvi čas što razbjegnu što posakriju, dok ne prispješe u Kotor austrijske čete.

²³¹ Potanje u Kidriča.

U boljim krugovima bilo je pojedinaca, koji su pristajali uz francuski režim. Uglavnom bijahu to poklonici francuske kulture, ili oni, kojima su simpatije za francusku upravu diktirane društvenim položajem ili ličnim interesom. Bilo ih je uostalom i takvih, koji su nakon kratka, više prisilna, prianjanja uz francusku politiku pali u nemilost (ko. Ivan Stanislav Burović-Zmajević), ili i takvih, koji su plaštem oportunitizma znali prikriti svoje pravo političko uvjerenje, kao Kotoranin Luka Valeri, pravnik, istaknut austrofil, pa čak i dvorski savjetnik pod prvom austrijskom upravom, koji se pod Rusima skrivao u Perastu, da ne bude linčovan, a sad postaje središte za konzultiranja bokeljskih općina, kad ureba slati oda-slantstva ili predstavke u Pariz, Milan ili Ljubljauu, boravi neko vrijeme u Parizu, i napokon se susreće kao predsjednik civilnog i kriminalnog suda u Mlecima (1811).

Simpatije za francuski režim sigurno je ometala i ta okolnost, što su neki istaknuti frankofili bili na zlu glasu svojim vladanjem i životom. Tako je Hanibal Zanović, brat Primislava i Stjepana, poznatih avanturista, pustolov i varalica i on, slovio kao pristaša francuske politike i stranke u Boki.²³² Demokraciju su omrazili i neki individui iz društvenog smeća, koji su pogrđnim izrazima izazivali cijela mjesta i javno tvorno napadali osobe iz boljega društva ne štedeći ni uglednih dama. U jednom izvješću kotorskoj delegaciji o jednom ovakvom slučaju sa nekim kotorskim uličarima peraška općina istiće (1811), kako bokeljski svijet (narod), iako je sa mnogih nevolja i zbog neimaštine klonuo duhom, ipak nije za-boravio načela o obiteljskoj časti, što ih je mlijekom usisao. Uostalom, pojave, kojima rađaju autokratski režimi, osobito ako pod maskom demokracije izbace na površinu društveno smeće. Stara je aristokracija uopće teško nastradala u velikom prevratu. Ustavotvorna je narodna skupština 19 lipnja 1790 ukinula staro baštinjeno plemstvo i sve plemićke naslove, odlike i prerogative. Zato se u arhivskim ispravama odvjeci starih patricijskih bokeljskih obitelji više ne potpisuju kao konti. Ogorčenje protiv uprave očitovalo se kadikad i anonimnim prijetnjama visokim dostojanstvenicima.²³³

²³² Ovaj podatak u Breyera, 125.

²³³ Tako g. 1811 u Perastu protiv generalnog administratora u Dubrovniku, i protiv vicekonzula Descarnoxa (PA, Miscellanea dal 1797 al 1811) sva je prilika u službi kraljevstva obiju Sicilija.

Inače se Bokelji susreću u raznim državnim službama ili privremenim državnim funkcijama; samo u administrativnoj vrlo izuzetno. Isto tako mnogo ih je ušlo u ratnu mornaricu, i kao dobrovoljci, nagnani nevoljom, jer je sad gotovo sasvim ponestalo trgovine, a pomorstvo spalo na najtanje grane. Umirovljenici su primali svoje mirovine iz blagajne »Monte Napoleone« u Mlecima, očito nazvane tako prema starima »Monti di Pietà« (Montes pietatis). Bilo je Bokelja i na službi drugih država. Tako je Peraštanin Nikola Banić imenovan (1811) kancelarom pri vicekonzulu Kralja obiju Sicilija i tim povodom oslobođen službe u narodnoj straži.²³⁴

Politička je orijentacija bokeljskih mjesnih pročelnika različita. Dok Petar Luković, vrlo ugledni Prčanjanin, načelnik na Prčanju 1806 (ruska vlad.), 1807 i 1808 (franc. vlad.), jedva čeka pad francuske vladavine, Nikola Raffaelli, kotorski načelnik, bježi sa Francuzima.²³⁵ Francuska se uprava grdno nasamarila sa peraškim sindakom Kolovićem, o čemu je već bilo govora. Nije bila sretnije ruke ni sa njegovim drugim nasljednikom Alvizom Viskovićem, koji se pri općem ustanku na Francuze istakao kao jedan od najodlučnijih vođa protufrancuskog pokreta, a i inače bojkotira vlast i nastoji da pomogne svome pučanstvu, koje je stenjalo pod teretom nesnosnih kontribucija. S proljeća 1811 vlast se bojala, da se Visković ne usprotivi imenovanju za sindaka, iako ga inače hvali, a imala je loše iskustvo sa Kolovićem. Pred tim pojavama nekako slabi značenje jednog pismenog priznanja općeg administratora Garagnina od 20 ožujka 1809, kojim se u ime njegovo i u ime generala Clauzela izriče hvala peraškoj općini (načelnik Ivan Mazarović) i općinarima za odaziv pri zadnjem dizanju novaka za mornaricu i uopće za podaničku odanost i vjernost; ovaj će dokument, naglasuje Garagnin, biti dokazom potomcima, »da je vjernost za našeg nepobjedivog Vladara Napoleona Velikoga vodila djelovanje te općine«;²³⁶ nada se, da će se jednako odazvati i isplatom poreza.

²³⁴ Iz toga, što se u jednoj peraškoj ispravi te godine, u spomen. svesku, spominje vicekonzul Descarnox, moglo bi se zaključiti, da je uprav on bio vicekonzul u službi kralj. obiju Sicil., a kako mu je upravljena ona anonimna prijetnja, koja se pronašla u Perastu, bit će da je sjedište toga ureda bilo u Kotoru. Prema jednoj vijesti općinskog arh. u Dobroti, svez. dokum. g. 1814—1817, sicilski je konzulat bio i u Trstu (1814).

²³⁵ Obojica se susreću među kot. masonima. P. Luković je g. 1814 (austrij. vlad.) pretur u Hercegovome.

²³⁶ PA, v. c.

Masa, ogorčena kontribucijama, ekonomski iscrpena, mrzila je na francuski režim, uza sve to što je pokušao da zahtjeve demokracije provede u djelo. Ponestale stare slobostine, presahla trgovina, okamenili se brodovi, potisnute stare navike i vjersko-kulturne tradicije, pa se jedva čekao dan pada francuskog imperija kao dan oslobođenja. — I sam najmlađi Naoleonov brat, lakomisleni vestfalski kralj Jérôme (Jeronim), koji je inače svoju residenciju u Kasselu pretvorio u zaklon razuzdanika i parasita (»Immer lustig«), upozorio je brata cara 5 prosinca 1811, da je nevolja velika, kapitali iscrpeni, a dugovi pritisli plemića, građanina, seljaka, da se je bojati očaja u pučanstvu, koje nema više što da izgubi, jer mu je i onako sve oduzeto. Metternich je opetovao, da će nastati opći metež, nov građanski rat, netom zauvijek padne gvozdena ruka, koja drži uzde. A i sam je Napoleon u časovima mirna rasuđivanja predviđao, da ga njegovo djelo sile ne će preživjeti.²³⁷

Trgovina i pomorstvo

Koliko je brodova imala Boka u ovo doba francuskoga vladanja, ne slažu se statistički podaci. Dok je prema jednom iskazu iz g. 1797²³⁸ brojila te godine 300 brodova od 2000 do 6000 mletačkih stara (star = 60 kg), od kojih su mnogi bili naoružani sa 12, 16 i 20 topova, po tom istom iskazu g. 1804 ili 1805 (prva austrijska vladavina) bilo ih je 40 manje. Po drugim podacima bilo je g. 1800 velikih brodova 342, a 1805 patentiranih 397 (po nekima 400), a nepatentiranih 290, sa 238 patentiranih kapetana i 3000 mornara, i sa glavnicom od preko jednog milijuna zlatnih dukata izvan Boke. Međutim napoleonski ratovi zadadoše bokeljskome pomorstvu i trgovini težak, a francuska vladavina katastrofalan udarac, od koga se bokeljska privreda nije sve do danas pridigla. Uza sve to još jeseni g. 1811 u jednoj skupnoj predstavi guverneru Bertrandu²³⁹ napominje se, da ima preko 300 patentiranih brodova, koji plove po svim morima, a isto toliko manjih za nabavu i podmiru domaćih potreba.²⁴⁰ Dok je prihod od trgovačke mornarice

²³⁷ Illustr. Weltgesch. već cit., IV B.; M. Straganz, Geschichte der neuesten Zeit, 130, 149, 150.

²³⁸ Archivio storico per la Dalmazia, Roma, an. VII, vol. XII, fasc. 71, Febbraio 1932, 550.

²³⁹ Iznio Visković, o. c., 134.

²⁴⁰ S ovim se ne slaže iskaz u brošuri N. Lukovića, Postanak i razvitak trgovačke mornarice u Boki Kotorskoj (ćir.), Beograd 1930, 25—26, po kome je još g. 1809 Boka imala samo 94 broda duge plovidbe, od toga Dobrota 33, Prčanj 25, Muo 8, Perast samo 5, Kotor cigli 1.

u godini propasti mletačke republike donosio 100000 zlatnih cekina, a samo ulje, koga se izvozilo do 7000 barila godišnje, 35000;²⁴¹ po kazivanju sama je Dobrota u razdoblju između 1800 i 1814 štetovala oko dva milijuna fjorina, a kuća Tripkovića 400000.

Najteža su smetnja za pomorstvo i prekomorsku trgovinu ovih dana engleski gusari. Štetne je posljedice Napoleonova kontinentalnog zatvora osjećala i engleska i francuska trgovina. Legaliziranim gusarenjem služe se sad pomorske države, da neprijatelja na moru naprosto istraže.²⁴² Dok su se francuski gusari između 1793 i 1815 dočepali engleskih trgovačkih brodova na broju do gotovo 11000, dotle s druge strane Englezi najbezobzirnijim gusarskim metodama ruše francusko pomorstvo, da tako pripreme pad Napoleonova imperija. Jadran je bio očišćen od francuskih gusara već za kratkotrajne ruske vladavine u Boki. Ali dok je Boka izvršno poslužila Rusima, da utvrde svoju prevlast na Jadranu, ma da i za kratko vrijeme, za Francuze se situacija na moru nije poboljšala dobitkom Boke, dok su Englezi, oslanjajući se i na višku bazu od g. 1811, neosporni gospodari na moru. Pokrajinski delegat Forlani odmah na početku francuskog vladanja, 11 listopada 1807, upravlja poseban poziv peraškoj općini. Engleska su neprijateljstva, kaže se u proglasu, uz obalu drska i nesnosna; poznata je bokeljska hrabrost, ne smiju se više trpjeti; općina, koja se vazda istakla u vladarevoj službi, treba da steče nove zasluge u službi najmoćnijega između suverena; general je Lauriston rado privolio na želje vjernih bokeljskih podanika, da se opreme brodovi za čuvanje obale, i dao je nalog serdaru Viskoviću, da se za to poskrbi po direktivama jednog časnika talijanske mornarice; svaka će oružana barka imati 6 vojnika i 2 topnika; Lauriston će priznati svačije zasluge; treba izbjegavati razmiricama, uvijek kobnim u javnoj službi; vlast jamči za opasnosti pri oružavanju; ne doliči nikako, da ovi opći rušitelji javnog poretka (= Englezi) viju svoj nemirni stijeg tako blizu naših obala; neka dakle pojedinci krenu putem slave i zapečate djelima odanost vladi. Tako Forlani.²⁴³ Kristofor je Visković preгнуo da organizira flotilju za obranu obale — sličnu je ulogu izvršio pod ruskom vladom, samo s boljim rezultatom —, ali je

²⁴¹ Osnova L. Valerija iz g. 1797, gdje je izračunan cio godišnji prihod, što ulazi u Boku, bila je poznata i starijim bokeljskim piscima. Njome se poslužio i S. Vulović u svome beletrističkome djelu »Pustinjak«, Zadar 1890, 36.

²⁴² Ukinuto na kongresu u Parizu 1856.

²⁴³ Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

bilo teškoća, kao i oko dizanja rekruta za mornaricu, kojih je sama Boka na poziv Marmontov dala 600. Tako još potkraj francuskog vladanja baš se peraška općina uporno nećka da plaća prisilne namete, niti daje iskaze o svojim dobrima, a ni određeni broj topnika za čuvanje obale. Tek bi se ponešto makla na ponovne pritužbe i prosvjede vlasti.²⁴⁴ Neki brodovi nastradaše (tako neki peraški) g. 1809 od engleskih gusara na putu iz Boke za Trst i natrag, a vlasnici im zapadnu u bijedu. Vlast upotrebljava svaku zgodu, da potakne primorski svijet na obračun s gusarima; tako poglavica generalnog štaba A. Boiserolle štampanom dnevnom naredbom iz zadarskog glavnog stana (29 prosinca) 1810, pošto su otočani sa Lastova bili preoteli jedan dubrovački brod opljačkan od engleskih gusara. U lipnju 1813 bilo je trgovačkim lađama spriječeno brodarenje u skupu i pratnji (in convoglio), a dozvoljeno samo pojedinim brodovima, i to bez pratnje ratnih lađa, jer je u Jadranu bilo mnogo neprijateljskih brodova. Tako je još više otežčano brodarenje i pomorska trgovina. — Kakva se sistematska borba vodila protiv Engleza i njihovih interesa, razabira se i iz jednog oglasa dubrovačke generalne administracije g. 1810 (26 prosinca), kojim se nalaže svima stanovnicima pokrajina Dubrovnika i Kotora, koji u svojim kućama imaju kolonijalnu robu i engleske rukotvorine, predviđene prijašnjim dekretima, da to prokažu carinarnicama, ako su u gradu, kroz tri dana, a inače kroz dvanaest; po izmaku toga roka, pretražit će se sumnjive kuće, roba zaplijeniti, a krivci udariti globom.

Boka je mogla hraniti svoje pučanstvo, koje se računalo g. 1811 na 36000,²⁴⁵ samo za tri mjeseca svojim vlastitim proizvodima. Zato su Bokelji potražili kao glavni izvor privrede i uzdržavanja more i trgovinu. Prekidom trgovine i zastojem pomorstva bokeljski je kućni i javni život zapao u kobno nazadovanje.²⁴⁶ Neprestano je ratovanje, združeno s radikalnom i brzom izmjenom političkih situacija i sa strahovanjem od gusara, skamenilo brodove. Mnogi su u stranim lukama ostajali bez posla, mnogi u samoj Boki trunuli

²⁴⁴ Dubrov. intendenza okrivljuje za to načelnika Viskovića. »Una tale condotta non dipende da altri, che dal Capo della Commune, ed Egli è responsabile al Governo«. PA, Miscellanea ecc. dal 1812 al 1826.

²⁴⁵ Ilirija je opsežala 54, 104 km², a pučanstvo joj je g. 1810 brojilo 1,546.178 ljudi; pokrajina Dubrovnik i Boka 69.054. Rus, o. c., 39—40.

²⁴⁶ Između drugih uglednih kuća za franc. vladavine katastrofalno je postradalo i bogato bratstvo Verona na Prčanju.

Rad Jugosl. akad. 265.

na oči vlasnika, koji su morali uzdržavati brodove, brodski materijal i brodsku stražu. K tomu je francuska uprava odmah u početku nametnula taksu od 90 lira po toni, tako da se vlasništvo broda uništavalo po sudu stručnjaka pomoraca kroz četiri godine, a tranzit se plaćao na Rosama, ako je brod tu pristao, i to bez obzira na to, da li se roba imala tu iskrcati ili ne, dok je bila praksa, da se ta carina plaća samo u onoj luci, kamo je roba bila upućena, ako nije uspjelo da se tu proda, pa ju je trebalo uputiti drugamo, a ne ondje, gdje se brod slučajno ili radi nevremena zaustavi. Bilo je pače slučajeva, da je radi naplate tranzitne carine brod na putu iz turske Arbanije bio silom upućen na Rose, premda je putovao za Trst.

Osnutak trgovačkih komora u Trstu, Rijeci i Dubrovniku, imao je promaknuti interese trgovine. Međutim, uprav trgovačka komora u Dubrovniku donijela je bokeljskim pomorcima i trgovcima nemale neprilike, jer su morali iznositi sve trgovačke parnice u Dubrovnik pred komoru gubeći vrijeme i novac. Zato zatraže (1811) posebnom predstavkom od Bertranda, da se i u Kotoru osnuje trgovačka komora — većina se Bokelja primoraca bavilo trgovinom — ili da kao i prije ovakve parnice rasuđuje kotorski tribunal prve instancije, dodavši tribunalu dvojicu iz trgovačkog konsorcijsa, koji će se birati svako tri godine, a vršit će službu bez naplate. — Nakon ukinuća starih zdravstvenih vijeća (1809) morali su brodovi do Dubrovnika, da tu prime ekspediciju, opet na račun vremena i sa nepotrebnim troškom, pa su Bokelji zahtijevali, da se te ekspedicije ispuštaju od vladina predstavnika i pomorskog sindika u Kotoru. Pridošla je i zabrana izvoza domaćih proizvoda izvan granica ilirskih pokrajina. Trgovinu je ometalo i kolanje najrazličitijeg novca (tako carski srebrni taliri, fjorini, lire, franki).²⁴⁷ Usprkos svim teškoćama bilo je i pokusa u industriji. Tako je Nikola Zmajević u Perastu pravio sapun. Naručioc bi priskrbili potrebno ulje, pola čisto pola mošt, da se od toga načini sapun.

Da se nadoknade toliki gubici u trgovini, mnogi su stupali kao dobrovoljci u službu ratne mornarice. Uz masu prisilno unovačenih mornara susreću se mnogi članovi najuglednijih bokeljskih obitelji među časnicima ratne mornarice. Da se evidencija pomorskih rekruta lakše održi, imali su se skrbiti pomorski sindakati, i putem općina dostavljati iskaze o svima pomorcima od 18 do 50

²⁴⁷ Deset je centezima vrijedilo četiri solda.

godina (razdoblje, koje se uzimalo u obzir i za službu u narodnoj straži) i preko, uključivši i ribare i drvodjelce i kalafate, ponapose o kapetanima kroz Gulaf i Mediteran i o onima duge plovidbe kao i o »mucima« (»mozzi« od 15 do 18 godina). Uza sve gubitke na moru Francuska je podržavala »pomorsku eskadrilu na Jadranu«, kako se naziva u jednoj ispravi. Sam je Perast do 1811 dao francuskoj ratnoj mornarici 29 časnika dobrovoljaca. Mnogi su se istakli u borbama i u opasnim situacijama na moru i bili i visoko odlikovani.²⁴⁸ Ali je značajno, što piše o držanju »ilirskih« mornara u bici s Englezima kod Pirana u noći između 21 i 22 veljače 1812 kapetan francuskog vašela »Rivoli« Barré. Brod se nakon višesatne borbe morao predati. Barré u opisu bitke (2 ožujka na Visu) ističe sa pohvalom mornare kjodotske (Chioggia), tršćanske i uopće talijanske, a »ostali Ilirci ponijeli su se zlo i 150 ih stupiše u službu Engleza, kad ovi stigoše amo (= na Vis)«. ²⁴⁹ Nije objašnjena ni eksplozija francuske fregate »Danae« pred Trstom u noći 5 rujna 1812. Regbi da se radi o slučaju političke sabotaze. Mornari Dalmatinci bili su ostavili brod dva ili tri dana prije katastrofe i kopnom pobjegli natrag u otadžbinu.

Da se unaprijedi pomorstvo, Napoleon je dekretom 24 ožujka 1811 osnovao tri praktične pomorske škole drugoga razreda u lukama Anvers (Antwerpen), Brestu i Toulonu, za sve vještine potrebne carskoj i trgovačkoj mornarici. Vlast je poticala bokeljsko pučanstvo, da se okoristi ovim školama.

Kako je već spomenuto, godine su 1809 ukinuti stari zdravstveni uredi (Collegetti di sanità) iz mletačkoga doba, koji su direktno stajali pod kompetencijom općina.²⁵⁰ U prvi su ih čas

²⁴⁸ Visković, 129, misli, da je bio odlikovan križem legije časti (mignon) Peraštanin Stojičić potpukovnik ili kapetan fregate, koji je izgubio ruku u bici s Englezima na vašelu »Rivoli« kod Pirana 1812. Članstvom je leg. časti bio odlikovan Krsto Radimiri iz Dobrote (Ljute) za vojn. zasluge. PA, Miscel. dal 1812 al 1826. Radimir trgovac, prateći svojim brodom jedan transport bok. brodova sa hranom i municijom za Dubrovnik, blokiran od Engleza g. 1811. bi napadnut 22 svibnja od 7 gusarskih lađa. Junački izdrži borbu, a transport bi spašen. Imenovan je vitezom leg. časti 1817 od kralja Ljudevita XVIII.

²⁴⁹ P. Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris 1893, 418.

²⁵⁰ Na mnoštvu sačuvanih svjedočaba o zdravstvenom stanju (Fedi di Sanità) peraškog ureda, kojima se davala sloboda plovidbe i prometa (libera pratica), odrazuju se kao i na općinskim pečatima sve izmjene polit. vladavina, kroz koje je Boka prošla od mlet. doba pa naprijed. Grb je na pečatima zapravo općinski: dvije ruke podržavaju križ. Uz taj grb pod mlet. vlad. stoji mlet. lav, koji podržava onaj općinski između pandža. Pod prvom austrij. vlad. ima na nekim dokumentima pečata s općin. grbom, dvoglavim orlom i sa lat. natpisom:

zamijenile zdravstvene komisije. Vlast međutim ustanovi u Kotoru mjesto ukinutog ureda pomorski sindakat i lučku kapetaniju. Koliko se cijenila ova služba, vidi se po tome, što je Kristofol Visković bio za taj položaj imenovan dekretom potkralja Eugena (1 IX 1809). Na Rosama je i onako postojala još otprije lučka kapetanija (kap. Alberti). O kompetenciji tih novih ureda bilo je govora prigodice. Za te urede smatrao se superiornom vlašću komesar za mornaricu. Napokon je potkraj godine 1811 osnovan takav ured i u Perastu, a pomorskim sindakom i lučkim kapetanom za Perast i okolinu imenovan od pomorskoga prefekta u Trstu Vicko Raffaeli iz Perasta.²⁵¹ Iz dekreta se o tom imenovanju svakako zaključuje, da su Francuzi za lakšu upravu pomorskim poslovima držali u Trstu posebnu pomorsku prefekturu.

U studenome 1811 sve su općine bile pozvane, da dadu točan i podroban iskaz o brodovima sa svoga područja, gdje su sagrađeni i kad, i koliko nose (noga, palaca, linija), jer se prema članu 266 o organizaciji ilirskih pokrajina brodovi nijesu mogli smatrati za »nacionalne«, biva, domaće ili ilirske, nego pošto ih uprave marine i carinarnice priznaju da su napravljeni na području ilirskih pokrajina. Time se dakako htjela promaknuti domaća brodogradnja. Kasnije je (1813) direktor carinarnica u Iliriji ovlastio pomorskog sindaka u Kotoru, da izdaje za male lađe od jedne tone na više svjedodžbe o ilirskoj konstrukciji i o narodnosti patruna i posade.²⁵² Sačuvan je u kući Lučića u Perastu u originalu znamenit dokumenat,

Sigillum ces. reg. Communit. Perasti. Inače obično na svjed. zdrav. ureda stoji na čelu napis: *Noi per Sua Maestà Imperiale Reale Appca Capo di Perasto, e Giurisdne ecc. Pod ruskom uz općin. grb ima ovaj početak: Noi per Sua Maestà Imple di tutte le Russie Caprio di Perasto, e sua Giurisdne, unitamente alli Provedri alla Sanità (1806).* U francuskoj eri: *Noi per sua Maestà Napoleone Pmo Impe de Francesi e Rè d'Italia Capo di Perasto, e sua Giurisdizione ecc. (1808, 1809).* Zatim: po srijedi grb općine sa natpisom na grbu »La Regia Comunità di Perasto«. Inače stoji na čelu svjed.: »Regno d'Italia — In nome di Sua Maestà Napoleone Pmo Imperatore de Francesi e Rè d'Italia. Noi Sindaco, e Membri della Commissione Sanitaria di Perasto, e Sua Giurisdizione« (1809, 1810); a od ožujka 1810: »Province Illiriche — In nome ecc.«, od svibnja 1810: Impero Prancese — Province Illiriche. U ovo je doba zdrav. ured kao takav već ukinut, a fungira mjesto toga zdrav. komisija. Za kasniju provizornu vladu i za drugu austrij. vlad. v. u daljem izlaganju. — Od izvanjskih svjedodžaka zdrav. stanja ima ih dubrov. republike, Visa, Hvara, Korčule, Splita, Zadra, Rijeke, Trsta, Mletaka, Jakina, Riminija, Molfette, Zantea, Itake (većinom iz novijega doba). Sve ovo sabrano u poseban svežanj u PA.

²⁵¹ Susreće se u popisu kot. masona, samo je sastavljač popisa nesiguran za njegovu funkciju, te ga prokazuje kao »valjda« lučkog kap. u Kotoru.

²⁵² Za sve ove podatke v. PA, *Miscellanea ecc.* dal 1797 al 1811; ponešto i u sv. 17 u. o., i u zbirci »*Miscellanea ecc.* dal 1812 al 1826«.

zadnja vijest o peraškim škeverima, koji su svoje djelovanje bili razvili već u 14 vijeku konkurirajući kotorskom arsenalu. Ova svjedodžba (*Congé des Bâtimens de Commerce Français*), pisana i štampana na francuskom jeziku, nosi na čelu francuski državni grb, a po strani su simboli pomorstva sve u bakrorezu. Ima nadnevak 26 srpnja 1813 u Kotoru, dakle malo vremena pred kraj francuskog vladanja, pod brojem 3913, razumije se na ime »Napoléon, par la grâce de Dieu, Empereur des Français, Roi d'Italie«. Izdata je od kotorske carinarnice na ime ministarstva financija za brod »la bonne aventure« (Dobra Sreća), registriran u kotorskoj luci, sagrađen u Perastu provincije ilirske, a vlasništvo je Ivana Matikole (iz Perasta). Brod je pregledao povjerenik kotorske carinarnice Nikola Radulović, koji je izjavio, da je brod »konstrukcije ilirske«, sa 1 jarbolom, duljine nešto preko 12 noga, širine 4 noge i nešto više, visine 1 nogu i 9 palaca, a mjeri nešto više od 1 tone, sa 1 barkom, bez galerije na premcu.²⁵³

Ali, ovo nije moglo spriječiti katastrofu Boke Kotorske, koja je najteže pogodila uprav nekad cvatna mjesta unutrašnjeg basena (Kotor, Perast, Prčanj, Dobrota). Značajno je, da Kolović, sindak Perasta, najbogatijeg bokeljskog mjesta krajem 17 i početkom 18 vijeka, traži (1810) dozvolu od kotorske vojne vlasti, da Ivan Matikola, već spomenut, doveze iz Kotora u Perast jednu svoju partiju »galeta« (vrlo tvrd kruh, upotrebljava se na moru), iako najlošije vrste, da svijet »ne pomre od gladi«.²⁵⁴

²⁵³ V. priloge, br. 22.

²⁵⁴ Miscellanea dal 1797 al 1811.

Ustanak na Francuze — Englezi u Boki — Privremena narodna vlada centralne komisije

(1813—1814)

Ustanak na Francuze

Jean Joachim Pellenc, bivši tajnik Mirabeaua, jedan od najboljih francuskih tajnih agenata, crta ilirsku masu u svojim izvješćima (g. 1811) iz Italije kao lakovjernu, lukavu, himbenu, koja se lako prenamagli i postaje mimo očekivanja revolucionarna. Ne ljubi Italije ni Milana; žali za mletačkom upravom. Svoju nesreću pripisuje ratu, a trajanje rata Francuskoj. Austrija bi, po njezinu mišljenju, da pokrajine nijesu mijenjale gospodara, trgovala na jadranskoj obali, i zastava bi joj bila poštivana. Inteligencija naprotiv ima u vidu državni bankrot u Austriji (20 veljače 1811), pa je harna francuskoj upravi, što je odstranila austrijski papirnati novac.²⁵⁵

Svakako ilirski svijet nije imao ni vremena da se privikne francuskim upravnim reformama, jer je katastrofa francuskog imperija nastupila već na jesen 1813. A ni volje, jer je tu katastrofu očekivao i dočekao kao svoje oslobođenje. S obzirom na raspoloženje Bokelja Rus je Bronevski još g. 1806 u svojim zapisima predvidio, da pokoravanje Boke ne će donijeti toliko koristi, koliko će za to trebati žrtava. — Praktičan pomorac, Bokelj je mjerio političke situacije trgovačkim mjerilom. Sagnuo je glavu pred jačom silom, dok ne svanu bolji dani.

Nasilne metode, što ih je Napoleon upotrebio, da provede svoje imperijalističke osnove, i megalomanska bezobzirnost na diktate slobodne ljudske naravi izazvaše opću uzbunu. Krajem 1810 brojilo je njegovo carstvo 130 departmana i preko tri tuceta vazalskih država. Nalik na vojarnicu, gdje bi jedinstvenost bila blagodat, kad se ne bi vrijeđala sloboda. Od 600000 ljudi, što sačinjavahu »veliku armadu« u vojni na Rusiju, bilo je samo oko 115000 Francuza; ostalo je uglavnom sastojalo od četa rajnskog saveza, Holandeza, Talijana, Švicara, Španjolaca, Portugalaca, Poljaka, Hrvata.

²⁵⁵ Priopć. dr. Melitta Pivec, Prispevek k vprašanju o javnem mnenju v francoski Iliriji, Čas, Ljubljana 1926/27, zv. 3, 162—166.

Svakako su Francuzi u Boki nastojali da svoj položaj učvrste. Zato zapreme u rujnu 1812 otočić (opatiju) sv. Jurja ne pitajući opata. Samo je genijski kapetan Regalin zatražio, da se ukloni grožđe i ostale plodine. Na otočiću namjeste bateriju prema Verigama, ogradivši zid oko vrta s južne i južozapadne strane do samostana, te s južnoistočne do crkvene kapele. Zapravo je gornji dio južnoistočnog zida od kapele do izbočine nadograđen od Francuza. Iz ovoga su vremena i vrata na sjevernome zidu prema Perastu za prolaz na staro groblje. Prije se prolazilo kraj zdenca za vodu sa zapada ispod presvođena otvora, čiji se tragovi još zapažaju, a Francuzi ga zagradiše, valjda zato, što su se bojali kakva prepada sa strane tjesnaca Veriga. Engleske su ih lađe s te strane lako mogle ugroziti. Zato je i baterija bila uglavnom okrenuta na Verige, kako potvrđuju četiri još očuvana kamena okrugla stalka za topove. Iza ugla sjevernoga zida oko vrta bio je nadograđen sa zapada noviji zid uza stari, i tako pregrađeno skladište za prah. Oko ovih zidova nasuto je zemlje za obranu baruta. Najstariji je i ujedno najviši dio zida sa zapada prema Kostanjici. Tu je u starini bila sprema. Vide se još tragovi starih prozora na zidu. Sva je prilika, Francuzi su razrušili spremu, zagradiše prozore i načinili puškarice. Nato je bilo sagrađeno ili uređeno groblje ispod zida. Prema jednoj vijesti iz g. 1821 prčanjaska je općina pozajmila francuskoj vladi neki iznos za utvrđivanje sv. Jurja.²⁵⁶

Zapovjednik je posade na otočiću bio Calmain. S proljeća je 1813 uredio stan na otočiću. Dotle je stanovao sa porodicom na susjednom otočiću Gospe od Škrpjela. Peraštani su bili prisiljeni da njega i obitelj mu snabdiju potrebnim pokućstvom, kad se prenio na sv. Juraj. Tako su, uslijed obilja u kućnom namještaju, morali snabdijevati pokućstvom čak i kotorsku općinu pri dolasku visokih ličnosti, kao uprav ove godine 1813 o namjeravanom dočeku vojvode od Abrantesa, nasljednika Bertrandova na mjestu vrhovnog guvernera ilirskih pokrajina. Calmain je na usluge Peraštana odvrćao samo vojničkim nasiljem. — U isto vrijeme (proljeće 1813) utvrđuju Francuzi i Kotor, predosjetivši, da im tlo izmiče. A 5 kolovoza ilirski guverner Fouché proglasi opsadno stanje nad Dubrovnikom i Kotorom.

Veliki rat za oslobođenje, koji je prilaskom Austrije saveznicima dobio na poletu i snazi, vodio se sad po genijalnoj zamisli

²⁵⁶ Prč. arh., Copia Lettere.

austrijskog generala Radetzkoga, šefa generalnog štaba kod Schwarzenberga, vrhovnog zapovjednika glavne savezničke armade. Radetzky je bio namislio, da se Napoleon zaokruži sa tri strane (Berlin, Breslava, Eger), da mu se prekine uzmak preko Leipziga i Erfurta, i da se tako svlada bez odlučne bitke. Odmah prvih dana austrijsko je oružje pokušalo sreću na jugu carevine. Austrijske čete pod Hillerom²⁵⁷ započnu borbu protiv princa Eugena, koji se sa znatnom vojskom nalazio kod Udina, 17 kolovoza. Kroz deset dana bilo je hrvatsko primorje očišćeno od Francuza. Već 20 kolovoza zauzmu Austrijanci Karlovac. U Ljubljani dođe do okršaja, zbog koga potkralj Eugen sa svojom vojskom umakne iz Ilirije. Posada od 300 ljudi, koja se još za neko vrijeme držala u gradu, predade se 5 listopada, a guverner Fouché odmagli. Početkom rujna bila je preoteta od austrijskih četa istarska obala. Pohod je kapetana Lazarića započeo sa Rijeke 2 rujna, a na moru je za zaštitu križarilo englesko brodovlje pod admiralom Freemantleom. Redom se predadu Pola (Pulj), Kopar. 12 rujna Lazarić je bio pred Trstom. Grad je zaposio u listopadu general grof Nugent.

Nešto ovi uspjesi, a nešto veliki uspjesi na glavnom ratištu (Macdonald poražen kod Wahlstatta 26 kolovoza, Vandamme kod Kulma 29 i 30 kolovoza, Ney kod Dennewitza 6 rujna) podignu duh crnogorskome vladici Petru I, i on pregnu da se dočepa Boke, izakako mu admiral Freemantle pruži obilnu pomoć krajem ljeta. Ali, dok su Metternich (Austrija), Hardenberg (Prusija) i Nesselrode (Rusija) ugovarali u Teplitzu (9 rujna) o zajedničkom programu savezničkog rata, koji je, između ostaloga, obuhvatio uspostavu austrijske i pruske monarhije u približnom opsegu iz g. 1805, Napoleon je pobrao nekoliko uspjeha protiv češke armade (9 i 17 rujna).²⁵⁸

Vladika Petar upravi 8 rujna proglas »svemu hrabrom narodu crnogorskome i brdskome«, gdje se tuži, kako je već sedma godina nastupila, otkako su Francuzi pokrili Boku, a svoje su »jakobinsko farmazonsko praviteljstvo« osnovali na bezboštvu; poziva se na

²⁵⁷ Proglas Hillera, zapovjednika donjoaustrijske armade, datiran od 17 kolovoza »pri odlasku iz Beča«, na talij. jeziku, u PA, sv. 19 m. o. Proglas je upravljen stanovnicima Ilirije i Dalmacije; potiče ih, da prihvate oružje za svoje oslobođenje, da podupru njegovu vojsku i oslobodilačku akciju.

²⁵⁸ Kor. poddeleg. Robinet javlja 17 rujna zauzeće Praga, i ulazak u Beč nakon pobjede. PA, Miscellanea dal 1812 al 1826. Ova je obavijest ubačena radi psihološkog efekta.

primjer Španjolske, koja se s uspjehom oduprla Napoleonu; spominje mir uglavljen sa Bertrandom i sa Gauthierom, i kako je Bertrand tražio predaju dezertera, a on odbio; Bog je Aleksandru darovao silu, da istrijebi vojsku »krvoločnoga Napoleona, ljutoga i neprimirimoga neprijatelja čovječanstva«, i poziva, da stupe »u Bokešku provinciju pod slavodobitnim barjakom Velikoga Aleksandra milostivoga pokrovitelja našega«.²⁵⁹

Brigadni general baron Gauthier uputi iz svoga glavnog stana u Kotoru 22 rujna proglas bokeljskome stanovništvu. Tome je koraku dalo povoda to, što je vladika, na poticaj iz Petrograda i u sporazumu s admiralom Freemantleom, dan prije, dakle 21 rujna, prešao granicu i banuo pred Budvu. Zato Gauthier u popratnom pismu općinama odmah na početku ističe: »Pošto su Crnogorci započeli s neprijateljstvima protiv teritorija Carstva, imaju se od ovog časa tretirati kao neprijatelji.« Traži u pismu, da općine objave proglas »s najvećom pospješnošću«; neka svi stanovnici prihvate za oružje, neka se koji bilo Crnogorac, bio oružan ili ne, odbije silom; vlada će poduprijeti općine svom svojom moći; došla je ura, da se vidi, tko je prav i vjeran podanik; neka stanovnici budu ujedinjeni u osjećajima i slušaju svoje poglavice, pa Crnogorci ne će naći drugo do sramotu i gubitak u pothvatu. U naslovu se Gauthier naziva zapovjednikom okružja i utvrde kotorske »u opсадnom stanju«, iz čega se vidi, da se general smatrao opsjednutim, netom su Crnogorci prekoračili granicu, poznajući raspoloženje bokeljskog pučanstva. U proglasu ističe, kako je učinio sve, da sačuva mir i sporazum utanačen sa Crnogorcima, ali su »Englezi, neprijatelji svih naroda i svih sila na kontinentu, kupili krv Crnogoraca« potkupivši novcem njihove poglavice. »Ovi neprijatelji ljudskoga roda« često traže, da potkupe šefove vlada i »prouzrokujući gubitak država i suverena« nastavljaju rat na kontinentu. »Jao si ga narodima, što se daju varati od Engleza.« Pokrajini prijeti crnogorska invazija. Ne će da ratuju sa vladarom direktno, jer dobro znaju, da se utvrđena mjesta ne zauzimaju, nego se hoće stanovnicima nanositi zlo. »Hoće da vas opljačkaju, da vam pokradu vaše ljetine, vaše oružje, i da opustoše vaše vlasništvo; treba da se spremite na obranu.« Imaju straže po svima putovima. »Promislite, da ste dio velike nacije, i da ste vjerni podanici Napoleona Velikoga. Hoće li Crnogorci da i dalje žive u miru i u dobru susjedstvu

²⁵⁹ Tomanović donio, o. c., 100—101, po Đorđeviću.

s vama, još sam spreman da obnovim konvenciju, koju sam bio prije sklopio na Mircu.«²⁶⁰

U noći između 22 i 23 rujna pobune se u Budvi Hrvati iz ogulinske pukovnije, koji su sačinjavali gradsku posadu, ubiju francuskog zapovjednika i žandarskog brigadira; više osoba bi ranjeno, među drugima i kanonik Kojović, više vojnih činova i civilnih agenata skoče preko zidina, da spase život. Kuće francuskih pristaša biše opljačkane. 23 izjutra Crnogorci zapreme grad bez otpora, a vladika upravi iz svoga glavnog stana u Budvi 24 rujna proglas na »slavno stanovništvo Boke Kotorske, Dubrovnika i Dalmacije«, gdje se drastičnim izrazima rišu loše strane francuske uprave; upućuje na to, kako je car Aleksandar sa svojim moćnim saveznicima oslobodio Prusku, Sasku; oslobođena je i Hrvatska i Kranjska, Trst i Rijeka; Crnogorci dolaze kao vojnici velikog zaštitnika Aleksandra I, ćesara Frana i njihovih saveznika.²⁶¹ Samo je vladika u proglasu preurao s oslobođenjem njemačkih zemalja, a i Trsta, iako je Hrvatsko Primorje oslobođeno već krajem kolovoza. — Jedan dio Hrvata iz budvanske posade umakne, nakon ulaska Crnogoraca, pod vodstvom časnika Janka Slovića na Prčanj. Ove je pobjeglice uzeo u zaštitu austrijski agent Brunazzi.²⁶²

Istog dana, kad su Crnogorci ušli u Budvu, drugi odio crnogorske vojske pod guvernadurom Vukom Radonjićem nakon žestoka otpora (vojnici Talijanci) zaposjedne Trojicu, utvrdu na istoimenom sedlu između Goražde i Vrmca, i opljačka, pri čemu dođe do eksplozije barutane, a zatim nagnu na Škaljare i Kotor (23 rujna), da se sprema za opsadu grada. Ali se o pravoj opsadi još nije moglo govoriti, jer Crnogorci nijesu imali artiljerije, pa je ozbiljna opsada započela tek drugim dolaskom Engleza. Gauthier se usprkos blizini Crnogoraca osjećao toliko slobodan, da je i dalje nesmetano općio sa posadama po Boki. Crnogorci međutim sa primorcima zauzmu 28 rujna bateriju na Verigama naprema Perastu unatoč unakrsnoj vatri sa baterije i sv. Jurja, zaplijenivši tri topa, i 30 drugu na

²⁶⁰ Talijan. proglas i pismo u PA, sv. 18 m. o. V. priloge, br. 17. Povod je proglasu već spomenut, naime ulazak vladčin u granicu, a ne, kako neki pisci stereotipno navode, vlad. proglas Crnogorcima. Isto tako gornji vlad. proglas nije upravljen Bokeljima, kako se kojiput pogrešno navodi, sr. n. pr. Tomanovića, 100, nego je vladika upravio poseban proglas B., tek pošto je ušao u Budvu.

²⁶¹ Donio po Pisaniju Dorđević, 333—335, i po Đ.ću Tomanović djelomično, 101. Samo »Carniolie« (franc.) nije Koruška, kako hoće Đ., nego Kranjska.

²⁶² Prč. opć. arh., Copia Lettere.

Rosama, pošto su je branio ostavili začepivši četiri topa. Istog dana (30 rujna) otkrivena je u Kotoru protufrancuska urota; general zatvori kolovođe. U to vrijeme pada i hapšenje Ivana Stanislava Burovića Zmajevića, izrazitog austrofila, koji je odbio Gauthierov poziv, da preuzme mjesto majora zapovjednika građanske straže, a njegovo se austrofilstvo odalo i jednim pismom njegova šurjaka ko. Demetrija Mirkovića. Nekad francuski intendant u Kotoru, bi zadržan u jednoj sobi u gradskoj općini.

Crnogorci su u Boki vojevali pod ruskom zastavom, i svuda je isticali, da tako lakše steknu Boku. Tako je ruska zastava bila maska za pravu vladčinu osnovu, a i zgodno smišljen izlaz, da se uspješnije pariraju skrovite i očite namjere ruskih saveznika, osobito Austrije. Ipak ni ruska zastava, usprkos sveopćoj prijašnjoj sklonosti ruskoj vladavini, nije sad crnogorskoj stvari nimalo pomogla kod katoličkih Bokelja. Dobro znajući, da se iza ruskog državnog simbola krije plan o združenju Boke sa Crnom Gorom, poučene dugim iskustvom sa neprestanim pograničnim incidentima, kad im je bila ugrožena sigurnost života i imovine, dakle najosnovniji zahtjevi jedne dobro uređene državne zajednice, katoličke su općine strahovale pred samom mišlju o političkoj zajednici sa susjedom. Zašto je ipak do te zajednice malo kasnije došlo, iako za kratko, iznijet će se u daljem izlaganju. Koliko se vladici Petru I nije mogao u ovim odsudnim časovima osporiti smisao za takt, toliko su s druge strane unijele eksploziva same crnogorske bande pljačkajući, i to odmah nakon onog vladčina proglasa, isključivo katolička mjesta. Tako nastradaju 30 rujna sela Strp i Lipci od paleža i pljačke, od strane jedne crnogorske bande od 200 ljudi, koji prodoše bez smetnje preko teritorija risanske općine. Dan prije opljačkaju i Glogovac, također katoličko selo nadomak Perastu, i zagroze se Perastu. Serdar Plamenac zatraži sa Glogovca od peraškog načelnika Viskovića 12 pušaka džeferdara u ime pokornosti i predaje i ucjenu od 1000 dukata. Načelnik energično odbi, na što ga Plamenac pozove na dvoboj, do koga ne dođe. O ovim prilikama održala se uspomena i u Perastu i u Crnoj Gori. Držanje je Peraštana pohvalio Gauthier, koga je načelnik koji dan prije obavještavao o kretanjima Crnogoraca iz katunske nahije, koji su se sakupljali na gorskom lancu orahovačko-peraškom i napokon zašli preko Ledenica na dubrovačke strane. Peraštani su se bojali, da ovi Crnogorci ne siđu na more i njihovim barkama ne prijeđu na Verige, pred samim padom tamošnje baterije u crnogorske ruke.

Međutim je Robinet izvješćivao (2 listopada) o pobjedama Napoleonovim, dok je Gauthier pismeno uvjeravao (1 listopada) peraškog načelnika, kako će obavijestiti vladu o peraškoj vjernosti; sudbina Glogovca i Strpa sprema se i njima; on je sve preduzeo za obranu i naredio, da se dvije penike i dvije topnjače povrate »pod vaš grad«²⁶³; promijenio je i jedan dio posade u kaštelu²⁶⁴; »po-brinut ću se, da najdetaljnije notiram vaše vladanje«; preporučuje mu, neka svaki dan do nove naredbe dijeli po pola konate vina svakome vojniku Hrvatu, Talijancu, topniku, topniku za obalu, i to za obje posade, otoka sv. Jurja i peraške tvrđave, a on će po računu podmiriti. Ponovo uvjerava (3 listopada), kako će on notirati vladanje, a oni (Peraštani) će »pokazati lijepe poteze vjernosti i postojanosti«.²⁶⁵ Gauthier, pišući, sigurno nije slutio, da će nastojanjem Viskovića, koji je u svojim pismima ovih dana do dosade uvjeravao generala o vjernosti svojoj i svojih ljudi, uprav do deset dana zalepršati na kaštelu sv. Krsta austrijska zastava mjesto francuske.

Zašto opsada Kotora u početku nije imala efekta, prokazuje i sam vladika u pismu peraškome kapetanu Alvizu Viskoviću i ostaloj gospodi u peraškoj općini. Datirano je sa Brda 11 listopada, odnosno 29 rujna. Poslao je, piše, manifest općinama u pokrajini (Boki), gdje poziva na zajedničku akciju protiv Francuza; ali nema odgovora od peraške, dobrotске i prčanske općine; gubi se vrijeme, i neprijatelj se ne može blokirati kako treba; zato traži najdalje do četvrtka večer jasan odgovor, hoće li se izjaviti protiv općeg neprijatelja kao i ostala provincija ili protiv njega i savezničkih sila.²⁶⁶ Između redaka ovoga pisma može se čitati, koje su bokeljske općine bile u prvom redu protivne crnogorskim aspiracijama, biva, peraška, dobrotска i prčanska. Ali iz toga još nije slijedilo, da su te iste općine bile protivne i velikim saveznicima, kako vladika misli ili barem predbacuje.

²⁶³ Iz ovog dokum., izvornog pisma G., PA, sv. 18 m. o., razabira se da je i franc. uprava, svejedno kao i mletačka prije i austrij. kasnije, smatrala Perast *gradom*, iako je inače uvela mnoge novotarije.

²⁶⁴ General je 1 rujna bio imenovao poručnika Zarbarinija zapovjednikom u Perastu. Miscel. dal 1812 al 1826. Ali na dan ustanka nalazi se na čelu tvrđave sv. Krsta Slovenac Čermelj, valjda kao pouzdaniji nego domaći Z.

²⁶⁵ Svi ovi podaci uglavnom u spomen. 18 sv. V. ova dva pisma u pri-lozima, br. 18 i 19.

²⁶⁶ Visković, o. c., 144, donosi ovo pismo latinicom, sa talijan. prijevo-dom, ali sa nekoliko pogrešaka, osobito ortografskih. Inače se kopija ovog pisma (per copia conforme) čuva u PA, sv. 17 t. u.

Iz dalje korespondencije između načelnika Viskovića i generala Gauthiera (4 listopada) može se uočiti, u kako se opasnu položaju našao Perast — to je mutatis mutandis vrijedilo i za Kotor i za Hercegnovi, iako u mnogo manjoj mjeri — upravo ovih dana, kad se rasplamsao revolt protiv Francuza, još i prije njihova katastrofalnog poraza kod Leipziga, a oni su, osim Budve, Veriga i Rosa, još držali u šahu dobar dio Boke svojim posadama i tvrđavama — u Perastu dvije, koje su mogle unakrsnom vatrom rasuti grad. Međutim je masa, osobito sa crnogorskih brda, odbacivši i zadnje obzire na društvenu stegu, prijeteci paležom, pljačkom, ubojstvom, vršila teror na mirno stanovništvo, da se brzo odluči protiv gospodujuće sile, ako će da izbjegne svojoj propasti. Visković nema riječi, kako da izrazi težinu situacije i crnogorsku nasrtljivost, upotrebljavajući pri tom vrlo oštre izraze na račun Crnogoraca i uvjeravajući generala »amplissimis verbis« o nepokolebivoj vjernosti svojih općinara, pa čak i djece u nejačkoj dobi. Viskoviću je bilo glavno da postigne — a u tome je i uspio — od Gauthiera jaču vojnu pomoć (penike, topnjače). Međutim su Crnogorci s nekolicinom iz Lastve (tivatske) ometali sa Veriga (Činovica leptanska pripada sad u tivatsku komunu) slobodan saobraćaj između Perasta i jošičkih i bijelskih strana, gdje su Peraštani imali posjeda, zahtijevajući za vladiku barke na prolazu. Obično pri radikalnim političkim potresima probija u kmetova i uopće u nižih slojeva neki socijalno-reformni ili čak i socijalno-revolucionarni pokret.

Gauthier je budno pazio na kretanja Crnogoraca iznad Perasta. Čak je naredio risanskome načelniku, da sve tamošnje barke dâ prevesti pod Perast, da se tu zadrže pod morem; obećao je jednu i Viskoviću, samo je ovaj bio mišljenja, da bi tu barke bile izvrnute olujama, pa je predložio Gurdić kod Kotora. U jednom pismu Viskoviću (5 listop.) hvali Gauthier njegovo energično držanje i izražava nadu, da će tako i nastaviti; domalo će Crnogorci morati da napuste svoje projekte; »francuska je vojska u kretanju i primiće se ovim stranama«.²⁶⁷ Ova tvrdnja pri kraju bila je prosta varka, jer francuske vojske nije bilo da se primakne; glavna joj je snaga bila sva zauzeta na saskim bojnim poljanama.

Rose i Verige u crnogorskim rukama omogućile engleskoj eskadri slobodan prolaz kroz zaliv. 13 listopada pojavi se pred Hercegovim engleska fregata »Bacchante« pod zapovjedništvom kape-

²⁶⁷ PA, sv. 18 m. o. V. prilog, br. 21.

tana W. Hostea, jedan brik i nekoliko topnjača, da podupru akciju Crnogoraca protiv Francuza. Na pogled engleske eskadre podignu se duhovi u Boki, te istog dana ustanu Prčanj i Dobrota dočepavši se na juriš triju francuskih ratnih lađa, Risan i Perast. Risan izvjesi rusku zastavu, a ostala mjesta razviju austrijsku.²⁶⁸ Ova se spremnost za austrijsku stvar u ovom času kod ovih trgovačko-pomorskih općina objašnjuje onim praktičnim političkim kriterijem, o kome je prije bilo govora potanje. Zaštita trgovine i pomorstva i starih privilegija — iako ovo zadnje Austrija za prve vladavine nije zajamčila, nego samo u teoriji —, zatim oslon na jednu veliku silu, koja će im osigurati imetak i život i zauzdati smutljivce na granici, a bila je neposredno zainteresirana na istočnoj jadranskoj obali. Sve je to samo jačalo austrofilsko raspoloženje. Ali mu je najviše pomogla neposredna akcija svećenika Brunazzija, emisara austrijskog nadvojvode Frana d'Este, odnosno akcija samog nadvojvode, koji je još prije bio dao štampati na otoku Zante proglase Bokeljima potičući ih na bunu protiv Francuza. Te je proglase Brunazzi rasturio po Boki.²⁶⁹ Frano d'Este dode sa Zanta na Vis. Nema sumnje, da je Englez Hoste radio u Boki posve u sporazumu s nadvojvodom. Cio njegov postupak odmah prvih dana, a pogotovu nakon kapitulacije Kotora, vodi na taj zaključak, da je bio prethodno utanačen sporazum između austrijskih predstavnika i engleske flote. Zato je sa Visa i došao sa Hosteom i Brunazzi, da u samoj Boki vodi on lično svoju akciju. Osobitom pažnjom Hosteovom i njegovom susretljivošću bila je nekako odvracena vladčina pažnja od diplomatskih intriga u pozadini, premda je vijanje austrijske zastave u Dobroti, Prčanju i Perastu moglo upozoriti na neposrednu opasnost. Uz nadvojvodu se našao na Visu i Kotoranin Zifra, a uz Brunazzija sin Alviza Viskovića. Ovoga potiče Brunazzi pismom sa Lopuda (6 listopada), neka poradi oko oslobođenja svoje domovine,²⁷⁰ u isto doba, dok načelnik onako srdačno uvjerava generala Gauthiera o vjernosti.

Još 12 listopada piše Gauthier zapovjedniku peraške tvrđave (sv. Krsta) Čermelju (po franc. pisano »Tscher mell«), poručniku prvog bataljona treće hrvatske pukovnije. Daje mu potanje upute

²⁶⁸ Tomanović piše, da su Dobrota i Prčanj prešli uz vladiku, a ni za Perast ne spominje da je prionuo uz Austriju. O. c., 104.

²⁶⁹ Jedan ovakav proglas nadvojvodin sa Zanta, 13 IX 1813, (kopija) u prčanj. Zelenoj knjizi, 105—107.

²⁷⁰ Pismo u Viskovića, o. c., 143.

o upotrebi municije: budu li kakvom kombinacijom komunikacije sa Kotorom prekinute (on u to ne vjeruje), radić će prema prilikama, ali će što više štedjeti municiju; ako se po nesreći neprijatelj dočepa otoka sv. Jurja (on odbija i samu pretpostavku), još više treba da pripazi na municiju, da ga uzmogne otjerati, kad se pojave francuske čete; ima hrane za 40 dana, računajući od dana, kad je ne bi mogao primiti iz Kotora; neka bude uvjeren skupa sa vojnicima, da se tvrđava ne može zauzeti pješadijom, a ne može je ni topništvo uzeti pod nišan, ali ipak neka bude oprezan, da ne bude iznenađen sa kopnene strane; sigurno je ne će zauzeti Crnogorci, »jer ne vole da ginu«; 31 Crnogorac napao je prošle noći jednu muljansku kuću, gdje se našao sam kućedomaćin sa sinom, i nakon tri sata borbe potjeraše ih oni sami s Mula ubivši jednoga i ranivši dvojicu; vojnici dezertteri u Budvi, prvih dana dobro plaćeni, sad da svisnu od očaja bez i najmanje potpore; Budvani su, prevareni lijepim obećanjima metropolitovim, htjeli ubiti srdara Plamenca, ali se ovaj sklonio na novsku stranu, »da umnoži broj nesretnika«, ²⁷¹ sigurno aludirajući ovim zadnjim riječima na tamošnju akciju protiv Francuza. Slično je pisao general istoga dana i Calmainu, ²⁷² zapovjedniku otoka sv. Jurja. Oba su pisma bila zaplijenjena na dan ustanka. Gauthier ga sokoli, da ne će biti moguće prijeći kroz Verige ni približiti se otočiću, jer ima dosta artiljerije za obranu; ali treba biti oprezan, da ne bude iznenađenja, i štedjeti municiju za slučaj prekida veza s Kotorom; o aprovizaciji govori isto, što i Čermelju; neka se ne zabavlja da otvara vatru na barke, koje prolaze; Crnogorci ne će navaliti na otok, ali treba paziti; vojnici su Hrvati u Budvi primali iz početka 1 franak na dan i dobru hranu, sad umiru od gladi, a financije su i magazini crnogorskoga vladike iscrpeni; priča slučaj sa Crnogorcima na Mulu i svršava s emfazom: »a što ne mogu vojnici u jednoj tvrđavi, položenoj na jednom otoku, protiv četa, kakve su one crnogorske?« ²⁷³

Kako Gauthier nije ni slutio, što se sprema u Perastu, odaje njegovo pismo načelniku Viskoviću, pisano istog dana, 12 listopada, iz »kotsorske tvrđave u opsadnom stanju« (Fortezza di Cattaro in

²⁷¹ Izvorno pismo, pisano talijanski s izvanjskom adresom francuskom, u PA, sv. 17. t. u. Donosi ga Visković, o. c., 144—145, sa nekoliko pogrešno pročitanih mjesta.

²⁷² Ne »Colmain«, kako pogrešno čita Visković.

²⁷³ Izvornik, pisan francuski, sa stereotipnom oznakom na izvanjskoj adresi »Service Militaire«, u PA, sv. 17. t. u. Visković donosi, 145—146, ali mjestimice netočno pročitano.

istato d'assedio). Hvali načelnika za pametno držanje; neka i dalje dokaže podaničku vjernost i »dužnost poštena čovjeka«, da tako opravda dobro mišljenje, što ga je on o njemu stekao; metropolitova se obećanja ne ispunjavaju, čete se njegovih saveznika ne pojavljuju niti misle da dođu u Boku; srdar je Plamenac morao bježati iz Budve ispred gnjeva prevarene svjetine; jedan je engleski časnik stigao na Brda (ispod grbaljskog polja), razgledao je položaje na Trojici i Vrmcu, nezadovoljan nije ostavio vladici ni novčića, tako da je ovaj za prehranu vojske nametnuo po nekoliko libara brašna na svakoga stanovnika općina, koje su dosad od njega zaposjednute; Hrvati dezertteri u Budvi kaju se sad, što su svojim bijegom napustili nadu u povratak k svojim obiteljima i rođenoj grudi; metropolit nastoji oko novih upada u Bijelu i novsku stranu, jer Grbljani i drugi prije s njime sjedinjeni počinju gubiti volju; sadašnje okolnosti ne će dugo potrajati; jedna četa nediscipliniranih brđana bez glave može imponirat samo slabićima ili osobama zlih namjera; vodit će računa o svakoj općini, čak i o svakom pojedincu.²⁷⁴

U tvrđavi su sv. Krsta bila 3 velika topa sa 60, po drugome izvoru sa nešto više od 80 vojnika, a na otočiću je sv. Jurja bilo po peraškim uspomenu 12 topova, 2 velika mužara, sa 60, po drugoj vijesti sa nešto više od 70 vojnika. Kad je Boka bila okupirana od Crnogoraca pod ruskom zastavom, bila su u njezinim tvrđavama 104 topa.

13 listopada sastanu se viđeniji Peraštani u župskoj crkvi sv. Nikole i tu se tajno dogovore, kako da se kaštio sv. Krsta iznenadi i zauzme. Osmorica mladića²⁷⁵ zavjere se jedan drugomu. Ali jedan od prisutnih građana, Frano Rupčić, sin Jurjev, tad aktivni općinski zastavnik, ne zna se pravo zašto, otkrije stvar u krugu obitelji, i odmah se to raznese mjestom. Od straha, da Francuzi ne doznadu i ne osujete osnovu, zavjerenici mladići izvedu svoj pothvat prije utanačenog vremena. Sakupe se kraj kaštela promatrajući tobož kretnje Crnogoraca s brda. Pozvani u kaštio da bolje motre — u to se vrijeme zapovjednik Čermelj nađe na trgu pri moru u razgovoru sa načelnikom Viskovićem —, uđu u kaštio svaki na svoje mjesto. Skinu francusku zastavu i izvjesje austrijsku,

²⁷⁴ Izvornik, talijanski pisan, u PA, sv. 17 t. u. Donio i Visković, o. c., 146—147, izostavivši nekoliko riječi na jednom mjestu.

²⁷⁵ Vicko Krilović, Kristofor Balović, braća Aleksandar i Matej Mazarović, Fortunat Banić, Kristofor Matejev Matikola, Josip Matikola-Šilopi i Alviz Zmajević.

podignu sa gornjeg dijela utvrde most, da ne nahrupe vojnici ozdo iz kasarne, i ubiju jednog smionog Hrvata, koji se bio najžešće odupro. Četorednik (sergente maggiore) Hrvat zatvori vrata tvrđave. Ali straže na ulazu budu svladane. Nato nahrupi četa tridesetorice Peraštana (u mjestu je u tome času bilo jedva 80 ljudi sposobnih za oružje) pod Mihom Zaratovićem i Nikom Mazaro-
vićem, koji se bijahu skrili kraj gaja franjevačkog samostana, i razoružaju vojnike unutar donje tvrđavne ograde. Tako pade kaštio u ruke zavjerenika. Na prve hice iz kaštela načelnik proglasi Čermelja svojim zarobljenikom i skine mu mač.

Kad Calmain spazi kapitulaciju utvrde sv. Krsta i na njoj austrijsku zastavu, pisa Viskoviću ovo ultimativno pismo:

Sa otoka sv. Jurja, 13 listopada 1813

Zapovjednik Otoka sv. Jurja

Gospodinu Načelniku Općine perашke.

Znajući, da imam posla s osobama, koje poznaju ratna prava i običaje, obraćam se Vama, gosp.e načelniče, da Vas obznanim, da se uslijed događaja današnjega dana ćutim obvezan da otvorim vatru na mjesto i tvrđavu perашku, i da u tu svrhu upaljujem kugle, da zapalim skladište praha pri spomenutoj utvrdi; po tome vidite, da je cijelo mjesto izloženo kobnoj katastrofi.

Jedino sredstvo, da se izbjegn timer neprilike, jest, da se utvrde ovi uvjeti:

1. da se začepi topovi u perашkoj tvrđavi;
2. da mi se dostavi svjedočanstvo, potpisano od časnika i topnika, koji se drže za taoce, da su oni vidjeli topove začepjene.
3. Ne primim li odgovor do ponoći, smatram se ponukan da otvorim vatru.

Imam čast da Vam izrazim svoje poštovanje.

Zapovjednik Otoka sv. Jurja
Calmain.

Načelnik istog dana odgovori:

Perast, 13 listopada 1813

Načelnik Općine perашke

Gospodinu Zapovjedniku Otoka sv. Jurja

Pobjedonosno oružje Njegova Veličanstva Frana II, Cara Austrijskoga, već je ušlo u ovo okružje zajedno sa pomorskom eskadrom Kralja Britanskoga, njegova prijatelja i saveznika.

Sva se Boka skupa s nama digla na oružje na njihovu obranu. Mi smo zauzeli perašku tvrđavu, da je predamo Njegovu Veličanstvu Austrijskomu.

Stoga, da Vas uvjerimo, da Vi imate posla s osobama, koje znadu ratno pravo, i dobro odgojenima, odgovaram na Vaše članke.

Svi vojnici, koji su danas u našoj vlasti, bili su primljeni i držani sa svim čovječstvom, udvornošću i prijateljstvom, pa stoga, ako se Vi hoćete opirati, eto Vam odgovora.

1. Topovi ne će biti podnipošto zaključani, nego držani, da se odgovori na Vaš nerazumni otpor.

2. Vi biste odviše zaslužili, što nas smatrate za kukavice tražeći, da Vam pošljemo potvrdu o zatvoru topova.

3. Dvije engleske linijske lađe, jedna fregata i dva brika prošli su sada za rt kumburski, da nam pruže pomoć i da Vas sasvim uzmu na nišan u slučaju otpora.

4. Dvjesto bokeljskih ladica skupa sa topovnjačama i penikama doći će sutra da Vas pozdrave, a ne će Vam dati sklonište u slučaju otpora.

Kako Vi kažete, da ćete otvoriti vatru prije nego svane, spomenite se, da će svi Francuzi i Talijanci, koji su u našoj vlasti, kao taoci biti Vašom krivnjom od nas žrtvovani, mjesto da ih Vi spasite. Što se tiče praha, Vi se varate, jer u istome času, kad je zauzeta tvrđava, bilo je sve preneseno na daleko mjesto, izvan svake opasnosti od Vaših upaljenih kugala, kojih se ne bojimo. I to Vam budi dosta.

Imam čast da Vam izrazim odlično poštovanje

A. Visković, načelnik.

Viskovićev je odgovor pisan sa dosta fantazije: između ostalog, i u tvrdnji, da je austrijsko oružje ušlo u Boku, jer je zapravo s engleskim kapetanom fregate Hosteom stigao sam emisar Brunazzi. Sutradan, 14 listopada, izjutra otvore vatru iz kaštela francuski topnici, prisiljeni od Peraštana, na otočić sv. Jurja, i oštete vrtni zid prema Perastu. Nakon prvih hitaca Hrvati, koji su začinjavali posadu, prisile zapovjednika na predaju, pošto su mu zaprijetili smrću. Posada bi predana Hosteu, koji istog dana zađe do Kotora i zatraži od Gauthiera, da časno kapitulira, ali on odbije.²⁷⁶ Istog dana, 14 listopada, napanu Englezi s mora, a Crno-

²⁷⁶ Pisma Calmain-Visković, na talij. jez., u kopiji u PA, sv. 17 t. u. Iznio ih je i Visković, 153—154, ali je pismo V. mjestimice krivo pročitano, i V. se nije potpisao (inače vlastoručno, iako na kopiji) kao »conte«. U hrvat. prijevodu iznio sam ih u svojoj monografiji »Opatija sv. Jurja kod Perasta«, Zagreb 1928, 85—86. Vidi o ovim događajima i: V. Ballovich, *Notizie intorno alla miracolosa immagine di Maria Vergine S.Ma detta dello Scarpello, Venezia, S. Occhi, 1823, 47—51; S. Vulović, Gospa od Škrpjela, Zadar 1887, 49—51;*

gorci sa primorcima pod Vukom Radonjićem s kopna na Novi. Hrvati iz posade odmah se pridruže ustašama. Pukovnik je Holvač, ogulinske pukovnike, pokušao braniti tvrđavu Španjolu iznad grada, kamo se bio povukao, ali se morao predati Englezima. Borba je oko Novoga trajala dva dana i dvije noći. U Novome nađu saveznici 33 topa, po drugom izvoru 25, i mnogo municije i hrane. — Tako je sva Boka, osim Kotora, bila očišćena od Francuza.

U isto se doba (16—18 listopada) odvijala kod Leipziga tako zvana »bitka narodâ«, koja je, u prvom redu zaslugom Blüchera i Langerona (ruski general), svršila porazom Napoleona, koji se početkom studenoga povuče preko Rajne na Pariz. Sad se raspanu i njegove državne tvorbe: tako rajnski savez, koji su bili utanačili vladari južne i zapadne Njemačke još god. 1806 pod Napoleonovim pokroviteljstvom. Danska odstupi Švedskoj Norvešku (u siječnju 1814), koja je otad do 1905 personalnom unijom ostala povezana sa Švedskom. Bülow oslobodi Holandiju.

Akcija Engleza

20 listopada upravi proglas William (Vilim) Hoste, »zapovjednik na čelu pomorskih i kopnenih snaga Njegova Veličanstva Britanskoga u ovome području«. Engleski zapovjednik naglasuje »hrabrim Bokeljima i njihovu susjedstvu« ovo: »Poslani smo amo od

moju knjigu »Gospa od Škrpjela«, Sarajevo 1928, 91—92. Josip Šilopi, član zavjere, opjevao je u pučkoj pjesmi u desetercu izgon F. iz Boke, s osobitim obzirom na peraške događaje, a Andrija Širović, Peraštanin, odličan poznavalac talij. jez., preveo ju je na talij., oponašajući talij. klasike u stihu i jeziku. V. odlomke pjesme i prev. u Visk., 150—151. Događaji su dali povoda i jednoj legendi oko kule Kalfića (nekad Martinovića po tradic.) ispod kaštela sv. K., a to je upotrijebio S. Vulović za svoju pripovijest »Pustinjač«, Zadar 1890 (II izd.). Vul. predstavlja zauzeće sv. K. u *glavnim* crtama po povjesnoj istini, inače ima preinaka u detaljima. Naziv »fra Franc« odbacuje V. na Antuna Slovića, glavnog junaka svoje pripovijesti, pustinjača, koji je živio na sv. Jurju pod imenom »fra Franc«. Zapravo Slović, Vul. fra Franc (Slov. se susreću u B. u doba franc. vlad. u vojsci), oponašao je na školjiću sv. J. život pravog povjesnog fra Frana. Povjesni fra F. ili *Frano Orlić*, koji je također živio pustinjačkim životom na sv. Jurju, našao se u studen. 1798 sa svojom ladicom, obilazeći naokolo da traži milostinju, na otoku Stradioti, kad mu nevrijeme odnije barku pod Bijelu. Tu je spase kmetovi peraških kontova Burovića. Kad je fra F. to doznao, zatraži od kmetova svoju lađu, ali oni zatraže od njega tri talira, jer su barku spasili. On im ponudi 1 dukat od svoje sabrane siromaštine, nu oni ne pristanu. Nato se Orlić obrati per. općini, a ona Bradyju u Kotor 22 XI 1798, da on posreduje na korist O. PA, sv. 17 m. o., snopić 1, 96. Tako je riječ »vozi kai fra Franc« mogla prijeći s ovoga O. i na Vulovićeva fra F., Slovića. Bilješka iz matrica per. žup. arh., gdje se kaže, kako je »Franciscus Eremita« umro od kapi 6 IV 1821, a navodi je V. za svoga fra F., str. 12 »Pust.«, lako da se odnosi na O. — Peraštani su čuvali kao dragocjenu uspomenu nekoliko pušaka otetih Francuzima pri zauzeću tvrđave sv. K. Sablja franc. zapovjednika iste tvrđave čuva se u kući Lučića.

britanskog Admirala, da sjedinimo naše snage s onima hrabrih Bokelja dotle, dok, oslobođeni od one perfidne ambicije i tiranije Francuske (koja vas danas čini njoj podložne), ne postanete slobodan narod.

Obrt i pomorstvo, što je nekad bogatilo ovu pokrajinu i davalo joj cvat, iščezli su sasvim, pa je lišena svake trgovine od sedam godina do ove epohe i time svedena na siromaštvo i bijedu.

Koristi, koje Engleska obećava oslobađajući ova mjesta od njihovih tlačitelja, obnavljaju pučanstvu uživanje i mir, jer nam nije drugo u vidu nego da pognamo francuske snage iz ovih pokrajina; ne želimo ni novca ni novaka ni prisilnih kontribucija, nego jedino da sjedinite ruke i srce u pothvat s nama, i da nikad ne zavučete mačeve u korice, nego kad Vaša Domovina bude slobodna od svojih tlačitelja; s istog razloga gledate danas Englesku Zastavu, gdje leprša nad Bokom Kotorskom, za istu stvar hoćemo da koraćemo ruku o ruku skupa, i kroz to vrijeme ustrajte da slušate naredbe svojih poglavica (koji su povezani istim našim osjećajima).

Moramo, nije sumnje, uspjeti. Moram vas opomenuti u isto doba, da Engleska Zastava ne zaštićuje one, koji se laćaju oružja pod izlikom, da tjeraju Francuze, a, mjesto da se služe protiv zajedničkog neprijatelja, sramotno ga okreću na svoje prijatelje i braću, ovo su najgori neprijatelji i izdajnici; i jao si ga onima, za koje se otkrije, da izdajom krše stvar, za koju su se založili.

Poslušajte dakle naredbe svojih poglavica, sačuvajte mir i tišinu u svojim općinama, neka prestane svaka razmirica među vama, dok se ne postigne velika stvar, za koju ste se založili; kad ovaj vrijedni događaj nastupi, vratit će se obrt, trgovina, užitak i bogatstvo.

Pobjede saveznika Engleske, Rusije, Austrije i Prusije, izvojevane nad Francuzima u Njemačkoj i Španjolskoj, pridonose van svake sumnje uspjehu ove borbe.

Pouzđajte se dakle, vrijedni Bokelji, u svoje prijatelje, Engleze, Austrijance i Ruse, s njima se združite, pa ćete sigurno biti, što ste bili uvijek, biva, narod slobodan i nezavisan.²⁷⁷

Kako se vidi iz ovoga proglasa, Englezima je bilo glavno, da se istjeraju Francuzi iz Boke. To je pokazao Hoste cijelim svojim postupkom, osobito nakon kapitulacije Kotora. Englezi faktično

²⁷⁷ Talijanski pisani original, potpisan vlastoručno od Hostea, u PA, sv. 17 t. u. Objavio ga je i Visković, 154—155, ali sa mnogo pogrešaka u čitanju i pisanju.

nijesu okupirali Boku, premda su tako radile sve druge vlasti, što se sad otimahu o Boku, nego su je konačno prema prethodnom sporazumu prepustili Austriji.

Hoste se ozbiljno spremi da opsjedne Gauthiera u Kotoru. U tu svrhu, a i da osigura engleskoj floti slobodan prolaz, odnese topove sa sv. Jurja (pa i topovske kugle bačene u more)²⁷⁸ sa svom municijom i topničkim namještajem. Perast energično zatraži, skupa sa Prčanjom, Dobrotom i Risnom, od Hostea, da se ne razoruža sv. Juraj osim za opsadu Kotora, nego da se topovi povrate i ulože u obranu ovoga kraja.²⁷⁹ Bokeljski su se načelnici bojali, da ne bi Hoste isto tako uradio sa kotorskom municijom i artiljerijom, pošto se grad preda. Kako je Hoste bio pismeno obećao peraškome kapetanu, da će topove vratiti nakon zauzeća Kotora, a osam je velikih brončanih topova ležalo za dugo vremena na obali sv. Nikole u Perastu, može se zaključiti, da je Hoste nakon kapitulacije Kotora jedan dio te artiljerije povratio Perastu.²⁸⁰ Peraštane je nagovorio Brunazzi na ovu akciju, a tako i vladiku, da je potkrijepi. Ali se Hoste uvrijedi smatrajući to aktom nepovjerenja, i udalji se iz Boke s oduzetim topovima i sa svim engleskim vojnicima, prepustivši zalihe praha vladici, i ograniči se na blokadu dubrovačke i kotorske obale. Tako je Brunazzi uspio, da Englez ohladi prema Crnogorcima, koji sad ostanu sami da opsjedaju Kotor, bez topova. U takvoj su situaciji mogle samo porasti šanse Austriji.

Još 24 listopada, prema jednoj vijesti,²⁸¹ stigne Hoste pod Kotor, da ponudi Gauthieru časnu kapitulaciju, ali bi odbijen. Nego, incidenat sa topovima udalji Hostea. Međutim Crnogorci urede tri baterije oko Kotora, u nadi, da će topove za te opsadne uređaje dobiti ili povratkom Engleza ili dolaskom Austrijanaca.

Nego, u noći između 28 i 29 listopada, pobuni se 350 (po drugom izvoru 256 sa 4 časnika) Hrvata ogulinske pukovnije iz kotorske posade, razoružaju stražare Talijance na gradskim vratima, i pokvarivši (po jednoj vijesti) nekoliko topova izađu iz grada sa

²⁷⁸ Po jednoj vijesti PA, sv. 17 t. u., tvrđava sv. Krsta imala je 26 lumbarada (obici, velič. 18), ali su ti komadi tek u prosincu odneseni, što bi moglo značiti, da su tamo bili sabrani sa raznih strana Boke.

²⁷⁹ Pismo (talij.), datirano 22 listop., upravljeno Hosteu, potpisano je od Alv. Viskovića, kapetana peraškoga, Josipa Lukovića, kap. prčanskoga, Ivelića, risanskoga, i Adrije Tripkovića, dobrotorskoga. PA, sv. 17 t. u., ima original; Visković ga donosi, 157, ali izostavivši potpis Ivelićev, i uopće ne spominje sudjelovanje Risna.

²⁸⁰ Kasnije je ove topove prisvojila austrij. vlada. Visković, 157.

²⁸¹ Pisani, o. c., 465.

tri francuske zastave, potraže Brunazzija na Prčanju (po drugoj vijesti u Perastu), i stave mu se na raspoloženje predavši mu ključe gradskih vrata na obali. Gauthier, iznenađen, povuče se u prvi čas u kaštio sv. Ivana iznad grada, ali, kako Brunazzi izigravajući Crnogorce ne dojaví ništa vladici, za 12 sati, što je Kotor ostao prepušten sebi, crnogorske čete ne uđu u grad, nego nastave (izjutra 29 listop.) radom oko baterija. Nato Gauthier side iz kaštela, zabarikadira gradska vrata i pripravi se na obranu sa 300 Talijana, topnika i žandara, i sa 30 Hrvata, koje je bio zadržao poglavica bataljona Mihajlović. Prčanjaska je općina utrošila za te Hrvate, prebjeglice iz Kotora, kao i za one iz Budve, znatnu svotu novca, davši je na kredit Brunazziju.²⁸² — Očito je Brunazzi pokušao da se onom pobunom dočepa grada. Zato je i boravio sad u Perastu sad u Prčanju, kako su prilike nanijele prema njegovim osnovama. Ovaj Brunazzijev trik ne uspije, jer se Gauthier sa preostatom posade u odlučnom času održao u kaštelu kao gospodar situacije. Ali vladika zamrzi na Brunazzija i Austrijance i poradi, da sad mimo velike saveznike, oslanjajući se još uvijek na Rusiju, pridruži Boku Kotorsku Crnoj Gori. Tako prispije čas, da se provede

Organizacija i rad privremene vlade

Istog dana, 29 listopada, sazove vladika u Dobrotu narodnu skupštinu od delegata bokeljskih općina i crnogorskih predstavnika. Imalo se odlučiti o sjedinjenju Boke sa Crnom Gorom.

Bokeljske katoličke općine nijesu simpatizirale s ovom osnovom. Imajući loša iskustva osobito sa pograničnim upadima, kulturno i vjerski orijentirane na zapad, a pod neposrednim utiskom Brunazzijeve akcije, priklonile su se ove općine, nakon nekog kratkog kolebanja, Austriji. Ako je ipak došlo do ugovora o zajedničkoj suradnji, štoviše i o sjedinjenju, bio je taj korak diktiran potrebom časa, da se, nakon odlaska Engleza, a bez austrijske pomoći pri ruci, ujedinjenim silama otme Kotor Francuzima, i da se tom političkom suradnjom, barem za vrijeme trajanja toga provizorija, u vrijeme kaosa i anarhije, otklone od pograničnih mjesta opasni upadi neodgovornih banda,²⁸³ dok velike sile definitivno ne odluče sudbinom Boke.

²⁸² Prč. arh., Copia Lettere.

²⁸³ Sklonost Austriji, a nesklonost ujedinjenju sa C. kod katoličkih općina, uočili su redom naši ozbiljniji povjesnici, koji su se pozabavili dobrotskom skupštinom i uopće polit. situacijom u ovome času.

Dobrotska konvencija glasi doslovno:

U ime Božje. Amen. Dobrota 29 listopada 1813.

Dvije susjedne pokrajine, Crna Gora i Boka Kotorska, prožete rodoljubljem i jednakim osjećajima vjere i časti, otkupile su se, pomoću Višnjega, i oslobodile stresavši francuski jaram vlastitom krvlju i žrtvama; i zaklinju se jedna drugoj Bogom Gospodinom na vjernost i postojano združenje u svakom slučaju i događaju.

Kako su se one sada stavile pod visoku i moćnu zaštitu triju savezničkih vlasti, Rusije, Austrije i Velike Britanije, tako izjavljuju, i u njihovo ime odnosi poglavice, da će, ako kad političke okolnosti primoraju bilo jednu bilo drugu, da se napose oda kojoj od rečenih vlada, obje slijediti istu sudbinu, biva, da će se obje podvrći istoj vladi, s onim uvjetima i povlasticama, koje su uživale, i nadaju se da će ih postići unaprijed.

Ako li vlast, koja ih uzvlada, bude prisiljena ratnim okolnostima, da se udalji, iste dvije pokrajine, i na njihovo ime odnosi poglavice, izjavljuju i kane da ostanu slobodne i nezavisne, kako bi se slobodne i vlastitim pristankom i predale; ratificirajući svoje združenje i nezavisnost i za buduće, ustreba li i vlastitom krvlju; razumijevajući uvijek isključenu francusku vladu, spremne radije da ujedinjene uginu u kojoj bilo nesreći, nego da opet padnu pod galsku tiraniju. U vjeri.« Slijede potpisi: u ime sve Crne Gore i Brda vladika Petar Petrović i guvernadur Vuko Radonić; zatim, konte Alviz Visković, kapetan (Perast); konte Teodor Ivelić, kapetan, za Risan i za Paštroviće; Andrija Tripković, kapetan, za Dobrotu i Stoliv; Petar Lazzari, sudac, mjesto kapetana Josipa Lukovića (Prčanj); Markantun konte Gregorina, pukovnik za općine kotorskoga kontada; Vasilijo Đurasović (Hercegnovi); pop Đuro Lazarović za općinu grbaljsku i za tri općine (Miholjski Zbor), i za škaljarskoga kapetana Tripa Petrovića, koji je svojom rukom stavio križ; pop Ivo Radović za luštičku općinu; pop Filip Kostić za općinu krtoljsku; Mirislav konte Zanović za grad Budvu; Stevan Lazarović za općinu muljansku.²⁸⁴

Sava Plamenac, crnogorski serdar, tvrdio je u svojim kasnijim pismima ruskome caru Aleksandru, da su združenje ili zajednicu

²⁸⁴ Ovu odluku nar. skup. donosi talijanski Visković, 163—164, mjestimice netočno, u kopiji ovjerovljenoj od gener. tajnika privremene vlade Frana Liepopillija; primjerak se (kopija) nalazi u PA, sv. 17 t. u. Na narodnom jeziku donosi Đorđević, o. c., 335—336, po M. Dragoviću, Materijali, Glasnik 40, 307—309. U Viskovića, osim drugih nedostataka u čitanju, nedostaje gdje koji potpis ili potpisi nijesu doneseni redom, koji je u dokumentu održan.

Boke sa Crnom Gorom crnogorski i bokeljski poglavice utvrdili zakletvom pred oltarom. Ali nesuglasice su bile teške, pa je glavna odredba ovoga federativnoga pakta ostala na papiru, da će naime obje strane slijediti zajedničku sudbinu, bude li koja od njih, razvojem ratnih prilika, dosuđena kojoj od triju savezničkih vlasti, pod čiju se zaštitu pokušala da stavi nova provizorna vlada. Pisani ističe, kako katolički delegati nijesu znali za La Fontaineove basne (junica, koza i ovca u društvu s lavom), ali su ipak znali, što naslućuje ovo združenje, pa se predadoše svojoj sudbini i potpisaše pakt umetnuvši klauzulu, da će pakt biti punopravno raskinut, ako političke prilike dovedu jednu ili drugu od ugovarajućih stranaka na to, da bude sjedinjena s kojom bilo savezničkom silom. Te rezerve donosi suvremenik Kojović u svojim uspomenama, a kako je Kojović bio u području ovih događaja, nema ozbiljna razloga, da se njegovo izlaganje odbaci kao neosnovano. To potvrđuje i činjenica, da su se na toj skupštini imala izabrati i dva odaslanika, da saopće trima vlastima zaštitnicama sjedinjenje Boke sa Crnom Gorom, ali predstavnici katoličkih općina nijesu pristali na to, nego su tražili sjedinjenje s Austrijom.²⁸⁵ Zato onakva formulacija pakta bila je jedna fino smišljena formalnost, koja je imala prikriti pred savezničkim silama, razumije se ukoliko je to bilo moguće barem izvana, pravo raspoloženje, točnije, međusobno neraspoloženje; jedan akt kurtoazije prema taktičnome vladici, kako ga je nanio čas. U stvari, i jedna i druga strana nije ni mogla da ozbiljno uzme onakvu stilizaciju pakta. Nešto bokeljska psiha, nešto crnogorski mentalitet, a nešto političke okolnosti, samo su imperativno nalagale potrebu, da se pakt smatra raskinut, ili, još točnije, da naprosto bude raskinut, netom bi jedna od ugovarajućih stranaka pala pod koju bilo od tri velike savezničke vlasti. Istina, ovakva klauzula nije mogla ući u sam pakt, jer je ovaj imao odisati duhom intimna jedinstva, ali se mogla usmenim dogovorom utanačiti kao faktično obavezna za obje strane, pa se i utanačila. Onako stiliziran pakt nije odgovarao ni željama ni interesima ni jedne ni druge strane, nego samo za čas. Nije se u taj čas ozbiljno računalo s kombinacijom, da bi Crna Gora i Boka mogle doći pod Englesku. Dolazile su ozbiljno u obzir Austrija i Rusija. Ali za slučaj, da bi Boka imala potpasti pod Austriju, bilo je isključeno, da bi to želio i vladika i narod Crne Gore za svoju zemlju. A u slučaju, da bi Boka i Crna Gora

²⁸⁵ Po Erberu Tomanović, o. c., 107.

došle pod rusku vlast, moglo se sa sigurnošću pretpostaviti, da bi to rješenje rado pozdravili i crnogorsko pučanstvo i pravoslavni bokeljski svijet. Jedno takvo rješenje nije moglo biti a priori mrsko, s obzirom na prijašnja iskustva, ni katolicima u Boki. Samo se sve razbijalo o teškoću ili bojazan, da ruska zastava u bokeljskim vodama ne bi maskirala crnogorsko podanstvo, a od ovoga su katolički primorci strahovali.

Sjedište je provizorne vlade bilo u Dobroti kraj Kotora, koji je još trebalo oteti iz francuskih ruka. Vladika je sa centralnom komisijom residirao u jednoj palači, sad u ruševinama, na položaju »Dračeva njiva« ispred Biokovine.

Pokrajinsko Vijeće Crne Gore i Boke Kotorske, na osnovu prethodnih kongresa i ugovora od 29 listopada o ujedinjenju i o zakletoj vjernosti između dvije pokrajine, da ustali čvrstu podlogu za održanje ovoga pakta, javne sigurnosti i dobra vladanja, izdade iste godine 1813 1 studenoga u Dobroti uredbu o organizaciji vlade ili konstitucionalni dekret. Po toj uredbi *pokrajinsko vijeće dviju pokrajina* imalo je sastojati od 41 osobe, biva, od predsjednika, potpredsjednika i 30 odaslanika (deputata) bokeljskih općina, i od 9 poglavica odaslanika crnogorskih (čl. 1), a moglo je zasijedati u prisutnosti većine odaslanika (čl. 2). Za predsjednika vijeća i centralne komisije pri privremenoj vladi bio je označen mitropolit crnogorski i bokeljski, ruski kavalir Petar Petrović (čl. 3). Osniva se pri vladi *Centralna komisija*, da odlučuje financijama, pravdom (sudstvom), policijom i svim upravnim ograncima (čl. 4). Pod kompetenciju te komisije potpali su i organi državne sile, pa tko im se ne pokori ili druge potakne na nepokornost, pada pod kaznu predviđenu za uvredu Veličanstva (čl. 5). Ovako stroga sankcija bila je potrebna, da se u zametku spriječe krvavi incidenti na granici i između pojedinih mjesta. Centralnu će komisiju sačinjavati predsjednik ili potpredsjednik i devet crnogorskih glavara odaslanika i devet odaslanika bokeljskih općina (Dobrota, Perast, Risan, Prčanj, Hercegnovi, Grbalj, Paštrović, Budva, tri općine Miholjskog zbora), a vijećat će i odlučivati s većinom odaslanika (čl. 6 i 7). Da se predusretne svaka autokracija, kojoj Bokelji nijesu nikad bili skloni u svojim domaćim poslovima, predviđa osmi članak, da predsjednik ili potpredsjednik ne mogu ništa odlučiti u javnim poslovima bez komisije; vlast im se ograničuje na potpisivanje dekreta i akata. Time je bio politički utjecaj vladčin jako stegnut.

Generalnim vladinim tajnikom imenovan je Frano Liepopilli, s platom od 10 peča (pezze colonate) na mjesec. Svi javni akti nosit će na čelu: »Privremena vlada dviju ujedinjenih pokrajina Crne Gore i Boke Kotorske pod zaštitom triju savezničkih vlasti Rusije, Austrije i Engleske« (čl. 11). Ipak su bar kasnije obično spisi nosili na čelu nešto kraći naslov (bez dodatka o zaštiti vlasti). Za blagajnika, koji će upravljati javnim novcem prema odredbama centralnog vijeća, imenovan je konte Vicko Ivanović iz Dobrote. Korupcija i pristranost kažnjavaju se izgonom odaslanika iz komisije (takav je oglašen i kao sramotan), a o tome će se obavijestiti obje pokrajine, ne budu li potrebne i još teže kazne (čl. 14). Metropolitu se doznačuje na službu 20 ljudi, sa 30 novčića plate dnevno svaki. Za unutrašnju sigurnost i za navalu na neprijatelja određeno je 200 stražara pod upravom šest kapetana; a 100 će stražara obilaziti (buluk ili buljuk), gdje se potreba ukaže, pod upravom dvojice kapetana, Đika Martinovića sa Cetinja i kneza Jova Rajkovića iz Grblja. Druga stotina stražara ne će oblijetati, a upravljat će ih četiri kapetana. Svi će stražari dobivati dnevno 40 gazeta ili solada, a kapetani im 50. Mogu za sebe zadržati i od plijena provizije, namijenjene neprijatelju, samo sa privolom vlasti; budu li pri ruci za uvoz ili izvoz neprijateljskih pisama ili provizije, bit će kažnjeni teškom tamnicom na dva mjeseca do jedne godine, a prema slučaju i zaplenom dobara i smrću.²⁸⁶

Ustankom na Francuze vraća se Boka na svoje stare ustanove, korporacije i povlastice. Plemstvo i patriciji ponovo dobivaju svoje stare naslove i prerogative. U vrlo značajnom zaključku peraškog općinskog vijeća 30 studenoga 1813 ističe se, kako je ova pokrajina (Boka) ustrajala »pod žalosnim i nečovječnim mučenjem francuskog vladanja« od dana 11 (zapravo 12) kolovoza 1807, ali bez dobra reda, nego uvijek nepostojana u svojoj građanskoj organizaciji; ta je vlada svojim dekretom, ovdje (u općinskom arhivu) registriranim pod danom 14 studenoga 1808, ukinula općinska tijela i promijenila ih u komune (comuni), u koje je mogao ući svak bez obzira na klasu ili stanje ili na porijeklo ili na poštenje, pa su se promijenila i imena općinskih poglavica. Zatim zaključak proglašuje za neredovit i nezakonit izbor sindaka i načelnika (podestà), a tako i općinskih doglavnika (savi, aggiunti), postavljenih pod francuskom

²⁸⁶ Primjerak uredbe u PA, sv. 18 m. o.; Visković donio, 165—166, mjestimice pogrešno.

upravom, jer se takav izbor »nije slagao sa starim dobro utvrđenim metodama ovoga Uzvišenoga Većega Vijeća«, pa zato ovi izbori nijesu bili ni registrirani u knjigu Vijeća, »da se ne bi jednim nepravilnim zakonom sakatio red, dobro utvrđen davnim vjekovima«. Francuzi su utvrdili, nabraja se dalje, i perašku tvrđavu i otočić sv. Jurja, »tako da nam je bilo nemoguće da se izmaknemo tako barbarskom jarmu« kao ostale općine i mjesta ove pokrajine; ali napokon stresoš taj jaram bez ikakve kobne posljedice 13 prošloga listopada »po nekom osobitom Božjem čudu i po osobitoj milosti, udijeljenoj nam zagovorom Presvete Marije naše Zaštitnice, davši potrebno svijetlo i mudar postupak onomu, koji je u taj čas upravljao ovom našom Otadžbinom, uvriježivši u srca ovih naših odličnih demorodaca i sugrađana onu staru srčanost, vjeru i revnost«. Tako ostadoše slobodni i nezavisni, samo pod zaštitom triju savezničkih vlasti kao i sva ova pokrajina. Povodom toga, gospodin konte Alviz Visković, koji je do toga časa vršio funkciju načelnika, ovlašten na to od minule francuske vlade, sazove velikim zvonom Veliko Vijeće po starom zakonu i običaju, uz sudjelovanje nekolicine iz universitadi (drugi, građanski red); svega ih je bilo na okupu tridesetipetorica. Visković im je održao zrelo promišljen govor, podsjetivši ih na minule patnje, mučenja i posvemašnju bijedu, podnesenu »pod odurnom francuskom vladavinom«, i opasnu osamljenost, u kojoj se »ova naša nesretna Otadžbina« našla sa svih strana na tužnoj periferiji, ugrožena od strane Crne Gore, ove pokrajine i dviju tvrđava u francuskim rukama. Po svršetku ovoga govora javno se odreče načelničke časti, nametnute mu od francuske vlade, a dadu odreku i drugi općinski funkcionari. »U isti čas bi napušten odurni, ogavni i sramotni dekret francuske vlade, ovdje registriran pod nadnevkom 14 studenoga 1808, poništavajući ga u svim njegovim dijelovima, kao i da nije bio učinjen«; ali da njegova abolicija bude još sramotnija, bi jednoglasno (na kuglice) prihvaćeno, da se uspostavi Općina u svojoj prvotnoj uredbi i dostojanstvu sa njezinim pravima, zakonima i prerogativama kao i u prošlosti. Nato bi izabran po starome načinu jednodušno za kapetana »ove Uzvišene Općine« konte Alviz Visković, čime mu je otadžbina iskazala živu zahvalnost za neumoran rad na njezinu korist.²⁸⁷

²⁸⁷ Zato odluče jednoglasno u istome vijeću, da se u zahvalu za oslobođenje »od nepodnosivog francuskog podanstva« svake godine neopozivo i bez izgovora općina s narodom i sa teritorijem latinskih sela 13 listopada nađu

Privremena je vlada svratila osobitu pažnju organizaciji sudovanja. Uvjerena, da »od neporočnosti sudaca zavisi i građanska sloboda građana i zaštita njihovih interesa« izda dekret u Dobroti 18 studenoga 1813, a objavi ga 8 prosinca. »Hoteći providjeti, da sudovi pravo postupaju, eda se što više ustali javni i privatni mir«, dekret određuje, da se pravda vrši od »bankada« (bancate), biva, općinskih funkcionara, po starim metodama, ali samo u građanskim stvarima, a u kaznenim i kriminalnim samo će izvijestiti centralnu komisiju o faktu i o dokaznim tragovima; o ovim će stvarima suditi centralna komisija; a da građanska osuda bankada bude legalna, treba da je potpiše centralna komisija; od suda bankade ulaže se priziv na centralnu komisiju kroz tri mjeseca, a ova odlučuje o apelu bez posredovanja odvjetnika; sudac bankade, ako mu se dokaže pristranost ili podmitljivost, bit će isključen iz bankade dekretom centralne komisije, a dekret će biti na njegovu sramotu oglašen po svima općinama, a ni on ni njegovo potomstvo ne će moći zapremati nikakav častan položaj u dvjema pokrajinama; njegov postupak može zaslužiti i težu kaznu.²⁸⁸

Provizorna je vlada ovom strogošću pregnula da održi pravilnost, savjesnost i ekspeditivnost u sudovanju. Značajno je, da mnogu kompetenciju prisvaja sebi, da se spriječi samovolja i osvetljivost, koja je pri radikalnoj izmjeni političke situacije mogla

izjutra na očiću od Škrpjela, da se tu obavi svečana služba Božja zahvalnica. PA, Zelena knjiga III, f. 75 i 76. Donosi u cijelosti i Visković, 167—170, ali ne sasvim ispravno, mjestimice nije prijepis ni vjeran. Sr. i moje djelo »G. od Š.«, 92—93. — 20 veljače 1814 izabran je u per. općin. vijeću nakon 10 godina kapelanom škrpjelskog svetišta Vicko ko. Balović, jer se u redovitom petogodišnjem roku nije moglo doći do izbora »radi raznih intriga i zapreka propale francuske vlade do sadašnje epohe, kad se nalazimo riješeni i slobodni od onako barbarske i nečovječne vladavine«. ZK III, f. 78. — Eugen Napoleon, potkralj Italije, princip Mletaka, natkancelar francuskog carstva, u svome proglasu Bokeljima na početku francuskog vladanja (8 rujna 1807) obećava blagost za one, koji su nakon požunskog ugovora svojim vladanjem izazvali nezadovoljstvo Njegova Veličanstva; samo će oni biti kažnjeni, koji se od dana, kad su francuske čete zaposjele Boku, ogriješe o podaničke dužnosti. Štampani primjerak u Balovićevu arhivu u Per. Veliki sudac i ministar pravde Luosi u svojoj okružnici kralj. prokuratorima pri sudovima, 5 svibnja 1809 iz Milana, obara se žestoko na Austriju, u vezi s ratom, koji je te godine buknuo između A. i F., i na Englesku. Ističe, kako je Napoleon »prvi između ratnika« i kao takav on »diktira i pobjedi«; od njega su uzvišene ustanove, koje osiguravaju narodnu snagu, a »bez njega bismo opet pali jadnom žrtvom feudalnosti i sujevjerja«. Rat Austrije, Fr. naziva »borbom tmine protiv svijetla«. Mnoštvo, piše Luosi, treba uputiti u prave uzroke i u prave uzročnike ratova, i otkriti mu zasjede onih, koji kušaju da zaskoče njegovu lakovjernost, a zapravo ga guraju u propast! Primj. okružnice u Bal. arh. Ali sve ovakve izjave i deklamacije nijesu mogle spriječiti opće neraspoloženje protiv franc. režima.

²⁸⁸ PA, sv. 18 m. o. Donio Visković, 172—173, sa nešto pogrešaka.

lako izbiti, i da unekoliko zazire od sudova dobrih ljudi, da se izbjegnju duge razmirice među strankama. Ali nije sudovanje s dobrim ljudima bilo i formalno ukinuto. Tako je predsjednik centralne komisije metropolit Petar odredio (2 II 1814), da arbitražni sud, sastavljen od trojice članova dobrotške općine i od trojice članova prčanjske, odluči o razmiricama između peraške obitelji Rupčića i nekih mladića, koji su se toj obitelji zagrozili uništenjem.²⁸⁹ Da se održi mir i red, morale su općine sedmično izvješćivati centralnu komisiju o eventualnim neredima.

Odmah prvih dana ustanka biše uspostavljeni stari zdravstveni kolegiji. Značajno je i za političko shvaćanje Bokelja, da je dvorski komesar, dakle Brunazzi, svečano instalirao u Perastu (30 listop.) zdravstvenu komisiju ili ured, i to kao prvi u pokrajini, da ga Stjepan Alberti, lučki kapetan na Rosama, bez rezerve odmah priznaje, a i privremena vlada isto tako. Ova je međutim preduzela najstrože zdravstvene mjere za robu i putnike i radi sanitarnih i radi političkih obzira. Tako povodom kužne bolesti u susjednoj turskoj Arbaniji (1813). Đurićani, seljani peraške općine, morali su paziti na Verigama, da se u zaliv ne kriomčari sumnjiva roba iz Arbanije. Isto su tako stroge mjere preduzete potkraj 1813, kad se kužna bolest raširila po turskim selima od Gacka na Korjenice.

²⁸⁹ Dotično pismo predsjednikovo, upravljeno kapet. Viskoviću, gdje hvali njegovo držanje u toj razmirici i uzima u zaštitu obitelj Rupčića, s osobitim obzirom na svećenika don Ivana R., u PA, sv. 17 t. u.; donio i Visković, o. c., 184—185. — Niko je R. još 1797, nakon pada mlet. vlade, u doba anarhije, pokušao da navede mnoge mješćane na revoluciju protiv plemstva (općine). Uza sve to obitelj je te iste godine, osim Nika i nasljednika mu, pridružena agregacijom plemstvu ili općini, i to kazadi ili bratstvu Miokovića. Ali se oni ne smirše. Tako je već bilo govora o izdaji aktivnog zastavnika Frana R. prigodom zauzeća tvrđave sv. Krsta; pošto je F. otkrio povjerenju mu tajnu, zavjerenici su bili prisiljeni da se dočepaju tvrđave nešto prije utanačenoga roka. Braća Niko i Josip R. sa nećakom Franom i dalje rovale protiv plemstva i druge zavode na neposluh. Neki mladići prekore R. radi sablažnjiva vladanja u jednoj zgodi, a oni od toga doba samo snovahu o osveti. Najteži se slučaj desio u noći od 31 prosinca 1813, kad je glavnom ulicom prolazila ispod kuće R. noćna straža od 14 mladića s vojvodom Mihom Zaratovićem obilazeći po naredbi kap. Visk. Tad opali Frano R. iz obora (avlije) svoje kuće pušku »a mitraglja«, ali ne pogodi vojvodu, nego stražara Aleksandra Mazarovića i rani ga. Uzalud je općina nastojala oko izmirenja. I sam je svećenik R. vrijeđao povrijeđenu stranu. Napokon se izmire u kući opć. vijeća, ali samo naoko, jer ne htjedeše da dadu nikakvu zadovoljštinu općini. Zato u Vel. Vijeću odluče 17 veljače 1814 jednoglasno (sa 30 glas.), da se za primjer drugima i za naknadu općini braća Juraj, Josip, Ivo, njihovi baštinici i nasljednici za vazda smatraju isključeni iz Plemenitog Tijela, kao da nikad nijesu bili ni pripojeni. Sr. ZK III (PA), f. 81, i sv. 16, nazvan netočno »Libro Verde«. Visković, 184, donosi, kako je mladež, ogorčena, nešto prije toga bačvom praha htjela dignuti u zrak (ispod svoda kraj crkve sv. Ivana) kuću R., ali je to u zadnji čas jedva spriječio požrtvovni Visković.

Osobito su stale na oprezu pogranične općine Risan, Perast i Herceg Novi. Nijedan zdravstveni ured nije smio ekspedirati brodove ni putnike bez dozvole centralne komisije,²⁰⁰ kojoj su se morali predstaviti i putnici izvana sa svojim kartama.

Dakako, u ukočenoj političkoj situaciji nije moglo da bude govora o živoj trgovini preko mora. Ipak je provizorna vlada, da doteče »državnim potrebama«, odredila carinske takse svojim dekretom od 5 studenoga 1813. Uvozila se, između drugih stvari, riža iz Italije, kava s istoka i zapada (Martinika), sapun s istoka i iz Pulje, duhan (strani) u listu i duhan u prahu, spirit, t. j. rozolj i rum, suha svinjetina, bakalar i druga suha riba. Izvezilo se ulje, suha smokva, sir, suho i posoljeno meso, razne kože, suhi loj i svijeće lojanice, ukljeva zvana »bojana« (po rijeci istog imena) i olovo. Ali je izvoz ulja bio ograničen, da ne bi pokrajina ostala bez tako potrebna artikla; izvoznici su morali ostaviti 10% za domaću potrebu. Vlada je stala na put samovolji trgovaca, koji nijesu htjeli primati sitni novac, mletački od 8 solada, i dubrovačke poluperpere od 9 solada; uz to je naredila, da se u prometu prima francšeskun za 11 mletačkih lira i 4 solda, srebrni dukat za 8 lira i 2 solda.

Provizorna je vlada pokazala mnogo spretnosti u upravljanju državnim poslovima, što nije čudo, jer su njezinu administraciju vodili praktični bokeljski pomorci, koji su tokom dugih vjekova od svojih općina stvorili male republike. Da administracija fungira lakše, formiran je, nakon kapitulacije Kotora, dekretom 19 siječnja 1814 administrativno-politički dikasterij ili, kako se običnije nazivao, *administrativno-politički magistrat*, unutar same centralne komisije, koji je fungirao za grad Kotor i za obje pokrajine, Boku i Crnu Goru, kao uži egzekutivni organ komisije, sazivajući njezine deputate na sjednice. U taj su dikasterij, koji je imao sjedište u Kotoru, ušli osim vladike i guvernadura Radonića još i ko. Alviz Visković, peraški kapetan, i ko. Mirislav Zanočić iz Budve.

Privremena se vlada služila u službenom općenju s bokeljskim općinama uglavnom talijanskim jezikom i starim pečatom kotorske katedrale sv. Tripuna.

²⁰⁰ Pod privremenom vladom imaju isprave ovih ureda na čelu ovakav napis uz grb općine: »Noi per le loro alleate Maestà Austria, Russia, e Britannia Capitanio e Giudici di Perasto, e Sua Giurisdizione ecc.« (1813), dok su i u prvoj i u drugoj austrij. vlad. ovakve isprave (i druge opć. štampile) nosile na pr. ovakav naslov: »Noi per Sua Maestà Imperiale Reale App. ca Cap. o di Perasto, e Giurisd. ne ecc.« (1814 do 1823). Inače prov. vlada (Petar Petrović) izdaje pasoše u ime cara ruskoga na talijanskom jeziku.

Vlada je obavještavala pučanstvo o uspjesima savezničkog oružja, što je moglo da bude od osobita interesa za pitanje o konačnoj sudbini Boke, i znamenitije zgođe proslavljala svečanim službama zahvalnicama u crkvama. Tako 6 studenoga (1813) javlja, kako je Dresden otet Francuzima, Englezi provalili u južnu Francusku (sa pirenejskog poluotoka), Austrijanci u Italiju. Samo što je Dresden kapitulirao tek 11 studenoga. Proslavljena je svečano i velika pobjeda kod Leipziga (16—18 listop.), a kao motiv navodi vlada, da su njezini »rezultati oslobodili Njemačku od francuskog pritiska«.²⁹¹

Kapitulacija Kotora

Iz obavijesti provizorne vlade o pobjedi kod Leipziga razabira se,²⁹² da 18 studenoga stacionira u Boki engleski brik. Hoste se povratu, da opsjeda Kotor, pri čemu mu je mnogo poslužila artiljerija pridignuta u Perastu. Engleza je nagnalo na ovaj korak to, što je očekivao skori dolazak austrijskog generala Todora Milutinovića s vojskom, da s engleskom pomoću zauzme Dubrovnik i Kotor. General Frano barun Tomašić zapremio je na jesen Dalmaciju u ime cara Frana. Tomašić je bio designiran za guvernera Dalmacije, dok je general Lattermann postavljen za prvoga guvernera Ilirije nakon izmaka Francuza. Zadar se konačno predao austrijskoj vojsci nakon duljega podsjedanja 6 prosinca.

Hoste je kroz mjesec prosinac engleskom bezobzirnošću kupio po Boki sve potrepštine za napravu baterija, za topovski namještaj. Osobito mnogo ovoga oruđa s prahom namaknuše mu dvije peraške tvrđave, a Risan vreće.²⁹³ Hoste je samo zapovijedao, da se njegovim časnicima da slobodan pristup u tvrđave i u magazine. Pače Englezi zatraže od Brunazzija (na Prčanju) 100 ljudi (18 prosinca); te je ljude Brunazzi plaćao sa 20 gazeta na dan, a pridigao ih je iz bokeljskih mjesta.²⁹⁴

Prema jednom starom dobrotskom rukopisu²⁹⁵ započela je topovska paljba na grad na sam Božić, 25 prosinca 1813. Prava se opsada zapravo osjetila tek dolaskom Engleza. Zato je i mogao

²⁹¹ Svi ovi podaci u PA, sv. 17 t. u. i 18 m. o.

²⁹² Sv. 18 m. o.

²⁹³ Ispunjene pijeskom mogle su braniti od neprijateljskih hitaca.

²⁹⁴ Podaci u sv. 17 t. u.

²⁹⁵ U posjedu P. Radimira, a poslužio se njime F. Visković u svojoj knjizi.

Gauthier odbiti vladčin poziv na predaju, upravljen mu još 29 listopada. Čak nije smatrao za potrebno ni da saopći svome obrambenome vijeću svoj odgovor vladici. Opsadne su čete tukle Kotor sa 12 položaja, koji dominiraju gradom i kaštelom. Po tradiciji, Englezi su postavili na brdu Vrmcu naprema Kotoru bateriju na položaj, koji je mogao odlučiti sudbinom grada. U gradu i tvrđavi bila su 62 topa. Hrvati iz gradske posade potpuno dezertiraju, ali su i Talijanci bez prekida napuštali svoju dužnost. Ovi su dezerteri dolazili svake noći pod gradske zidine i najavljivali skorí opći juriš, a to je slabilo moral posade. U nestašici novca Gauthier daje opljačkati srebro iz moćnika stolne crkve, i sakuje tim srebrom, kako se već moglo, komade novca od 10, 5, i 1 franka. Na prednjoj strani nose ovi novci slovo N (Napoleon) ispod carske krune, naznaku vrijednosti s natpisom »Dieu protège la France« (Bog štiti Francusku), a na naličju »Cattaro en état de siège 1813« (Kotor u opsadnu stanju 1813) sa ratnim trofejem (top, mač i puška). Gauthier je bacio u promet 3800 komada ovoga novca.²⁹⁶ General sazove 3 prosinca svoje vijeće za obranu, da odredi mjeru hrane očekujući pomoć, kako spominje Pisani na osnovu protokola (Verbalni proces kotorskog obrambenog vijeća), koji se nalazi u pariskom ratnom arhivu. Ali pomoć nije stizavala.

Šesnaest bomba sa Vrmca padne na gradsku općinu, gdje su biti zatočeni utamničeni, ljudi nepoćudni francuskom režimu, ali ovi nijesu bili povrijeđeni, jer je krov bio zastrt ovčjom kožom. Pri već poznatom listopadskom istupu Hrvata iz grada bili su ovi utamničeni povučeni u kaštio sv. Ivana nad gradom, da budu zaštićeni.

Hoste je, opsjednuvši grad ozbiljno, pismeno zatražio 2 siječnja 1814 kapitaluciju. Gauthier se u početku nećka, ali na ponovne Hosteove ponude sazove 3 siječnja vijeće, u kome je bio i major Mihajlović. Neprijateljske su baterije bile srušile jedan dio kaštelskog zida sa strane Špiljara, a sv. Ivan je bio uzet na nišan. U takvoj situaciji vijeće odluči, da Hosteu ponudi časnu kapitulaciju. Hoste primi ponudu, i grad kapitulira 4 siječnja 1814. Gauthier sa svojima zajamči, da ne će služiti sve do izmjene zarobljenika, a Englezi ga skupa s posadom, oružjem i prtljagom

²⁹⁶ Tu i tamo po Boki mogao se naći još pokoji egzemplar; tako u kući Tripkovića u Dobroti. Ima ga i numizmatička zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu, a jedan sam primjerak našao i u »Museo Correr« u Mlecima.

otpreme u Fermo (Italija). Sam Hoste uđe među kotorske utamničenike, ko. Iv. Stanislava Burovića Zmajevića i drugove, i najavi im slobodu. Ali ne zadrža grada u svojim rukama, nego po pret-hodnom sporazumu prepusti ga vladici 12 siječnja (po starom rukopisu na narodnom jeziku, u posjedu P. Radimira, 6 siječnja), a Hoste se sa fregatom i brikom udalji, uzevši materijala po volji, put Dubrovnika, da podupre opsadu, kojom su Austrijanci pod Milutinovićem bili stisli grad. Nakon kapitulacije provizorna se vlada premjesti iz Dobrote u grad; odsad se njezina akta datiraju u Kotoru, a ne više u Dobroti.²⁹⁷

Dvoboj između austrofilstva i rusofilstva

Jakov Brunazzi, oskrbljen komisijom austrijskog nadvojvode Frana d'Este, pregnu svojski, da utre put austrijskom utjecaju. U centralnoj komisiji izbije težak razdor između ruske i austrijske stranke, pa vladika nije mogao nikako uskladiti težnje katoličkih Bokelja sa svojim aspiracijama niti putem te ustanove, koja je u prvome redu imala za svrhu, da suprotnosti koordinira i nivelira. Tako je uspjelo pristašama Brunazzijevim, ili bolje njemu samome, da ga je Generalno Vijeće dviju pokrajina izabralo, da zajedno s narodnim odaslanicima asistira privremenoj vladi. Tu »kada god intervenira, uvijek je bio koristan dobroj općoj stvari, i uvijek tretirajući stvari i naklonjen po mogućnosti na korist i uzvišenje vazda velike i uzvišene austrijske kuće«, kako se čita u jednoj svjedodžbi, koju je izdala Brunazziju peraška općina godine 1813.²⁹⁸

Pravoslavni Bokelji iz Kotora upute vladici 17 studenoga (po starome) 1813 adresu,²⁹⁹ kojom traže protekciju ruskoga cara,

²⁹⁷ Pri predaji grada Gauthier je jedan ključ gradskih vrata predao guvernaduru Radoniću, a drugi Vicku Lovrenčeviću (sigurno ne »Lovrančiću«, kako se kojiput susreće, drugdje »Lovronzovich«), kapetanu, iz Perasta, kao delegatima centralne komisije. Prema tome, ključ nije predan Lovrenčeviću kao nekom austrijskom emisaru, jer ga je austrij. uprava uzela na nišan kao *ruskoga* pristašu, a došao je i u popis članova kot. lože. On je postojano slovio kao neki predstavnik ruskih aspiracija, koje je vladika još u tome času smatrao u skladu sa svojima. — O opsadi i kapitulaciji K. vidi, osim već naved. sv. 17 (nešto i 18) u PA, još i: Pisani, o. c., 468—470; Visković, 175—177; Tomalinović, 110—111, koji događaje u vezi s time prikazuje po Erberu. Ima interesantnih detalja o predmetu i u biografiji ko. Stan. Burovića u već naved. »Alcune poesie ed una prosa«, 29—30.

²⁹⁸ Ova interesantna isprava nalazi se u obiteljskom arhivu Viskovića, koji ju je i donio, 171—172. Nosí nadnevak 2 studenoga, što nije vjerojatno, jer je provizorna vlada bila tada tek u formiranju; možda 2 prosinca.

²⁹⁹ Đorđević, 343—344.

da je uživaju kao i Crnogorci, s kojima su se sjedinili, a uživali su je za 17 mjeseca; vladika je i onako došao u Boku, da ih oslobodi barbarstva, u kome se nadoše 6 godina i 2 mjeseca. Potpisani su: Nikolaj Ognjenović, Đorđe Sutović, Nikolaj Lipovac, Jovan Šortan i Nikola Radonjić. Nego, vladika je bio već 20 studenoga (po nov., 8 po star.) tajno uputio Savu Plamenca k caru Aleksandru s pismenom molbom, da primi Crnu Goru i Boku pod zaštitu. Inače se izjavljivao spremnim, da sačeka odluku saveznika. Ona je naknadna adresa kotorskih rusofila dobro došla vladici, da se pokrije pred austrijskim pristašama.

Sad preduzmu katoličke općine protuakciju, 9 prosinca sastave u Dobroti predajnu molbu ili akt na austrijskog cara Frana I: Uslijed događaja nastalih u ovim stranama, kaže se tu, pokrajina je Boke Kotorske došla u stanje slobode i nezavisnosti, pa su se zato sve katoličke općine, raspolažući same sobom, svojevoljno odale Apostolskomu Veličanstvu, iznesavši preko nadvojvode Frana d'Este, svoga protektora, neke uvjete; poglavice općina, potaknuti jednodušnom željom svojih općinara, donose do znanja pred kraljevski carski prijesto ovu dobrovoljnu predaju, da je Veličanstvo dobrostivo primi, u dokaz poštovanja i harnosti za dobročinstva primljena pod prijašnjom upravom; vesele se uspjesima austrijskog oružja, žele i dalje tako; ali kako su takvi događaji podvrgnuti tajnim odlukama Božje Providnosti, oni za slučaj kakva neuspjeha mole cara, da ih ne prepusti nikad zajedničkom neprijatelju, »jer bi, prema poticajima izvana i radi naših djela, odstup ove pokrajine u njegovu korist nanio našoj Otadžbini očaj i najtragičniju propast mnogim čestitim nevinim obiteljima.«³⁰⁰

Sava je Plamenac, prolazeći preko Šibenika, otkrio misao vladčinu dalmatinskom episkopu Benediktu Kraljeviću, koji je pledirao za pripojenje Boke Austriji, pa je zato i dojavio Tomašiću. Tako je Plamenac na svom putu bio zadržan. Ali je Tomašić, koji se inače bavio oko Zadra (Z. kapitulirao 6 prosinca), doznao za raspoloženje bokeljskog pučanstva od bokeljske deputacije. Bokeljske su općine naime upravile generalu pismo datirano 11 prosinca (1813). U toj predstavi ili molbi ističu, kako su se mnoge bokeljske općine, oslobodivši se Francuza, dobrovoljno podvrgle austrijskome caru; predstavnici tih općina mole generala, da što prije odašalje jedan manji kontingenat četa, da se na vrijeme pro-

³⁰⁰ Kopija, bez potpisa, u PA, sv. 17 t. u.; donio i Visković, 173—174.

vidi miru i sigurnosti, a tako i »važnim državnim objektima, koji se tiču interesa Njegova Veličanstva Cara«; kad dođu ove čete, pučanstvo se nudi na raspoloženje onomu vojničkomu zapovjedniku, koji bude označen po generalu; tako bi se situacija normalizirala, a time bi se ispunile i »vruće želje svega naroda«; svako bi zakašnjenje urodilo neželjenim posljedicama, a Gauthier bi, iako ne će da pregovara s Englezima i s nacionalcima, dolaskom austrijske vojske bio sklon na pregovore. Ta je predstavka upućena generalu po Petru Lukoviću, koga šalju u Beč u komisiji, pa će ga on obavijestiti podrobnije.³⁰¹ Odaslanikom za austrijski prijesto bio je delegiran umni i spretni Petar Luković. Njega pošalje Brunazzi u glavni stan saveznika.³⁰² Luković je krenuo 20 studenoga kao i Plamenac. Prema tome se vidi, da su bokeljske katoličke općine onom predajnom molbom htjele naknadno potkrijepiti, jednim formalnim aktom pred domaćim svijetom — sva je prilika za to i nema potpisâ —, dogovorenu akciju Lukovićevu. Jer, ukoliko je poznato, odaslanik je uručio caru Franu drugu molbu ili akt s nekim uvjetima ili željama, na što uostalom aludira i ona dobrotvska predstavka od 9 prosinca. I doista, u prčanjskoj Zelenoj knjizi³⁰³ sačuvana je kopija ovog dedikatornog pisma katoličkih općina, datiranog u Dobroti 11 prosinca (1813), a otpisano po Petru Lukoviću caru Franu u Troyes.

Istog dana, naime 11 prosinca 1813, upravljaju katoličke općine,³⁰⁴ preko svog odaslanika Petra Lukovića, pismo nadvojvodi Franu d'Austria d'Este, kojim mole njegovu zaštitu i zagovor, da ih car primi u svoje podanstvo. Detaljno se opisuju diferencije između katoličkih mjesta i pravoslavnih. Većina bi pravoslavnih, tu se ističe, privatno bila za Austriju, ali ih odvraća neki tajni pokretač. Mole nadvojvodu, neka se zauzme, za slučaj, da austrijska kuća ne uzmogne zadržati Boku Kotorsku, da je u suverenskim pravima zamijeni car ruski i kralj Velike Britanije, uz preferencijalno pravo u nasljedstvu, kako ga predvidi car austrijski. Blokadu Kotora vršila su dva engleska broda; traže od nadvojvode, koji se za kratkog

³⁰¹ Kopija u prčanj. Zelenoj knjizi, 67, 68. Predstavka bez datuma i bez potpisa u PA, sv. 17 t. u.; donio Visković, 179—180, sa nešto pogrešaka.

³⁰² Đorđević piše »iz Perasta« s. 337.

³⁰³ 69, 70, u prč. arh.

³⁰⁴ Gregorina je potpisan kao pukovnik-zapovjednik narodne straže, i na ime komuna Lastve, Tivta, Lepetana, Bogdašica, Kavča, Mrčevca i Lješevića.

zadržavanja na Visu već bio zainteresirao za Boku, da se pošalje za opsadu Kotora jedan bataljon austrijske vojske. Francuzi su već dva mjeseca teško tištili narod u gradu.³⁰⁵ — Zatraženi bataljon nije bio poslan. Pismo katoličkih općina nadvojvodi odaje rafiniranu diplomatsku spretnost. Općine ne će da se zamjere nijednoj savezničkoj vlasti. Ali ipak namiguju Austriji, jer bi po njihovu traženju austrijski car imao odlučiti ili predvidjeti preferencijalno pravo u nasljedstvu između cara ruskoga i kralja britanskoga za slučaj, da Austrija ne uzmogne zadržati Boku. Razumije se samo po sebi, da bi se katoličke općine lako poskrbile, da austrijski car donese odluku u skladu s njihovim težnjama i interesima. Nego, pitanje političke pripadnosti Boke Kotorske nije se nikad tretiralo u toj formi.

Kad je Tomašić uočio, da su bokeljski katolici primili sjedinjenje s Crnom Gorom samo kao diktat časa, nametnut potrebom obrane, uputi u Boku majora. (u mir.) Andriju Dabovića i već poznatoga konta Kristofora Viskovića, da porade za austrijsku stvar. Visković je bio po prijedlogu bar. Tomašića imenovan poručnikom vašela (14 XII 1813).

Austrijski general Todor Milutinović, koji se bavio opsadom Dubrovnika, obaviješten od Hostea o kapitulaciji Kotora, stigne, napustivši za čas opsadu, sa 700 ljudi 6 siječnja 1814, dakle dva dana po predaji Kotora, pred Hercegnovi, ali nađe vrata zatvorena i Crnogorce na zidinama u prijetjećemu držanju. Vladika je sutradan izvijestio Milutinovića, da je zapremio Boku na ime ruskoga cara, pa bi svaka sila s austrijske strane samo ogorčila Crnogorce, a oni bi odgovorili pljačkom; zato ga zaklinje, u interesu Boke, da se zaustavi i pričeka odluku savezničkih vlasti. Hoste nije htio predati Kotora u ruke Austrijanaca, da održi obećanje dano vladici. Katoličke općine nijesu u taj čas mogle da se otvoreno izjave na Milutinovićevoj strani, jer su se bojale represalija sa protivne strane. A sigurno je Hoste odbio želju austrijskoga generala i zato, što je na vrijeme spazio, u kakvoj se nezgodnoj situaciji nalaze austrijski pristaše pokraj oružanih Crnogoraca. Tako je Kotor predan vladici, a Hoste se udalji, da podupre opsadu Dubrovnika (12 siječnja), što je već spomenuto; Milutinović uloži prosvjed pred vladikom i povuče se ispred Novoga (7 siječnja), da

³⁰⁵ Kopija u prč. Zelenoj knj., 71—78.

nastavi s opsadom Dubrovnika, koji konačno i kapitulira 27 siječnja. Tako je prvi generalov pohod ostao bez rezultata.

U isto doba, naime 4 siječnja, dakle istog dana, kad se predao Kotor, ali nešto prije same kapitulacije, sastavi centralna komisija (predsjednik vladika) u Dobroti jednu predstavku Tomašiću, u kojoj se lukavo ističe, kako je Boka, čameći više od šest godina pod francuskim pritiskom, čeznula za svojim oslobođenjem, pa se u tu svrhu sjedinila s Crnom Gorom, »koja uživa zaštitu ruskoga carstva«, s uzajamnim obećanjem, da će dijeliti istu političku sudbinu, i da će radije uginuti negoli ponovo potpasti pod Francusku. Zatim se izlaže, kako je došlo do oslobođenja pomoću britanskih pomorskih snaga, i kako se, da se izbjegne anarhiji i radi zajedničke obrane, osnovala privremena centralna komisija, očekujući odluku saveznika. Najinteresantniji je pasus, radi koga je i redigirana ova predstavka: ako general (Tomašić) ima komisiju od savezničkih dvorova, da zaposjedne obje pokrajine, Crnu Goru i Boku, s uvjetima i povlasticama zatraženim, »to bi ispunilo naše želje, i zacrtalo bi među nama najljepšu i nautješniju epohu«; u protivnom slučaju usrdno ga mole, da obustavi odašiljanje četa do odluke savezničkih dvorova, kojima su upućeni posebni odaslanici, da se tako izbjegne unutrašnjim razmiricama i, s obzirom na topografski položaj, osigura mirno življenje.³⁰⁶ Kako se vidi, ova je predstavka jedan fini politički trik vladčin, komu nitko živ nije mogao vjerovati, da bi zajedničko potpadanje Crne Gore i Boke pod Austriju značilo ili zacrtalo »najljepšu i najutješniju epohu«. Glavno je bilo, da se iskoristi časovita situacija i otkloni opasnost austrijskog vojničkog pohoda. — Engleska i onako nije pokazivala ozbiljne volje, da okupira ili dobije Boku. Dakako, iz obzira prema velikim žrtvama saveznice Austrije, koja je bila najviše zainteresirana na istočnoj jadranskoj obali. Zato je Engleska prepustila Austriji i Korčulu, koju drži u ovo doba, naime od 14 veljače 1813 do 15 srpnja 1815, kad je po odredbama bečkog kongresa definitivno predana Austriji, pa napokon i važnu višku bazu (13 srpnja 1815), a zadovoljila se u prvom pariskom miru (1814) i na bečkom kongresu (1815) Maltom, Mauritiusom, Ceylonom, Helgolandom, Rtom Dobre nade, protektoratom nad jonskim otocima. Teritorijalno malen dobitak prema žrtvama, što ih je Velika Britanija

³⁰⁶ Ispravu v. u PA, sv. 17 t. u. Donosi i Visković, 178—179, ali izostavivši jedan važan pasus.

uložila, da slomi Napoleona.³⁰⁷ Ali je engleski državnik Pitt zgodno izrazio, prilikom bitke kod Trafalgara (1805), mentalitet svoje zemlje: »Engleska je spasila sebe svojom srčanošću, ona će spasiti Evropu svojim primjerom.« Njezin je glavni cilj bio postignut: slom francuskog imperija, jer je Napoleon promašio u borbi sa svjetskim položajem Velike Britanije, i učvršćenje britanskog svjetskog gospodstva. Zato je Engleska i zadržala važne strateške pomorske točke u svojim rukama i u borbi s Napoleonom utvrdila svoje gospodstvo nad svjetskim morima, znatno proširivši i svoj posjed u Indiji.

Nakon kapitulacije Kotora udalji se iz Boke zajedno s Milutinovićevim četama i intrigant Brunazzi, koji se uzalud nadao, da će sad postići Kotor za austrijsku zastavu. Kapitulacijom grada njegova je misija bila dovršena. Pri tome se u običnim povjesnim prikazima ovih događaja nije dovoljno naglasila činjenica, da je u prvom redu držanje Hrvata u francuskoj vojsci (Budva, otočić sv. Jurja, Hercegnovi, Kotor) omogućilo sretan uspjeh bokeljskog ustanka. Sad razviju, mjesto Brunazzija, živu akciju u prilog Austrije major Andrija Dabović, tast ko. Stanislava Burovića-Zmajevića, ko. Kristofor Visković, i sam ko. Stanislav. Dabović i Burović mnogo urade, pače i život stave na kocku, jer Crnogorci postave ucjenu od 3000 mletačkih cekina za onoga, tko im obojicu preda žive ili mrtve.

Međutim je Petar Franov Luković, odaslanik ili prokurator katoličkih općina, stigao do glavnog stana saveznika i 22 veljače 1814 u Troyesu u Francuskoj uručio caru Franu akt o predaji bokeljskih (katoličkih) općina pod istim nadnevkom (Troyes, 22 veljače 1814). Bilo je to u doba, kad su saveznici prenesavši rat u Francusku upeli sile, da Napoleona konačno svladaju. Španjolci su engleskom pomoću pod Wellingtonom (lord Wellesley) napredovali na francuskom jugu, ali je zato Napoleon baš tih dana tukao saveznike istočno od Pariza, prisilivši glavnu armadu pod Schwarzenbergom, nakon pobjede kod Montereaua (18 veljače), da se povuče na Troyes.

Akt, predan od Lukovića i od njega potpisan, ističe najprije patnje bokeljskog stanovništva pod francuskom vladom za sedam godina; Boka »vrativši se u svoju prvašnju slobodu, da može

³⁰⁷ Gibraltar je još g. 1704, kad je usplamtio rat za španjolsku baštinu (1704—1714), zauzeo admiral Rooke, a utrechtski je mir (1713) to sankcionirao.

slobodno raspolagati sama sobom«, prihvatila je za oružje i sretno se oslobodila; sad bez vladara, imajući na umu devetgodišnje vladanje, kad su cvali trgovina i pomorstvo, »ponovo se obraćaju katoličke općine i komune iste pokrajine preko moje najponiznije ličnosti Vašemu Veličanstvu, da se udostoji primiti ih u svoje podanike, i premda su neki poglavice grčkih (= pravoslavnih) općina i komuna iste pokrajine zagrijani od kojega stranca, da se službeno obrate drugome vladaru, ipak ukupno pučanstvo ne želi drugoga do Vaše Veličanstvo, jer je iskusilo očinsku i slatku vladu, koja ih je upravljala kroz devet minulih godina.« Zatim akt iznosi u deset točaka želje Bokelja: tako, da se stare povlastice u punoći potvrde; da se osnuje trgovačko-pomorski sud od trgovaca glavnih općina u zalivu; da grad Kotor bude središte pokrajine, zavisno samo od Carskog Dvora u Beču, a ne od drugih pokrajina, pogotovu ne od Dubrovnika; da glavne općine budu razlikovane od manjih, i da budu podložne samo primarnoj vlasti; da se ne učini nikakva promjena na štetu povlastica bez privole jednog odaslanstva glavnih općina; kad god car ili nasljednici mu ne ushtjednu da štite Boku, da je ne može ustupiti niti da njome raspolaže, nego da je ostavi u sadašnjoj slobodi.³⁰⁸

Carev reskript nije izostao. Car Frano odgovara, 26 veljače 1814 u Chaumontu, kako je dirnut izrazima odanosti, potvrđenima pismom, što mu ga je prikazao odaslanik Petar Luković, i izjavljuje, da vraća arbanaškoj pokrajini (Boki) vladu, koje se tako rado sjećaju; nada se, da će sretna budućnost uslijediti iza zlih vremena, i obećava pučanstvu dokaze svoje očinske ljubavi; povratak mira i sloge među njima bit će najdragocjeniji dokaz poslušnosti i ljubavi. i u tu svrhu računa s naporima njemu odanih; siguran je, da će pomoći svima sredstvima, kojima raspolažu »general i čete, što smo ih već uputili u vašu zemlju, kamo će doći da uguše smutnje, koje nas mnogo žaloste.«³⁰⁹

³⁰⁸ Akt (talijanski) donosi po Erberu Tomanović u prijevodu, 108—109; v. isti akt u Visk., 182—183, po starome rukopisu u posjedu Pava Radimira. Međutim se kopija ove dedike sačuvala u prćanj. Zelenoj knjizi, 79—81. V. i već cit. kolekciju dokum. u istome prć. arh.

³⁰⁹ Donio po Erberu Visk., 183; Tomanović u prijevodu, 109—110, ali pri kraju netočno. Reskript (talijanski) cara F. kao odgovor na molbu Luk., »deputata« pokrajine Arbanije, čuva se u prćanjskom op. arh. Ovo je zapravo vjerna reprodukcija originala, koji je ostajao u državnom arh. Ali ovaj prć. dokum. ima nadnevak 26 veljače (u Chaumontu), a ne 22, dakle isti dan, kad je uručeno predajno pismo po L., što obično pogrešno donose naši povjesnici.

Kako se razabire, carski odgovor se ograničio na nekoliko lijepih, ali općenitih izraza, osim napomene o generalu i četama, koje dolaze. Inače nijednom riječju ne čini se niti aluzija na tražbine Bokelja. Car se zapravo ne obvezuje na ništa. Ali jamačno ni ovakav akt ne bi bio austrijski car izdao, da se nije unaprijed sporazumio sa svojim ruskim saveznikom o sudbini Boke. Držanje cara Aleksandra samo utvrđuje ovu pretpostavku.³¹⁰

Luković je izvršio još jedno djelo. Upravio je caru molbu, datiranu u Chaumontu 28 veljače (1814), da se prisili Francuska, pri sklapanju mira, da naknadi neisplaćene kredite činovnicima i drugim vjervnicima u Boki.³¹¹

Pisani spominje, kako je 29 siječnja bila održana skupština sa 64 delegata konfederiranih pokrajina, i kako se tad obnovio pakt o združenju. Bilo je odlučeno, da će se sačekati odluka saveznika, i da se ne će dozvoliti novim četama, da prijeđu granicu. Bilo da se deista radilo o nekoj skupštini 29 siječnja, o čemu nema spomena u domaćim ispravama, bilo da je Pisani zamijenio ovu skupštinu s onom 26 ožujka, o kojoj se sačuvao spomen, ruski je pukovnik kavalir Nikić³¹² preuzeo zapovjedništvo nad vojskom u Boki, razumije se sporazumno s vladikom i sa njegovom privolom. Vojnički guverner obiju ujedinjenih pokrajina, Nikić se usko poveza sa pravoslavnim općinama, i iz njihovih redova organizira obranu za svaki slučaj, pazeći na austrofilске agitatore. Nikićevoj se akciji osobito odazvao Risan. Pukovnik u svojim pismima hvali odanost Rišnjana caru Aleksandru i potiče ih na vjernost. — Već nakon pada francuske vladavine, godine 1813, kad su sva katolička mjesta bila ugrožena od ruske stranke i Crnogoraca, ovi su sa primorcima (Bokeljima rusofilima) imali zaskočiti kaštio sv. Krsta u Perastu, ali je straža bila pojačana. Nato je Nikić imenovao za-

Nije bilo ni naravno, da baš *istog dana*, jednom skoro nerazumljivom žurbom, odgovori austrij. car, i da ta dva akta, uručena odn. sastavljena *tobož istog dana*, nose pri nadnevu *dva različita mjesta*.

³¹⁰ Visk., 181, sasvim krivo tvrdi, da je car F. primio u saslušaj P. Luk. u *Udinama*, krivo shvativši smisao jednog pisma Peraštanina Antuna Stijepovića iz Trsta 25 III 1814, PA, sv. 17 t. u., upravljena per. općini. L., izvršivši s uspjehom svoju tešku zadaću, morao se boriti, da mu općine naknade trošak. Još g. 1819 povlačilo se ovo pitanje.

³¹¹ Kop. molbe u prč. Zel. knj., 82—83.

³¹² Tako se on piše u nekim svojim pismima (ćir.), koja se čuvaju u obiteljskom arhivu Ivelića u Risnu, a tiskao ih je Visković, 225—227. Inače se kojiput susreće i verzija »Nikitić« i druge.

povjednikom ovoga kaštela tobož svoga pouzdanika, u čemu se prevario, i naredio, da se ne smiju više vijati na kaštelu tri zastave (savezničkih vlasti), nego samo ruska, ali je općina i dalje vijala sve tri.³¹³

Milutinović se međutim u ožujku primakao bokeljskoj granici, što je već bilo naviješteno onim carevim pismom, potaknut i pozivima austrijskih agenata. 16 ožujka pred zoru stigne Milutinović ispred Novoga, ali uočivši prijeteeće držanje Crnogoraca iznad grada, a i bez vojničke pomoći od strane bokeljskih pristaša, povuče se istog dana po noći natrag. Sigurno stoga, što se nije dovoljno osjećao jakim protiv sprema Nikićevih ili se bojao teška zla zbog razdora u bokeljskom pučanstvu. Što god bilo, ova je neodlučnost generalova bacila u očaj bokeljske katolike, a ohrabrila njihove protivnike, pa sad nastanu teške šikanacije katoličkoga pučanstva, sa pljačkama i ubojstvima. Za Milutinovićevu je neodređenost značajno i to, da je ovaj pohod preduzeo, iako je još trajala oporba protiv austrijskog režima u Dubrovniku, gdje su se aristokrati nadali uspostavi stare republike. Nikić je doduše u Novome bio osnovao gradsku stražu za održavanje reda i sigurnosti, da se tako spriječi krvav obračun između katolika, austrijskih pristaša, i pravoslavnih, rusko-crnogorskih pristaša, koji je prijetio poradi približavanja Austrijanaca. Uza sve to, Nikić je u Novome izvršio pljačku nad austrijskim pristašom trgovcem Tripom Bronzom iz Perasta. Neraspoložen je s vremenom raslo zbog odlaganja okupacije.

Međutim su saveznici pobrali definitivne uspjehe. 31 ožujka 1814 uđu sa carem Aleksandrom i kraljem Fridrikom Vilimom u Pariz. Predsjednik središnje komisije Petar Petrović upravi bokeljskim općinama proglas iz Kotora o ulasku saveznika u Pariz. Ističe, kako Englezi drže Brest i Toulon; Napoleon, »nepobjedivi uzurpator«, zaklonio se u Fontainebleau; naređuje se svečana zahvala Bogu, što se napokon smilovao Evropi. Spomen je na ulazak u Pariz svečano proslavljen po crkvama.³¹⁴ Metternich je diplomatski svladao Napoleona, a spretni i lukavi Talleyrand (Charles Maurice) spasio je Francusku, jer je već prije šurovao s carem Aleksandrom iza leđa Napoleonu, pa sad pregnu da povrati Burbonce na francusko prijestolje. Tako je postigao, da su Napoleon i njegova obitelj bili

³¹³ Ovaj zadnji podatak o per. kašt. u jednoj promemoriji peraške općine guverneru Dalmacije Tomašiću iz g. 1816. PA, sv. 18 m. o.

³¹⁴ PA, Miscellanea ecc. dal 1812 al 1826.

svrgnuti s prijestolja 2 travnja po krnjem senatu jednom deklaracijom, koju je on sastavio, a Aleksandar potpisao. Napoleon dobije otok Elbu kao samostalnu kneževinu i rentu od šest milijuna lira. Uvidavni je Metternich, zajedno sa carem Franom, uočio, da je Napoleon (na Elbi) preveć blizu Francuskoj i Evropi.

Antagonizam između bokeljskih austrofila i rusofila poprima sve oštrije forme. Daje mu hrane neuspjeli pohod Milutinovićev od 16 ožujka. Zato bi sazvan pokrajinski kongres ili skupština obiju ujedinjenih pokrajina okružnicom od 23 ožujka. 26 ožujka sastanu se u Kotoru 64 poglavice i odluče: 1. Obje će pokrajine u sadašnjemu stanju mirno čekati odluku savezničkih vlasti o njihovoj političkoj sudbini; nitko ne smije tajno dozivati nove čete, ni intrigama ometati status quo i prouzročiti unutrašnje razmirice. 2. Kroz tri dana će napustiti Boku austrijski major Dabović, Vicko Ziffra i Vuko Stankov Bogdanović kao rušitelji javnoga mira i uzročnici velikih nereda u dvjema pokrajinama. 3. Utvrdit će se novo pravilo za brz postupak javne uprave, i organizirat će se oružana četa za stražu i za policiju. 4. Zamolit će se pismeno zapovijedajući general u Zadru bar. Tomašić na ime obiju pokrajina, da ne preduzme nikakvih kretanja prema Boki do odluke Dvorova, da se uklone teže nesreće. 5. Stigne li izvana u područje dviju pokrajina kakvo pismo ili manifest političkog sadržaja ili sa smjernicama, koje su u opreci sa sadašnjim stanjem, ima se pod najstrožu odgovornost predati vladi. 6. Ruski kavalir Nikitić (Nikić), kapetan garde Njegova Carskog Veličanstva sviju Rusija i pukovnik jedne kozačke pukovnije, ima biti priznat za vrhovnog zapovjednika kopnenih i pomorskih snaga dviju pokrajina, i vojničke ekonomije i administracije, i svak mu ima iskazivati pun posluš u tome svojstvu. 7. Poglavice će općina hapsiti delinkvente i predati u ruke pravde, a pomoći će ih državni organi. 8. Pokuša li koja strana sila da zapremi pokrajinu (Boku) prije odluke Dvorova (savezničkih), svi će složno, izakako uzalud pokušaju na mirne, odbiti otvorenom silom svaki pokus. 9. Ima se pismeno zahvaliti pukovniku kavaliru Nikitiću za sve, što je uradio prilikom zadnjeg pristupa austrijskih četa na granicu.³¹⁵

Ovaj je zaključak, odnosno kongres, smatran od jednog dijela bokeljske javnosti za zasjedu i mistifikaciju. Prema zanimljivim

³¹⁵ Ispravu sa skupštinskim rezolucijama i potpisima (kopija) v. u PA, sv. 17 t. u. Donio i Visković, 186—187, sa nešto griješaka.

podacima jedne povjerljive opsežne informacije, upućene Brunazziju od dobrotške općine, kongres je bio sazvan za 25 ožujak, ali nije bilo dovoljno broja, pa se saziv prenio na 26 ožujak. Dobročani su se ponijeli razborito i pravedno prema drugim mjestima. Nijesu nasjeli, nego su tražili prije sastanka, da budu obaviješteni, o čemu će se raspravljati. Zato, jer se radilo o tome, da se izigraju austrijski pristaše, izostao je potpis dobrotškog općinskog predstavnika, iako je za to bio određen Ilija Radimiri. Nijesu potpisali ni Peraštani. Pače sutradan po kongresu, 27 ožujka, upute zasebnu izjavu, sastavljenu od ko. Stjepana Balovića, kancelara općine, a potpisanu od kapetana ko. Alviza Viskovića,³¹⁶ centralnoj komisiji, kao svoj »votum separatum«. Nakon oslobođenja od »nečovječnog i barbarskog francuskog jarma«, naglasuje se tu, dale su se obje pokrajine pod zaštitu triju savezničkih vlasti, dok se ne odluči o njihovoj sudbini; zato je osnovana centralna pokrajinska komisija sa privremenim karakterom, da se održi red i mir, a na čelo joj je aklamacijom postavljen metropolit Petar Petrović; dok traje savršena harmonija, općina nalazi uzaludnom svaku izmjenu unutrašnjeg vladanja, sve do odluke triju vlasti, »kojima je već poznat naš položaj i naše vruće želje njima upućene«; kako peraška općina nije despotska, nego podanička, ne može niti smije da sudjeluje svojim glasom pri davanju apsolutnih ovlaštenja ijednoj osobi za punomoć guvernera ovih dviju pokrajina, »jer takva ovlaštenja mogu biti podijeljena jedino od tri savezničke vlasti, i kad bi ikad spomenuta peraška općina u slijepu i nepromišljenu uzbudenju abuzirala od jednog takvog apsurdna, počinila bi najveći zločin prema istaknutim savezničkim vlastima hoteći da izigra njihove premudre političke odredbe, jer su valjda do ovog časa odredile, koja će nas od njih triju morati da zaštiti«; ako je pukovnik Nikić dobio posebna široka ovlaštenja od nepobijeđenog cara sviju Rusija ili po sporazumu triju savezničkih vlasti, da bude guverner, od časa, kad im se to objavi, priznat će njega i u njemu živu sliku nepobijeđenog Aleksandra, Cara sviju Rusija, i pokorit će se carevim zakonima, jer će biti nepristrani; ako je privatna samovolja prekršila kakav pokrajinski zakon, pa je red da se sistemizira bolja uredba, općina će pri tome poraditi svim silama i time dokazati, da joj je samo do mira i bratskog jedinstva. — Ovaj »votum separatum« odaje diplo-

³¹⁶ PA, sv. 18 m. o.; donio i Visković, 189—190, ali ne potpuno točno. Dobrotška informacija u PA, sv. 17 t. u.

matsku profinjenost. Peraštani se stavljaju na sasvim legalnu podlogu: nema izmjene u unutrašnjoj upravi do konačne odluke savezničkih vlasti o sudbini pokrajine. Nikić faktično nije imao komisiju ni od ruskog cara ni od drugih saveznika. Ali s druge strane unutrašnja uredba Boke nije bila diktirana od saveznikâ, pa se zato mogla mijenjati i bez njihove intervencije.

Od 64 sudionika onoga kongresa bilo je 50 Crnogoraca, i to oružanih. Za njih je potpisao, na ime Crne Gore i Brda, guvernadur Vukolaj Radonić. Od ostalih 14 potpisnika samo su trojica katolici: Vicko Luković, odaslanik za prčansku općinu; Josip Andrić, odaslanik za stolivsku; Markantun Gregorina, pukovnik kontada. Inače mnogi potpisnici nijesu imali punomoći, nego su se rekrutirali iz redova vladinih suradnika. Pop Đuro Lazarović, ugledan kod svih vlada ovoga doba, koji je potpisao na ime sve općine grbaljske i na ime Miholjskog Zbora zamoljen od tamošnjih kapetana, bio je gonjen od francuske vlade i sklonio se za nekoliko godina kod crnogorskog metropolita, a nije ni knez nijedne grbaljske knežije. Jovo Perazić je potpisao kao odaslanik paštrowske općine. Ali su Paštrowićani poslali za njim potjeru, koja je glasno objavila po gradskim trgovima, da on nema punomoći. Tomo Đanjević je potpisao na ime Braića, Maina i Pobora. Mali trgovac vinom, zaštićen od Stefanovića, sumnjiv prošlim vladama, izbjeglica, našao je zaklona kod vladike i bio mu tajnik, dok su općinari triju općina i prije i poslije odbili, da se odazovu pozivu vladčinu i pukovnikovu na otpor protiv Austrijanaca. Jakov je Stefanović potpisao mjesto Karla Zambarinija ili Zarbarinija, odaslanika kotorske općine. Kao odaslanik kotorske općine dao je svoj potpis i Špiro Sutović. Zarbarini je bio utamničen u negvama u kotorskom kaštelu za 19 dana od austrijske vlade, ali je izmakao dolaskom Rusa g. 1806. Ni Zambarini, pekar, ni Sutović, krojač, dućandžija, a sad intiman savjetnik vladčin i tajnik pukovnikov, nijesu imali vlasti u Kotoru, gdje je plemenito (plemičko) tijelo predstavljalo grad, a dvojica su njegovih članova bila ovlaštena za pitanje predaje.³¹⁷

³¹⁷ Podatke crpem iz dobrotske informacije. — Još su kongresni zaključak potpisali: Teodor ko. Ivelić, kapetan risanski; Vaso Đurasović, kapetan hercegnovski; Pavo Maina, na ime sve budvanske općine; knez Filip Lazarović; Niko Doljanica, na ime kneza Nika Bojkovića; Niko Radonić, na molbu kneza Iva Tujkovića, odaslanika grbaljske općine. U popisu kotor. masona spominje se Spiridion Sutović iz Kotora, odvjetnik grčkoistočne vjere, po nekima neznatan član u loži, po drugima »Vénérable«; slovio je kasnije kao iskren austrofil.

Na osnovu kongresnog zaključka bi upravljeno od strane kongresa 26 ožujka, dakle istog dana, iz Kotora pismo bar. Tomašiću, gdje se ističe, kako je Boka otposlala svoje odaslanike na savezničke dvorove, da sačeka njihovu odluku o svojoj političkoj sudbini; intrige Brunazzijeve, pa Dabovićeve, izazvaše tu skoro pohod austrijskih četa do granice, pa je zato ponovo bio umoljen general (Milutinović), da odstupi do odluke saveznika; sad opća skupština obiju ujedinjenih pokrajina moli Ekselenciju, da ne preduzme nikakvih koraka do odluke, da se izbjegne propasti, koju bi nanio nov pristup četa; koja god bude sudbina Boki, pokrajine će se pokoriti.³¹⁸ Među potpisnicima se čitaju i neka nova imena: Ilija Radimiri, za dobrotsku općinu; Baldasar Zarbarini, za svog oca Karla, odaslanika grada Kotora; Vicko Lovrenčić (ne »Lovrenzovich«) za općinu perašku. Ovaj Lovrenčević, koji dolazi na drugome mjestu odmah nakon potpisa guvernadura Radonića, nije uopće morao imati punomoći od strane peraške općine, konsekvantno njezinoj punoj i istaknutoj apstinenciji, s tim manje, što je bio istaknut rusofil. — Tomašić odgovori 17 travnja iz Zadra: 10 o. mj. stigla mu je careva odluka; car je pismom od 4 ožujka iz Chaumonta obavijestio državnog ministra grofa Zichyja, povodom molbe podastarte mu u Troyesu po bokeljskom odaslaniku, da u njegovo ime obavijesti bokeljsko stanovništvo, da je prihvatio njihovu želju za povratak u njegovo podanstvo, da će im molbu uvažiti, netom nanese prilike, a da se oni međutim pokažu dostojni dobrim vladanjem; general obavještava stanovnike Boke Kotorske o vladarevoj odluci »za utješnu vijest i za njihovo umirenje«.³¹⁹

Uto stignu pojačanja austrijskoj vojsci u Dubrovniku, gdje je aristokracija još uvijek gojila nadu u uspostavu stare republike, oslanjajući se pri tome na austrofopske težnje u susjednoj Boki. Ali se Hrvati, dezterteri iz Kotora, pobune, jer su tražili, da se vrate kući, nakon mnogo godina odsustva, i zato nijesu htjeli poći opet natrag, na Boku, pa je trebalo ugušiti bunu svom strogošću austrijskih vojničkih zakona. Zato se ono i Milutinović bio povratio 16 ožujka, ne našavši na granici pomoćne čete obećane mu od Bokelja, a bojeći se, da mu se ne dignu Dubrovčani iza leđa. Nikić, koga je bio poslao u pomoć Crnogorcima ruski admiral Čičagov,

³¹⁸ Po Erberu donio talijanski Visković, 188; u prijevodu Tomanović, 113.

³¹⁹ Sravni PA, *Miscellanea ecc.* dal 1812 al 1826. Pismo donio talij. i Visković, 189; u prijevodu Tomanović, 113—114.

tom prilikom nemajući instrukcija u ime ruskoga cara prisilio je Austrijance na povratak, pak nastavi sa pripremama. A ruski pristase, osobito novska općina, prosvjedovahu protiv Lukovićeve akcije za pripojenje Austriji. Međutim je Milutinović po naredbi ratnoga vijeća u Beču iščekivao zgodnu priliku, da uzme Boku, ali bez prolijevanja krvi.

Nikić je majoru Daboviću upravio pismene prijetnje, a jedna grupa Crnogoraca potraži Dabovića u franjevačkome samostanu na Prčanju računajući, da se tamo krije. 3 travnja zatraži Nikić od dobrotke općine, da mu izruči francusku topnjaču, koju su Dobročani oteli Francuzima u ustanku. Općina se odlučno usprotivi, da se ne bi lađa upotrebila protiv Milutinovića i njegovih četa. Ali na ponovne teške prijetnje — nije nedostajalo ni vrlo uvredljivih izraza sa strane vladike na račun Dobročana »okorjelih buntovnika« — izruči točnjaču. 4 travnja zaište Nikić pismeno i od prčanske općine, da mu izruči dvije francuske penike, kojih su se Prčanjani bili dočepali u ustanku. Prčanj je bio uzet na nišan već zato, što je od 16 ožujka bio pružio sklonište majoru Daboviću, pa se govorilo, da je Prčanj središte austrijske stranke, kako je Kotor ruske. Prčanjani, u nezgodnoj situaciji, pod prijetnjama, izruče penike, ali pod uvjetom, da posluže samo za održanje mira unutra, i da se povrate, netom mine potreba.³²⁰ U svibnju 1814 provizorna vlada utvrdi Verige iz opreza, da ne bude kakvih iznenađenja sa strane, i izda propise za prolaz lađa. Baterijom je na Verigama upravljao Mitar Petković iz Risna. Njome se sprečavao »latinskim« općinama saobraćaj s austrijskom vojskom, da se zastraše katolici. Malo prije toga neke su bokeljske brodice gusarile u južnodalmatinskom primorju, pa se Milutinović, zapovjednik Dubrovnika, potužio na to.³²¹

Milutinović je prigodom svog odstupa 16 ožujka uvjeravao Dobročanina Radimira, da će se vratiti sa dovoljnim snagama do 13 ili 14 dana, ali se obećanje nije ispunilo. U travnju je stigao u Kotor jedan austrijski časnik, konferirao s vladikom i s Nikićem, i zatim je, razgledavši vojničke objekte, otputovao pod vojničkom pratnjom, da ne bi došao u doticaj s Bokeljima. 21 travnja ojačaju čete na granici, ali se Milutinović opet povuče. Vjerojatno je, da je tom prigodom general pregovarao s Nikićem,

³²⁰ Za sve ove detalje vidi dragocjenu dobrot. informaciju.

³²¹ PA, Miscellanea ecc. dal 1812 al 1826, i sv. 18 m. o.

koji se gerirao kao ruski komesar. U ovom je času cio budvanski kotar bio ravnodušan prema ovom političkom spletkarenju. General je Milutinović svojim pismom od 1. svibnja uvjeravao Nikića, da bar. Tomašić, koji je već tada bio u Dubrovniku, ne će nastupiti put Boke. Potom je najavljen dolazak generala Plenka, da okupira Boku. General je doista došao 16. svibnja, ali Boka nije bila okupirana. Zato Dobročani umole Brunazzija, da se pospješi s okupacijom. U svojoj informaciji,³²² odnosno pospješnici pod sami kraj svibnja, prikazuju očajnim izrazima situaciju austrijskih pristaša u Boki, osobito zbog prijetjećeg držanja Crnogoraca, nastalu u prvom redu povodom Milutinovićeve neodlučnosti, jer eto ni drugi pohod nije donio rezultata. Bokeljski su austrofili skoro dvojili, hoće li ikad doći do austrijske okupacije. Pišući ovu informaciju, njezini sastavljači nijesu ni slutili, da je upravo tih dana i sa strane ruskog cara Aleksandra pala definitivna odluka o političkoj pripadnosti Boke Kotorske.

Serdar je Plamenac mjeseca travnja pisao iz Pariza caru Aleksandru, za kojim je pojurio u njegov glavni stan najprije u Troyes, pa u Pariz, a onda za njim i u Beč, tražeći, da car uzme u pokroviteljstvo Crnu Goru, da potvrdi njezino sjedinjenje s Bokom Kotorskom i da joj pridruži Konavle sa granicom na Cavtat. Plamenac je svakako stigao do cara i predao mu vladličino pismo, i isporučio želje pravoslavnih Bokelja. Car se napokon odluči iz Pariza, da obavijesti vladiku o svojoj konačnoj odluci glede Boke svojim pismom od 20. svibnja. U pismu napominje, kako mu je Plamenac predao njegovo pismo, i uvjerava ga o svojoj naklonosti; »ovakva osjećanja su kod mene stalna, i sada kad je providenje ojačalo zauzimanja moja i mojih saveznika, utvrđenjem općeg mira, mi smo obratili našu pažnju na susjednu vam zemlju Bokešku, želeći time učvrstiti vaš sopstveni mir«. Zatim nastavlja: »Zbog toga smo mi riješili istu povratiti državi austrijskoj, pod sjenkom koje je ona procvjetala.«³²³ Nato napominje vladici, kako je on

³²² Iz nje su uzeti i ovi dijelom nepoznati podaci.

³²³ Ovo pismo donosi po Medakoviću Tomanović, 118. Visković, 181, donosi po dubrov. listu »Dubrovnik« od 20. kolovoza 1897, koji ga je iznio iz cetinskog arhiva, gdje se nalazi original. Sr. i Dorđevića, 351. Samo u stilizaciji ima prilično razlike u ovim različitim redakcijama. Sadržaj je isti. Ali na jednom mjestu odvaj a Đ., koji donosi ovakvu izreku: »Mislimo (naime: car A.) da smo na Vaše zadovoljstvo utvrdili da ta zemlja (biva: Boka) uđe u sastav austrijske države, pod čijom je zaštitom cvetala«. Dakle drukčije nego u V., gdje stoji kao gore u tekstu (slično u M., resp. T.). Takva bi stilizacija graničila sa ciničkom porugom, pa je ispod pera jednog Aleksandra jednome crnogorskome vladici prosto nemoguća.

(vladika) pomogao ovome događaju (oslobođenju Boke), pa ga zato i poziva, da radi opće koristi ne smeta austrijskoj vojsci i da se sa svojim hrabrim Crnogorcima povrati u svoje granice, pa još k tome i da uloži svoj utjecaj na Bokelje, da se bez protivljenja pokore odluci saveznih država, a prava će im se i privilegije potpuno sačuvati. — Tu se dakle traži od vladike nešto nenaravno: da se nakon aktivne suradnje pri izgonu Francuza i nakon tolika oslanjanja na rusku zaštitu ne samo povuče u svoja brda nego da i svojim utjecajem skloni Bokelje, da se pokore Austriji. Boku bi bila Rusija, sva je prilika, zadržala za sebe, da joj diplomatski obziri prema saveznicu Austriji, najviše interesiranoj u ovom pitanju, nijesu svjetovali onakvu odluku. U Boki se još održava dosad neutvrđena verzija, da se lukavi Metternich poslužio ženskom intervencijom, da skloni Aleksandra, da napusti misao na Boku. Svakako ruski car, inače vrlo zaslužan za oslobođenje Evrope od Napoleona, ali promjenljive ćudi, nije bio nepristupačan ovakvoj vrsti utjecaja.³²⁴

Prvi je pariski mir, što ga je uglavio francuski kralj Burbonac Ljudevit XVIII, brat smaknutog Ljudevita XVI, sa saveznicima 30 svibnja 1814, donio Francuskoj granice od 1 siječnja 1792 sa još nekim povećanjem državnog teritorija. I tu se, prema Francuskoj, ruski car ponio velikodušno, ali na račun Njemačke (Prusije). Austrija je sad ponovo dobila Lombardiju, Veneciju, južni Tirol i Dalmaciju, a posebnim carskim patentom bi oglašeno ponovno zaposjednuće ilirskih pokrajina. Ponovna je okupacija Boke od austrijskih četa, nakon one odluke Aleksandrove i nakon pariskog mira, postala pitanje od malo dana.

Vladika je Petar uzalud pregnuo, da pod ruskom zaštitom dobije Boku za sebe, premda je prije, za ministროvanja Dolcijeva, bio odlučan da brani slobodu Crne Gore i protiv presezanja Rusije. Želja, da i Crna Gora dođe u rusko podanstvo, posve se izjalovila. Rusija je napustila Boku i stoga, jer joj je prevelika udaljenost preko prostranog a neprijateljskog turskog carstva koliko po kopnu toliko po moru otežčavala redovit saobraćaj. A da ju je Rusija zadržala za se, valjda bi raspad turske carevine bio krenuo bržim tempom. Austrija bi se bila tim raspadom manje okoristila, a slavenski bi narodi na Balkanu bili jače osjetili rusku zaštitu. Međutim, i pitanje

³²⁴ O tome u bokeljskim arhivima nema ni aluzije, što je uostalom i razumljivo već radi same delikatnosti predmeta.

pomorske ravnoteže na Sredozemnome Moru bilo bi dobilo drugu formu, pa je čak, pri nekim političkim konjunkturama, i Velikoj Britaniji mogao biti osporen predominantan položaj. Međutim je Rusija, usprkos tome, od bečkog kongresa pa do velikog rata, postala velika sila evropske, pače i svjetske ravnoteže, dok taj sistem ravnoteže nije bio onemogućen ruskom revolucijom.³²⁵

³²⁵ Vladika je smatrao ustupanje Boke Austriji najvećom nesrećom po Crnu Goru i sve moguće pokušao, da o tome uvjeri rusku diplomaciju. Ali je ova, imajući u vidu svoje interese, kako ih je diktirao čas, prešla preko crnogorskih jadikovaka. Vidi za to vladikiño shvaćanje uglavnom 14 poglavlje u Đorđevića, koji u gubitku B. za Crnu Goru vidi njezinu najveću nesreću (takav je i naslov ovoga zadnjega pogl. u njegovu djelu).

Druga austrijska vladavina

(počinje 1814)

Okupacija Boke od austrijskih četa

Po nekim vijestima (Erber) potkraj svibnja općine Dobrota, Perast i Prčanj silom odbiju pljačkaške bande Crnogoraca. Tom prilikom dođe do krvava okršaja, nakon koga se Crnogorci povuku. Katoličke općine, u strahu, da se Crnogorci ne vrate na odmazdu sa još većim snagama, zatraže od Milutinovića, da odmah provede okupaciju. Nego, značajno je, da u arhivskim uspomename nema traga ovim krvavim bojevima, a tako ni u opširnoj i detaljnoj dobrotskoj informaciji Brunazziju. Kako god bilo, sigurno je, da su katoličke općine urgirale okupaciju u prvom redu radi nesnosne situacije i prijetecćeg držanja Crnogoraca i drugih ruskih pristaša. Dobročani su, izlažući se neprilikama, pisma i informacije donosili iz Boke u Cavtat, gdje se konačno 3 (po Đorđeviću 4) lipnja koncentriralo 26 kumpanija (3600 ljudi) sa flotiljom od 15 ratnih i prijevoznih lađa.

Po jednoj vijesti peraškog općinskog arhiva³²⁶ potkraj travnja prestaje fungirati privremena vlada. To je i logička posljedica napetosti, koja je došla do osobito teška izražaja u pripremama obiju stranaka na Milutinovićev pohod (16 ožujka) i u metodama nakon pohoda. Pogotovu je zaključak narodne skupštine od 26 ožujka onemogućio svaku dalju ozbiljniju suradnju. Ipak privremena vlada (zapravo Petar Petrović) izdaje još 9 svibnja 1814 pasoše na talijanskome jeziku, ali sad u ime ruskoga cara.

Milutinović je iz svoga kvartira upravio 4 lipnja proglas Bokeljima, gdje im izjavljuje, da ulazi u Boku »u ime velikih država saveznica«; kori ih, što se ne pokoravaju volji ruskog i austrijskog monarha, nego sami hoće da presude; u ime sila saveznica postaviti će red i mir, dok visoki vladaoци ne odluče o sudbini Boke; jamči ličnu i imovinsku sigurnost, i zaštitu svakomu, pa i poli-

³²⁶ Miscellanea ecc. dal 1812 al 1826.

tičkim protivnicima.³²⁷ Prilikom trećeg dolaska Austrijanaca bili su odlučili protivnici katoličkih mjesta, da će, odbiju li Austrijance, zapaliti peraške kuće na novskoj rivijeri, napasti i opljačkati sva »latinska« mjesta, a ljude masakrirati. Ali je okupacija Boke, ovaj put definitivna, spriječila te osnove.³²⁸

General krenu put Boke 7 lipnja. Flotilja je imala operirati u samom bokeljskom zalivu zaštićujući čete pri napredovanju. Milutinović bane pred Novi 8 lipnja u 2 sata izjutra. Grad mu se preda bez otpora. Posada u neredu pobjegne. General izjavi Novljanima, da će im poštivati osobe i dobra, ako se suzdrže mirni, razoruža ih, ostavi tu četiri kumpanije, i proslijedi za Verige. Flotilja je međutim bila stigla pred Rose naprema Novome, na protivnoj strani zaliva, i zaposjela tamošnju bateriju, ali radi nestašice vjetra morala se za neko vrijeme zaustaviti pred Kumburom. To upotrebe Crnogorci i Rišnjani, pa napadnu kod Banića austrijske čete, ali budu prisiljeni na uzmak iznad Baošića i Jošice. U pola noći stignu čete na tjesnac Verige. 9 lipnja izjutra Austrijanci demoliraju bateriju na Verigama i uđu u unutrašnji zaliv. General zađe u Perast, i pozove preda se risanske poglavice, te im se zaprijeti, da će tridesetoricu dati strijeljati, ako se Rišnjani ne pokore. Poglavice prihvate njegove uvjete i obećaju, da će čuvati gorske putove prema Crnoj Gori i zaštititi austrijske čete s unutrašnje strane zaliva. Zatim nastavi put preko Orahovca i Dobrote i stigne poslije podne u 4 sata u blizinu Kotora. U isto doba prispije s druge strane zaliva odio, koji je zaposjao Prčanj. Tada dođe do žestoke borbe s Crnogorcima, koja potraja do noći. Pred noć Crnogorci nasrnu tako žestoko, da je Milutinović naredio uzmak. Sutradan, 10 lipnja, iz rana jutra nastavi se borba. Uveče Crnogorci budu potisnuti u grad, a jedna je njihova kolona, sašla sa Cetinja, bačena preko granice. Po izvješću Milutinovićevu Crnogorci izgube 200 mrtvih i ranjenih, među njima tri vojvode i jednog serdara. Uto je vladika ponudio generalu, da će napustiti sav bokeljski teritorij, samo da mu ostavi Kotor, ali general odbi. 11 lipnja flotilja se postavi prema gradu, topovi budu iskrcani, a već u ponoći četiri topa otvore vatru. Vladika nato ponudi kapitulaciju, ali tako, da se na gradu pripusti i ruska zastava uz austrijsku, dok saveznici definitivno ne odluče s Bokom — što je bilo u stvari već svršeno. Milutinović pristane. Ali se Crnogorci uzbune

³²⁷ Donio Đorđević, 352.

³²⁸ Prema već spomen. promemoriji per. opć. Tomašiću iz g. 1816.

sa kapitulacije, pa sad vladika zatraži, da se ona odgodi. Milutinović ne prista. Vladika otpusti Bokelje i naredi Nikiću, neka obustavi neprijateljstva protiv majora Dabovića, koji se prema osnovi Milutinovićevoj iskrcao na Rosama i preko Svetog Stefana imao uzeti Budvu. Dabović je pri tome računao, da će ga poduprijeti tamošnji seljaci, ali oni dignu oružje na njega, pa mjesto da on opsjedne Nikića u Budvi, opsjedne ovaj njega u Sv. Stefanu. I već je Dabović bio da se preda radi nedostatka živeža, kad stigne vladčin nalog, da se Budva prepusti Daboviću, da se otpuste Bokelji, a on sa Crnogorcima da se povuče. Tako Nikić ode u Crnu Goru preko Maina. Vladika ostavi Kotor 12 lipnja ujutro, a austrijske čete uđu u grad. Sve dok nije stigla vijest, da su ilirske pokrajine definitivno utjelovljene s Austrijom, iskazivala se počast ruskoj zastavi.

I sami su pravoslavni Bokelji s vremenom postali nezadovoljni sa metodama crnogorske uprave kroz osam mjeseci, pa je to pripomoglo Austriji, da je bez većih teškoća mogla pristupiti organizaciji ovoga kraja. Milutinović je proglasio opću amnestiju za sve, koji su se bili politički kompromitirali. Erber spominje, da je posebnim proglasom 14 lipnja najavio Bokeljima, da je uzeo u posjed Boku Kotorsku u ime savezničkih vlasti. Proglas generala Tomašića 7 srpnja objavi Bokeljima, da je njihov teritorij anektiran austrijskome carstvu. Nato se 13 srpnja Milutinović povрати iz Kotora i objelodani obavijest Tomašićevu (od 7 srpnja iz Zadra), kako ga je carska i kraljevska kancelarija obznanila *notom od 3 siječnja*, da su, *prema sporazumu uglavljenu između savezničkih vlasti*, ilirske zemlje, i prema tome i dubrovačka država i Boka Kotorska i zavisni otoci, definitivno dodijeljeni austrijskome dvoru; javlja ovu odluku, da stanovništvo bude upućeno i da pregnu da zasluži dobrohotnost vladara cara i kralja Frana I spremnom i lojalnom podložnošću.³²⁹ Iz toga izlazi, na potvrdu onoga, što je prije istaknuto, da car Frano ne bi bio dao u veljači onakav odgovor Petru Lukoviću, odaslaniku i delegatu katoličkih općina, da nije prethodio sporazum sa ruskim saveznikom.

³²⁹ Pisani, 459.

Druga austrijska uprava

Kotor je još za čas posebna pokrajina, Dubrovnik posebna, a Dalmacija je opet o sebi. Zajedničkoj je vladi u Zadru na čelu bar. Tomašić, civilni i vojnički guverner Dalmacije, Dubrovnika i Kotora. Milutinović, od 12 prosinca 1815 barun od Weichselburga, fungirao je kao građanski i vojnički guverner Boke Kotorske i Dubrovnika do početka 1816, kad su i Boka i Dubrovnik ušli kao sastavni dijelovi u Dalmaciju, koja je kao austrijska pokrajina bila izravno podvržnuta Beču sa talijanskim službenim jezikom. U Kotoru je odmah okupaciji osnovana c. k. privremena intendenca kao administrativno-politička vlast, a intendentom je imenovan ko. Stanislav Burović Zmajević, koji se bio mnogo založio, da se obje neprijateljske stranke smire i da se na mirne sačeka dolazak Austrijanaca. Ovu je službu vršio do g. 1817, kad je u Kotoru osnovan okružni kapetanat ili poglavarstvo. Ali Burović nije bio imenovan okružnim kapetanom, jer vlastima nije bila po čudi njegova privrženost rodnome kraju. Radi intriga u prisutnosti najviše gospode u Dalmaciji bio je g. 1818 po carevoj naredbi odstranjen iz službe dopustom na neodređeno vrijeme.³³⁰

I poslije austrijske okupacije Nikić u Kotoru izdaje pasoše za Tursku sa potpisom »Guverner dviju ujedinjenih pokrajina Crne Gore i Boke Kotorske«,³³¹ ali ih ni ruska diplomacija nije priznavala. Nasilja Crnogoraca nad nekim austrijskim vojnicima dala su povoda, da je vlast zabranila u srpnju 1814 svaki odnos na granici, pa i pismeni saobraćaj.³³² Međutim austrijske vlasti još uvijek strahuju od ruskog utjecaja na bokeljsko stanovništvo, pače računaju i na eventualan sukob s Rusijom. Tako je Milutinović, između drugoga, uprav pod ovim političkim kriterijem rasuđivao bokeljske masone. U jednom izvješću 20 listopada 1814 ističe opreke između bokeljskih primoraca i bokeljskih brđana: Oni prvi su za sto godina naprijed, ambiciozni, zagrijani za stare povlastice pod Mlecima, ali miroljubivi; drugi su, po generalu (pravoslavne vjere), najsirovije ljudstvo, što se da zamisliti, puni presuda, ljube samo anarhiju, pa zato i nema kod njih promišljena otpora; radi vjere i radi ruskog

³³⁰ Bio je za kratko vrijeme »Vénérable« u kotorskoj loži. Javno se odrekao framasonstva zakletvom u svibnju 1812.

³³¹ »Governatore delle due provincie unite di Montenero e Bocche di Cattaro«, Đorđević, 356.

³³² Općinski arhiv u Dobroti, svezak dokumenata god. 1814—1817.

utjecaja, što ga šire dijelom Crna Gora dijelom domaće osobe, koje služe u Rusiji, odani su ruskoj vladi; u slučaju napetosti između Austrije i Rusije bez dvojbe bi uskipjelo; kako se u takvim okolnostima lako razvije ambicija ljudi, na koje se često ne misli, to bi se tu dao upotrebiti konte Mojslav Zanović, čovjek, koji bi morao biti davno daleko odavle (iz Boke).³³³ A u pismu vladike Petra I ruskome kancelaru grofu Rumjancovu 26 rujna 1814 ima priložen spis osoba, koje austrijska vlada goni radi odanosti Rusiji. Između ovih spominju se, osim grofa Vojnovića, bivšeg ruskog majora i kavalira, i mnogih drugih, još i ovi katoličke vjere: Ivan Zambarin Kotoranin, kapetan, koji je sa svojim sinovima bačen u tamnicu; Kristofol Kolović Peraštanin, kapetan, koji je bio u ruskoj službi na brodu 1806, i postao je ruski podanik; Vicko Lovrenčević Peraštanin, kapetan, ruski podanik, morao je bježati u Krf. Još se u spisu spominje i Kotoranin Krivalija (Andrija Crivellia masonskog popisa, 1814 pokrajinski blagajnik). — Prema spisu, konte je Miroslov (Mojslav) Zanović zatvoren u sv. Lovrinac u Dubrovniku.³³⁴

Austrijska je vlast ovim mjerama htjela zastrašiti ruske prištaše. Svakako pogranično susjedstvo Crne Gore, gdje se je ruski utjecaj, osobito u nekim periodima, jako osjetio, duhovno podanstvo pravoslavnog bokeljskog svijeta crnogorskome mitropolitu, misao slavenske uzajamnosti i iste vjerske pripadnosti, koja je u balkanskim prilikama dobivala i karakter panrusizma, sve je to izazivalo oprez austrijskih vlasti, da ne bi, u stalnim političkim konjunkturama, bio ugrožen posjed pograničnog teritorija. Nego, *bečki kongres* (1 studenoga 1814-9 lipnja 1815), gdje Austrija, Engleska, Rusija, Pruska i Francuska pokušale da Evropi dadu jednu definitivnu uredbu, člankom 93 i 94 povrati i potvrdi Austriji posjed ilirskih pokrajina, Lombardije, Mletaka, Sazburga, Tirola i tarnopolskog okružja. Premda je Francusku prvi pariski mir bio isključio iz vijećanja o teritorijalnim pitanjima, Talleyrandu, majstoru u intrigantstvu, uspije da dođe do prve riječi na kongresu i da izrabí neslogu savezničkih diplomacija. Kad je međuto Napoleon napustio Elbu, iskrcavši se 1 ožujka 1815 kod Cannesa, i jednim neviđenim avanturističkim naletom opet povukao Francusku za sobom u vrtlog, upravi Tomašić iz Zadra proglas stanovnicima Dalmacije, Arbanije i Dubrovnika (27 travnja), gdje ih

³³³ Kidrič, o. c.

³³⁴ Đorđević, 359—360.

opominje, da se ne dadu zavesti. Kucnuo je čas propasti, kaže se tu, za Napoleona, »koji je pogazio sve zakletve i vjeru; neprijatelja svakoga reda, svakoga počinka, svih liberalnih ustanova, umjetnosti i mira; rušitelja poljodjelstva, brodarstva i trgovine«. ³³⁵ Kongresne vlasti objave (13 ožujka) izjavu, sastavljenu od Talleyranda, da je Napoleon Bonaparte stavljen izvan društva i izručen javnoj osveti kao neprijatelj i rušitelj svjetskog mira. A sam je francuski ministar Fouché, čovjek bezgranično neiskren, bio mnijenja, da se čovjek (Napoleon) povratio ludi negoli je otišao, i da će dobiti jednu ili dvije bitke i raspršiti nekoliko savezničkih divizija, ali da ne će pobijediti. Tako je i bilo. Potučen do nogu kod La Belle Alliance-Plancenoit (Waterloo) 18 lipnja, gdje se osobito istakao Blücher sa šefom svoga generalnog štaba Gneisenauom (na savezničkoj je strani sudjelovao i vrlo sposobni Wellington), odreče se 22 lipnja ponovo krune na korist svoga sina (Napoleona II) s izjavom: »Moj politički život je svršio.« ³³⁶ U Pariz uđe Ljudevit XVIII (8 srpnja), a potom tri saveznička vladara. Napoleon htjede izmaknuti u Ameriku, ali ga Englezi fregatom »Northumberland« prebace na otok sv. Jelene, kamo prisprije 18 listopada 1815. Strogo čuvan, da ga ne bi simpatizeri iz sjeverne Amerike pokušali osloboditi, ³³⁷ završi život na istom otoku 5 svibnja 1821. Drugi je pariski mir, 20 studenoga 1815, stisnuo Francusku u granice od godine 1790, i nametnuo joj tešku ratnu odštetu i u vezi s time uzdržavanje okupacione vojske za pet godina, i povratak odnesenih umjetnina i dragocjenosti. Sveta je alijansa, 26 rujna 1815 predložena od pobožnjaka cara Aleksandra i prihvaćena od cara Frana i od kralja Fridrika Vilima III, imala očuvati Evropu od »jakobinstva« štiteći vjeru, legitimnost i mir. U stvari, ona je bila, po oznaci samoga Metternicha, »zvučno ništa«. Kočila je slobodu, ali je nije ukočila.

Međutim je druga austrijska uprava već 16 lipnja 1814 proglasom uspostavila u Boki prijašnje općinske korporacije sa njihovim pravima. ³³⁸ U Kotoru je obnovljeno i staro bratstvo mornara, ali za kratko (do 1817). I stari se emblem slobodno javljaju: tako zastava sv. Tripuna (1814), još dosad sačuvana. Ali su se Bokelji

³³⁵ V. u PA, u posebnom sveščiću, štampani proglas na talij. i hrvat. jeziku.

³³⁶ M. Straganz, o. c., 189—190.

³³⁷ Britanska je flota još pred jesen 1814 bila proglasila blokadu sjeverno-američke obale. V. općinski arhiv u Dobroti, cit. svezak.

³³⁸ Proglas u dobrot. opć. arh., v. c.

općenito prevarili u svojim nadama. Stare su prerogative bokeljskih mjesta i općina pomalo ukinute. Općinska autonomija modernom unifikacijom zakonodavstva nije doduše ukinuta, ali je bila tek sjena starih povlastica i kompetencija iz mletačke ere. Boka je postala ogromna tvrđava i važna baza za austrijsku ratnu mornaricu. Vlast nije štedjela ni crkve, kad se radilo o vojničkim svrhama. Tako je po naredbi Milutinovićevoj bio preuzet otočić (opatija) sv. Jurja već 14 lipnja 1814 po vojničkim vlastima, a prepušten opatu tek g. 1827. Opet su vojnici zapremili otočić radi pučkih nemira revolucionarne godine 1848, pak u vrijeme krivošijskog ustanka, a Crveni križ u doba svjetskoga rata. Inače se Bokelji susreću i na najvišim položajima državne službe. Ima ih i u konzularnoj. Staro je plemstvo moralo za posebne (plemičke i patricijske) naslove, dobivene od Venecije, zatražiti potvrdu od austrijske vlade i dokumentima ih potkrijepiti.³³⁹ Morao je to i opat sv. Jurja za svoje časne prerogative. Vlada je to redovito priznavala. Tako naslov opata (1825), i druge naslove (konti). Ali je ukinuto staro općinsko plemstvo ili plemenite korporacije u gradovima i općinama (1816). Zapravo one su bile ukinute još i prije (1806). Nego, ove patricijske obitelji, kao i druge uglednije, s vremenom izgube zemljišne komplekse uslijed novog shvaćanja kmetskih odnosa. Poljodjelstvo se neko vrijeme, barem u nekim krajevima, održalo, ali ga je konačno ubila tendencija na nadničarski rad, naročito pred svjetski rat. — Austrija je osobito kasnije svim sredstvima političkog izigravanja forsirala italijanizaciju Dalmacije. Usprkos tome, vlada se poskrbila u prosincu 1814 za lakše učenje hrvatskoga jezika, da se Stullijev rječnik raspača u narod.

U početku je vlada pripustila, kao i u Dubrovniku, neke oproste od službenih nameta i od trgovačkih taksa. Bilo je izgleda, da će procvasti i trgovina i pomorstvo, iako je broj bokeljskih trgovačkih lađa prema prijašnjemu bio reduciran, a neke velike trgovačke kuće pretrpjele ogromne novčane gubitke zbog zastoja trgovine kroz vrijeme napoleonskih ratova, a premnoge obitelji zbog gubitka novca, bankovnih uloga (državni bankrot 1815, zapravo već 1811), brodova i posjeda iselile u tuđinu (Mleci, Trst, jonski otoci, istok).³⁴⁰ Među propalim aristokratima nije nedostajalo

³³⁹ Zloglasni se Paulucci susreće g. 1820 u heraldičkoj komisiji u Mlecima, koja je imala zadaću, da ispita stare plemićke naslove iz mlet. doba.

³⁴⁰ Iz jedne promemorije o Boki, pisane od anonimnog pisca u početku druge austrij. vladavine, proizlazi, da je Boka tad imala 260 brodova od

ni pustolova. Zadnji je konte Bujović čamio od 1838 do 1843 radi velikih dugova u pariskoj tamnici Clichy, i svršio je u Parizu.

Općine, peraška, dobrotska i prčanjnska, upozore Tomašića posebnom predstavkom god. 1814 na teško stanje, na koje je spala Boka, da joj se ne nameću suvišni tereti, i zatraže, da se osnuje trgovačko-pomorski sud od domaćih trgovaca.³⁴¹ Izjavom tuniske regenture, u lipnju 1815, da će njezini gusari poštovati austrijsku zastavu, uklonjena je najteža pogibao za bokeljsko brodarstvo.³⁴² A mora su konačno oslobođena sjevernoafričkih gusara zauzećem Alžira od Francuza g. 1830. Još se jednom podiglo trgovačko brodovlje u Boki, u razdoblju između godine 1850 i 1870 (preko 100 brodova), ali ih brzo pregazi para, a Bokelji se u novim prilikama uglavnom ne znadoše ni da slože ni da snađu, omaložavajući svojim starim ponosom »morskih vukova« lagodnosti moderne tehnike.

Bokeljski povjerenici pred carski prijesto, Luka Valeri, Ivan Verona i Matija Ivanović, koji su imali iznijeti pred cara Frana želje pučanstva, bijahu mišljenja, u jednom pismu iz Mletaka dobrotskoj općini 12 prosinca 1815, da bi se jednim *narodnim predstavništvom* mogle spriječiti eventualne samovolje vlasti (jer je Beč daleko više od 700 milja), i da bi se jednim *pokrajinskim saborom* (Congregazione Provinciale), formiranim od predstavnika raznih korporacija, »dalo energije narodu, pa bi se pridigao iz sadašnjeg ništavila«. ³⁴³ Bokeljski se odaslanici izrazuju u pismu, kao da je i car tomu sklon. Ali to bijahu jalove nade kraj cara,

2000—6000 stara nosivosti, dakle za 40 manje nego g. 1797 (ovo je svakako u sukobu sa jednom drugom viješću, po kojoj je B. tad imala samo 50 patentiranih lađa), a plovili su po svim morima osim u Aziju (indijsku), Ledeno More, Pacifik i južnu Afriku, zatim 100 manjih, i više od 300 baraka i šjalupa. Na drugome mjestu ovoga rukopisa stoji, da pomorstvo oduzima zemlji oko trećinu krepih ljudi. Sr. Viskovića, o. c., 233 i opaska 2. — U Perastu je pučanstvo g. 1797 brojilo o. 1800 stanovnika, a 1842, prema jednoj molbi peraške općine austr. vladi iz te godine, ne punu 1000. — Prema jednoj tablici ko. Tripa Smeće o bokeljskom posjedu izvan Boke iz g. 1802, v. u Visk. 235, imali su konti Smeća velik novac u Mlecima, a Visković (ko. Antun) u Londonu, Beču i Petrogradu, dok su velike nepokretnine imali u Mlecima i na Terrafermi Bujović, a ko. Bizanti u Udine i po Italiji; Visković ko. Antun imao je zemlje u Francuskoj, izgubljene propašću banke Benfall u Londonu.

³⁴¹ PA, sv. 17 t. u. Bilo je okapanja sa vlastima i oko starih potraživanja. Tako se prčanjnska općina mučila još g. 1820, da dobije od države podmiru za novac kreditiran Brunazziju za Hrvate prebjegle iz Budve i Kotora. Prč. opć. arh., Copia Lettere.

³⁴² PA, Miscellanea ecc. dal 1812 al 1826.

³⁴³ Pismo talijanski pisano u dobrot. opć. arh., u već cit. svesku dokum. g. 1814—1817. V. o tome i prč. Zelenu knj., 88, koja donosi kopiju podneska.

tipična reakcionarca. Pokrajinski sabor, o kome je riječ, bio je predviđen i predlagan za Boku kao organ superioran općinskim korporacijama, eda bi se njegovom kompetencijom uklonila nesloga između bokeljskih mjesta, koja oštećuje zajedničko dobro. Tako iz podneska odaslanika. Iz ove akcije svakako izbija smisao za modernu ideju predstavnštva, iako u suženoj formi. — Kad je zakon o općoj vojničkoj dužnosti teško dirnuo u stare navike Bokelja, pokušaju da ustancima (1869, 1881—1882) afirmiraju svoje navike, oslanjajući se pri tome na oslobodilački pokret ispod turskog gospodstva u neposrednom zaleđu.

Boka je, u velikoj eri hrvatskog narodnog preporoda, najživlje od svih dalmatinskih krajeva poradila oko problema sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom. Ta je suradnja ostala živa kroz cijelo to vrijeme narodne borbe, koja je nemalo pridonijela modernoj formaciji narodne kulture u primorju, oslonjene na stari supstrat kulturnih smjernica i pokreta iz humanističke i prethumanističke epohe. Ali se u najznačajnijoj formi očitovala u adresi hrvatskome saboru, upravljenoj sa velike narodne skupštine na Prčanju 13 lipnja revolucionarne godine 1848.³⁴⁴

³⁴⁴ V. moju studiju o tome: Boka Kotorska prema narodnome pokretu u revolucionarnoj godini 1848. Rad 260.

Dodatak

Kako se pad Napoleona dojmio Bokelja

O Napoleonu se sudilo različito. Jer je njegova veličina, pozitivna i negativna, uzme li se u obzir golem opseg njegova utjecaja, strelovita brzina njegova odlučivanja, njegova duševna snaga i gvozdena volja, njegova hladnoća pred teškoćama i neslomiva ustrajnost, valjda jedini pojav u svjetskoj povijesti. Državnik i strateg gotovo bez takmaca, kanalizirao je veliki prevrat ličnom autokracijom. Narodna misao i lična diktatura, požrtvovna predanost načelu demokracije i jednakosti i sustavno uništavanje slobode, uspostava reda i zakonitosti u poremećenom francuskom društvu i buđenje skrivenih snaga evropskih naroda sa neobičnom sklonošću na opasne pustolovine, sve se to u jedan majstorski dotad neviđen splet kontradikcija ovilo oko ove čudne ličnosti, koja za mnoge povjesnike još i danas predstavlja zagonetku. Čovječanstvo mu je niz ništica. Pred »malim tigrom« savjest i pravo padaju u prah, dodu li u opreku sa bezgraničnim prohtjevima njegove sebičnosti. Smatrao se čovjekom državnikom par excellence, utjelovljenjem francuskog prevrata i njegovim spasiteljem.

Francuska je uprava isisala Dalmaciju nesnosnim kontribucijama, a jedan ga crkveni govornik na novu godinu 1812 (u Šibeniku ili u Skradinu) veliča kao »nepobjedivog Vođu, divnog besmrtnog velikog cara Napoleona«.³⁴⁵ Kad je Napoleon uz grmljavinu topova 24 listopada 1805 svečano ulazio u München, pri zgradi je akademije znanosti bio istaknut ovaj poklik: »Venit, vidit, vicit Napoleon, Austriae terror, Bavariae pius amicus, vivat!«³⁴⁶ Prigodom kongresa u Erfurtu (28 IX — 14 X 1808) natjecahu se Wieland i Goethe, kako da se što bolje dodvore »Najvećemu u ratu i miru«, koga »se i sreća boji«, a jedan je natpis glasio: »Nec

³⁴⁵ V. »Panegirik Napoleonu Velikom i njegovoj vojsci«, iz ostavštine šibenskog kanonika Vicka Škarpe iznio K. Stošić u zagreb. dnevniku »Hrv. Straža« (1931).

³⁴⁶ Straganz, o. c., 121.

decipitur, nec decipit nunquam»,³⁴⁷ premda je uprav Njemačku izvarao i isisao kao ijednu drugu zemlju, i premda se i sam ljuto prevario na skrivenoj snazi njemačkog naroda, zaveden njegovom političkom pocijepanošću, koju je i sam potkrijepio osnutkom rajnskog saveza i drugim diplomatskim igrama.

Sve je ove puzavosti ponestalo Napoleonovim slomom (1813, 1814). Sad niču po Evropi satire i epigrami na njegov račun. Iz Italije prilaze i u Boku, na latinskom i talijanskom jeziku. Prepisuju se i čitaju u boljim krugovima. Nekoliko ih je sačuvano u obiteljskom arhivu kontova Balović-Dentali u Perastu. Glase ovako:

- 1) De Moribus Corsorum
Lex prima ulcisci, lex altera vivere rapto
Tertia mentiri, quarta negare Deum
- 2) Corsica me genuit, nutrit Gallia, Baras
Traddidit Uxorem, militia Imperium
Me fraus, et populi levitas fecere Tyrannum
Sic servit parvo, Gallia magna viro
- 3) Semper ab antiquo muscam illaqueavit arachne,
Sed modo musca illaqueavit eam.

Aludira se na vojnu u Rusiji.

- 4) Francuski je general Seras u Mlecima donio siromašnome svijetu ova dobra (ironično): Esurientes implevit bonis, et divites dimisit inanes.

General je posebnim dekretom dao poubijati pse ili ih potjerati iz Mletaka:

Pellere ab urbe canes, morti et vult tradere Seras:

Quis neget infestos furibus esse canes?

— Giacopo Vittorelli u jednom sonetu izvrgava ruglu čak i grimiznu haljinu Napoleonovu. Već kao konzul nosio je grimiz, ali je carski grimiz imao pčele izvezene zlatom.

Ovi su sastavci skoro svi u distisima. Ima jedan i u obliku akrostiha:

³⁴⁷ O. c., 135.

- 5)
	Z	emini
	V	micus
	P	rotector
	O	mnum
	T	atronum
	E	ccliesię
	O	ppressor
	Z	eronis
	E	mulator

A recept za »francusku bolest« glasi:

- 6) R — Sal d' Inghilterra
 Tabacco di Baviera
 Miel di Spagna
 Orso d' Allemagna
 Absinzio di Prussia
 Mosche di Russia
 Ghiaccio Svedese

Ottima ricetta pel mal Francese —

Kojigod od ovih sastavaka mogao je nastati i u samoj Boki. Ali su se sačuvali i neki, koji su sigurno nikli u Boki, što nije čudo pri onakvu protufrancuskom raspoloženju, koje je vladalo ovdje još i prije francuske zapreme.

Suvremenik Napoleonov, istaknuti austrofil dr. Marko Ivanović (Moro), kanonik, iz Dobrote, koji je g. 1799 objelodanio kod Andreole u Kotoru spis o predaji (prvoj) Boke Austriji, zasnovao je niz talijanskih disertacija o problemu »Della conformità della ragione colla fede, e religione cattolica« (O suglasju razuma s vjerom, i s katoličkom religijom). Te su rasprave bile uperene protiv naturalizma i deizma francuskih enciklopedista. Prva je disertacija »Dell' esistenza di Dio« (O opstojanju Boga) tiskana u Mlecima 1778 kod Petra Valvasense. Odaje učna poznavaoa filozofije i teologije. Nekoliko je primjeraka ove rasprave sačuvano u župskom arhivu sv. Mateja u Dobroti, a četiri između tih imaju na unutrašnjoj strani, od česti i na izvanjskoj, broširanog omota nekoliko njegovih talijanskih sastavaka, pisanih njegovom rukom i to onako, kako ih je auctor u prvi čas zamislio, sa naknadnim

ispravicima i dotjerivanjem.³⁴⁸ Osim koncepta jednog čistog privatnog pisma (napisana za Katarinu Kamenarović) i ukratko skicirane osnove za disertaciju »O opstojnosti Presv. Trojstva« (L' esistenza della SS.ma Triade), ima na omotu i uspio prigodni sonet prigodom dolaska bar. Rukavine u Boku, da je zaposjedne, i dvije satire s epigramima »Per la Repubblica di Montenero, e Bocche di Cattaro« (Za republiku Crne Gore i Boke Kotorske) i »Per quella di Ragusi vecchio« [Za onu (= republiku) cavtatsku]. Sastavljene su ujedljivim tonom, i uperene protiv crnogorskog vladike i njegovih političkih osnova s Bokom i s Konavlima, koji su imali da pripadnu, po njegovoj zamisli, sve do Cavtata Crnoj Gori, dakako ruskom pomoću, a još više protiv vladinih suradnika, osobito skrivenih domaćih.

Protiv Francuza je uperen Ivanovićev satirički sastavak »Il Pianto de' Giacobбини« (Plač jakobinaca) nad Napoleonom, neuspio i sadržajem i formom, s umetnutim hrvatskim riječima i jednim nezgrapnim refrenom (jao, jao, jao) u talijanski tekst, što je jedna od karakteristika književne dekadencije. Taj je sastavak pisan mletačkim narječjem. Inače auctor poznaje odlično talijanski književni jezik.

Još su dva soneta, njegovom rukom ispisana, ali ne sasvim dotjerana, sa dosta ispravaka. Jedan ima naslov »Napoleone reduce da Mosca« (Napoleon na povratku iz Moskve) s aluzijom na bitku kod Berezine, a drugi, također uperen protiv Napoleonove sile, koju su skršili saveznici (= Ezekijelova kola), ima naslov »Carro d'Ezechiello apparso nuovamente sopra l'Europa« (Ezekijelova kola pojavila se ponovo nad Evropom). Pri tom kuša da se ugleda u vizije proroka Ezekijela.

Prvi glasi:

Novembre in divisa da Cavalliero,
Non con l' usata montadura, od arte
Ma di neue, e ghiaccio, qual Marte
Avendo il Vento sopra il real Cimiero;

Quindi in sembiante nobilemente altero
A' Prenci comparì solo, e in disparte;
Perchè, disse, o Siri da vostra parte
Io nessun onor ebbi guerriero?

³⁴⁸ Pronašao sam ih otrag mnogo godina u spomenutom žup. arh. sv. Mat. u D.

Swarzembergh, Welinton, Blucher ancora
 Ebbero pure i militari onori,
 Ed io nulla di ciò vidi fin ora?

Nè ordini, nè Croci, nè tai favori
 Io chiedo, se pure grato a Lor fora
 Ma una Lapide, così incisa fuori

Quì Novembre de' Galli ebbe Vittoria;
 Monumento posto a eterna memoria.

Drugi glasi, sa tumačem, koji je auktor pridodao uz brojeve:

Io vidi in chiara Notte alta Visione:
 Nube lucida, rossa, e sfavillante,
 1 Con entro un' ardente Carro volante,
 Che uscivan dal gelido Aquilone

Con vento assai gagliardo come Sifone,
 Con gran impeto la cacciava innante;
 E questo Carro non avea Tirante,
 Innanzi a se; ne neppur avea Timone

Effigie di Uom, Toro Leon, Aquila in alto
 2 Con membra dalle Ali ricoperte e sconte
 Perchè era ciascun di lor alato

Indi piombò sopra d' un alto Monte
 3 Con fracasso, che s' udi per ogni lato:
 E così tramontò sul mio Orizzonte.

1. Prencipi collegati in quadriglia
2. Russia, Brettagna, Prussia, Austria
3. Napoleon, ed i Giacobbini della Montagna

Nijesu nedostajale ni karikature na račun Napoleonov. Jedna se takva čuvala u jednoj peraškoj kući sa natpisom »Vera Immagine del Conquistatore« (Prava slika Osvajačeva) i »Trionfo dell' Anno 1813. Ai Tedeschi per il Capo d' anno« (Trijulf godine 1813. Nijemcima za Novu godinu.). Dakle čestitka u formi karikature.³⁴⁹ Po tumaču na toj karikaturi šubara predstavlja ruskog orla — od njega je i načinjena — koji je svojim pandžama zgrabio Napoleona i ne pušta ga. Lice sastoji od nagih tjelesa, osobito ženskih, koja je žrtvovao svojoj raskošnosti. Ovratnik je potok krvi, koju je prolio

³⁴⁹ V. reprodukciju ove interesantne karikature u Viskovića, 159.

za taštu slavu. Odijelo je komad hartije ili Karte rajnskog saveza, koji se raspao; imena (Leipzig, Kulm, Katzbach, Grossbeeren, Dennewitz i dr.) označuju francuske poraze. Veliki red legije časti predodčen je paukovom mrežom raspletenom preko svega rajnskog saveza. Pleća mu je zahvatila ruka Božja; ona kida paučinu, koja stoji na mjestu, gdje bi imalo biti srce.

Usprkos svemu tome bonapartizam nije uginuo njegovom smrću. Kult je Napoleona Velikoga postao ponos i dužnost Francuske, iako je i njoj odlanulo njegovim padom. Godine 1840 uz velike svečanosti preneseni su, dozvolom engleske vlade, njegovi ostaci u Pariz, i položeni u granitnom sarkofagu u »Dôme des Invalides«, a pri oltaru su ispisane značajne riječi iz njegove oporuke, sastavljene malo dana prije smrti, kojima izražava želju, da mu prah počine na obalama Seine, sred naroda, koji je toliko ljubio.

Izvori

Općinski arhiv u Perastu: Zelena ili Općinska knjiga (Libro Verde), III; sv. XVII (meko omota); sv. XVIII (m. o.); sv. XIX (m. o.); sv. XVII (tvrdo ukoričen): I Governo austriaco, Governo russo, Gov. francese, II Gov. austriaco; sveščić štampanih proglasa, manifesta itd.; Miscellanea scelta di documenti risguardanti l'istoria di Perasto dal 1797 al 1811; Miscellanea ecc. dal 1812 al 1826.

Općinski arhiv na Prčanju: Kolekcija dokumenata iz mletačke i poslije mletačke ere; Consei — Comunità di Perzagno (odluke općinskih vijeća); Libro delle Copie de' Privilegi ecc. (vulgo »Zelena knjiga«); Copia Lettere — Comunità di Persagno. — Sve te kolekcije, osim prve, bave se samo poslijemlet. erom.

Općinski arhiv u Dobroti: svezak isprava g. 1814—1817.

Općinski arhiv u Kotoru nije zasad još upotrebljiv. Dobrotski ne obiluje važnijim vijestima. Peraški je prava riznica, osobito za kulturnu povijest.

Privatni arhivi: ko. Balović-Dentali, ko. Smeća, ko. Visković, u Perastu. Osobito su bogati za domaću povijest prvi i treći, napose za povijest pomorstva i za kulturna pitanja. Smećin se arhiv sad nalazi u Trstu. — Nešto podataka ima i u opatijsko-nadžupskom arhivu u Perastu.

Memoari: Memorie del Conte Trifone de Smeccia — suvremenog pisca Peraštanina, osobito važne za političku povijest, tiskao ih je F. Visković u svome često naved. djelu; dr. Ant. can. Coiovich, Memorie intorno a Budua e Cattaro, napisane za francuskoga vladanja god. 1808—1810; odlomke je iz ovih političkih memoara Budvanina Kojovića tiskao (talijanski) R. Kovačić, Dubrovnik (Pretner) 1878, kao drugi sveščić »Priloga za povjesnicu Boke Kotorske« s uvodom (ćir.). — Memoarska je literatura cvala uprav u doba Napoleonovo. I on sam je pisao memoare.

Povjesna djela: T. Erber, Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814, Zara 1892, počela izlaziti u programu zadarske gimnazije 1885—86; P. Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris (Picard) 1893; Vl. Đorđević, Crna Gora i Rusija (1784—1814), ćiril., izd. srp. kr. akad., Beograd 1914; Isti, Crna Gora i Austrija u XVIII veku, izd. srp. kr. akad. (ćir.), Beograd 1912, bavi se u zadnjemu

poglavlju događajima u Boki do g. 1800; L. Tomanović, Događaji u Boki Kotorskoj od godine 1797 do 1814 (ćir.), Dubrovnik 1922; F. c. Viscovich, Storia di Perasto (raccolta di notizie e documenti) dalla caduta della repubblica veneta al ritorno degli Austriaci, Trieste 1898. — Najobjektivniji je Erber, koji se poslužio i arhivom dalmatinskog namjesništva u Zadru. Đorđević piše više kao politički publicist nego kao povjesnik. Ima tendenciju, da dokaže pravo Crne Gore na Boku, iako C. od vremena njezina formiranja u užem smislu, biva, od vremena Crnojevića nije Boku nikad imala. Ali Đ. donosi dragocjene isprave, iz kojih povjesnik može stvoriti svoj sud, i obilnu literaturu. Tomanović slijedi Đorđevića s istom njegovom tendencijom, samo piše manje publicistički, ali i Erbera. Visković je u svome djelu iznio, kako i sam naglasuje u naslovu, zbirku vijesti i dokumenata posluživši se i svojim bogatim obiteljskim arhivom, a ne neki sistematski rad.

Sravni još: F. Kidrič, Framasonske lože hrvaških zemelj Napoleoneve Ilirije v poročilih dunajskega policijskega arhiva, Rad 206 (1915); L. C. Vialla de Sommières, Voyage Historique et Politique au Montenegro, t. I et II, Paris (Eymery) 1820 (nekoliko Viallinih pisama i naredaba posjeduje J. Sekulović, vlasnik knjižare i nakladnik u Hercegnovome); V. Bronevskij, Zapiski morskago oficera (ruski), 1818 i 1819; M. Ivanovich, Della Dedizione delle Bocche di Cattaro a S. M. Imp. Francesco II e dell' antica origine di detta città, Cattaro (Andreola) 1799; D. Milaković, Istorija Crne Gore (ćir.), Zadar 1856; M. Medaković, Povjestnica Crne Gore od najstarijeg vremena do 1830 (ćir.), Zemun 1850; M. Dragović iznio je dragocjen materijal, kojim se i Đorđević dobro poslužio, u raznim publikacijama, osobito u Materijalima za istoriju Crne Gore; ima podataka i P. A. Rovinski, Černogorija (r.); M. Breyer, Antun conte Zanočić i njegovi sinovi, Zagreb 1928, izd. Mat. Hrv.; R. Warnier, Napoléon et les Monténégrins, Šišićev Zbornik, Zagreb 1929; A. Andrić, Geschichte des Fürstenthums Montenegro, Wien 1853; S. Novaković, Ustanak u Boci Kotorskoj 1869 (ćir.), Beograd 1870, (nije u svemu točan); E. Tergesti, I porti militari — Le Bocche di Cattaro, Roma 1880, (netočan u kronologiji, a redovito navodi po starom kalend., iz čega bi se dalo zaključiti, da je auktor ovoga djela Eugen Popović iz Risna); K. Vrbanić, Geschichte der Bocche di Cattaro mit besonderer Berücksichtigung der beiden Insurrections-Kriege in den Jahren 1869 u. 1881—82., Agram 1887 (Hartman), (ozbiljno pisano djelo, sa nešto pogrešaka u kronologiji, koja je navedena po star. kal.); Biografia del conte Giov. Stan. Burovich de Zmajevich, u »Alcune poesie ed una prosa«, Ragusa (Martecchini) 1849; V. c. Ballovich, Notizie intorno alla miracolosa immagine di Maria Vergine S.ma detta dello Scarpello ecc., Venezia (Occhi), sec. ediz. 1823; S. Vulović, Gospa od Škrpjela, Zadar 1887; P. Butorac, Gospa od Škrpjela, Sarajevo 1928; Isti, Opatija sv. Jurja

kod Perasta, Zagreb 1928; N. Luković, Prčanj (histor. estet. prikaz), Kotor 1937 (pisцу nije namjera da detaljnije zalazi u komplikovanu polit. situaciju); F. Šišić, Hrvatska povijest, III, (izd. Mat. Hrv.), Zagreb 1913. — Ostali izvori i sitnija literatura označeni su prigodice u tekstu.

Za opću povijest: M. Straganz, Geschichte der Neuesten Zeit, Wien, izd. Leogesellschaft, kao četvrti svezak djela »Illustrierte Weltgeschichte«.

Prilozi

Ovdje se objelodanjuju samo oni prilozi, koji nijesu bili dosad nigdje izneseni (osim priloga pod br. 2).

Prva austrijska vladavina

I

Pokrajinski kongres u Kotoru daje 22 lipnja 1797 svome odaslaniku Petru Lukoviću komisiju ovoga sadržaja (Prčanski općinski arhiv, Consei 5—8):

Copia della Commissione antedetta Videlicet

All' Illmo Sig^r Pietro Lucovich

Al Zelo Patrio del Sig^r Pietro Lucovich incaricato dalla Provincia e Comta delle Bocche di portarsi con espressa Gaetta a Zara uengono appoggiate le seguenti Commissioni che dalla di lui esattezza, e Capacità s' attendono con pienezza esaurite. La loro sostanza si riduce a raccogliere tutte le notizie deriuanti dall' Italia, da Venezia, da Trieste, dall' Istria, e da qualunque altra prouenienza, che riguardassero gli attuali importanti politici avvenimenti, e specialmente, quelli che potessero influire sulla Provincia delle Bocche, ed unire egualmente tutte le carte, e stampe, che potesse auere, facendo d' ogni auiso, che gli giungiesse il giornale coll' indicazione del fonte da cui fosse deriuato per calcolare la di lui credibilità colle altre relazioni.

o m i s s i s

Ridoto a Zara, o unito, o separato da esso Papcouich a tenor delle circostanze, e dei bisogni prendera iui le necessarie istruzioni sopra quanto fosse accaduto a Venezia, a Trieste, in Istria sulla quantità, e posizione delle Armate Austriache, sulli progressi da esse fatti sulle cause ch' avessero prodotti, sulle disposizioni della parte Montana, e litorale della Dalmazia nell' accoglierle, sulla condotta tenuta sulle imposizioni poste, sul numero delle Truppe Aquartierate nelle diuerse Città, sulle loro idee, sulli mezzi d' effettuare,

o m i s s i s

e rintraccierà del luogo doue si ritrouasse il Procr Pesaro, della di Lui influenza negli attuali auuenimenti, e qualora esso fosse a Fiume, o in qualunque altro luogo uicino con marche di signifi-

cazione, e di riguardo, per le quali si potesse dedurre l' utilità della di Lui mediacione si presenterà inanzi al med^{mo} colla ueste di Negroziant Bocchese, ed occultando le presenti commissioni farà conoscere l' interesse, che hà preso la Prouinzia sugli infortunj della di lui Persona, e cercherà lumi, e consigli per dirigiere la Provinzia in così ardue occorrenze. Di qualunque rileuazione auanzarà solleciti avvisi.

o m i s s i s

S' esclude dalle presenti comissioni ogni impegno, obbligo, promessa con qualunque forestiera, o Publica, o priuata persona, e si risserua quest' incombenza a tempo più opportuno. Grata anticipatamente la Prouinzia al generoso sacrificio, che fà esso Sig^r Lucoich dalle famigliari sue conuenienze per incontrare il comune desiderio nell' attuale premurosa emergenza, lo assicura della dotta considerazione, e pregio che sarà per fare della di lui persona in qualunque onoreuole successiua incombenza.

Data da Cattaro 22. Giug^o 1797

Vicenzo Co: Burouich Giude^e per la Città e per la Prouz^a delle Bocche

2

Pozdrav predstavnika bokeljskog narodnog kongresa generalu komesaru Matiji Rukavini prigodom njegova dolaska u Boku, izvan Rosa. Dokumentat je prvi put objelodanjen u radnji N. Lukovića »Prčanj« (1937). Nalazi se u prčanskom općinskom arhivu, Libro delle Copie de' Privilegi ili Zelena knjiga, 13.

14: Agosto 1797 Porto Rose

Kottor Grad, i Komunitadi od Bocah Kottorschieh pò svojema odabranima sasviemse sarcem raduju na dobro doscianstvo vascega Priusviscenoga Gospostuà u ovu Darxavu.

Misc pocorno clagnamo Veličanstvu nascega millostivoga Cesara i Kraglia, koini sciglie tacvoga blagodarna Junakà nascega istoga Slavna Naroda, za obranittine, i staviti nas na oni puut coin moxe bitti od najvechie srechie, i coristi.

Čulismo zapovied, Bariaksmo napeli, a Slavvu vidimo. Ti Boxe daj da moxemo ispuniti nasciu pravu duxnost, prikazajuchi nasce Sarce, i čistu viernost nascemu premilostivome Kragliù, a dostojnu pofalu ovacome Zapoviednicu svoega naroda Obranitegliu, a nasce-mu Slavnomu uputitegliu.

3

Pozdrav prčanske općine generalu Rukavini pri njegovu prolasku za Kotor. Prč. opć. arhiv, Zelena knjiga, 13.

16: Agosto 1797

Ova ponixena Comunitad od Perččagnia punna radosti, i vessegia radi Slavnoga, i čestitoga vascega dosciaschia, u Koga

zamiera Kip prislavni svojega priuzviscena Kraglia i Cessara Francesca drugoga, komu pridaje dandanascgni onnu čistu, i stavnu viernost kojaje billa u gnie sarce zapeččachiena josct od davnieh Vieкова, od parviah gnie Ottazzah.

Xudi i prossi od Gospodina Boga sasviem sarcem da Kragliestvo gnigovo budde Kraglievatti dokle budde svietliti Sunce i Miessez, i da onna budde pod gnigoviem prislavniem Stiegom xivieti do konza od Svieta.

Uffa pak onnà stanovito dachie bitti gledana gnigoviem Okom primillostiviem, kako od Blagodarna Ozza, Zasctichiena, i bragnena kako od Moguchia Kraglia i braniteglia, koemusse Onna čistiem Sarcem danas posvechiuje.

Ruska vladavina

4

Dekret ili manifest o organizaciji Boke Kotorske. Općinski arhiv u Perastu: poseban sveščić dekreta, proglasa, manifesta.

Noi Consigliere di stato di Sua Maestà Alessandro Primo Imperatore di tutte le Russie, sua Persona di Confidenza nel Montenero, et ad interim suo Comiss^o Plenipotenz^o nella Provincia delle Bocche di Cattaro.

Essendo avvenuto il giorno dei 21. corrente L'Ingresso delle felici, e Gloriose Armì di Sua Maestà L'Imperatore di tutte le Russie in questa ben prediletta Provincia per l'uniformità della Lingua, e per il Sangue medesimo Russo, che nelle vene Nazionali d'ogni uno scorre, e volendo Noi a questa brava, ed onorata Gente far vedere intanto un primo compenso della di Lei libera, e volontaria rassegnazione, che vaglia ad animarla vieppiù in quella Leale fedeltà verso il di Lei Monarca, che la vorrà veder contenta, e felice, facciamo pubblicamente noti li Nostri sentimenti, ed intenzioni per mezzo delle sequenti Provisionali disposizioni di Governativo sistema.

I. Che siccome la Religione, e la Giustizia saranno le basi sopra starà appoggiata la di Lei vera felicità, così non manchiamo d'esortare, e di comandare alli Religiosi tutti d'ambo i Riti a prestar la più pronta ubbidienza a loro Superiori, onde non vi si possa giammai scuoprire il disordine dell'Ecclesiastica Anarchia tanto contraria a principj della vera Religione Cristiana, ed alla Dottrina di Gesù Cristo.

II. Avendo quest' onorata Provincia ne' tempi trasandati ottenuti per la di lei fedeltà dei Privileggi; così non esittiamo di confermarli Provisoriamente a cadauna Comunità, e Corpo, lusinandoci per questo, ch' ogn' uno animato ne sarà a dimostrarc in fatto il proprio fedele attaccamento, e ad allontanarsi da qualsisia

Spirito Novatore, che per avventura potesse insorgere, o scuoprirsi fra i Cittadini della Patria, e facilitar così colle proprie direzioni le più favorevoli disposizioni dell' Augusto Sovrano a favor della Provincia medesima.

III. Relativamente al suespresso Articolo vengono confermate tutte le Cariche Privileggiate della Città, e Prov^a, le quali continuar dovranno nel loro pien vigore, ed osservanza a norma de' Privileggi, e dell' Antica consuetudine; e ciò fino a tanto che piacerà a Sua Maestà L' Imperatore di far l' esame delle cose per quel sistema eguale, o migliore, che crederà adattato, e conveniente al miglior bene degl' Amati, e Prediletti Suoi Figli.

IV. Per effetto del soprascritto Capitolo resterà in attività conforme al Municipale Statuto come lo era al tempo del Veneto Governo il Tribunale Civile di questa Città, e li Giudici dovranno legalmente sussistervi colle consuete annuali elezioni del Consiglio, che resta pure Provvisoriamente confermato nel proprio rango, diritti, e Prerogative.

V. Il Preside pure sarà interinalmente il Nobil Sigr Gio: Luigi Co. Burovich, e dovrà il detto Tribunale Civile di P^{ma}: Inza: ricever, e presso di se ritener tutti gl' Atti, Protocolli, ed i Civili, e Criminali Processi del cessato Imp^{le} R^o Tribunal Collegle: e così dell' altro Dipartimento Governiale niuno eccettuato a cauzione dell' Interesse de' Sudditi, e per gl' ulteriori effetti di Giustizia.

VI. Sarà opportunamente provveduto al Tribunale Conveniente d' Appello com' esige il riguardo pure d' interesse, e di Giustizia.

VII. Vengono intanto confermati li SS^{ri} Procuratori del Popolo, ed il loro Rispettabile Civico Consiglio, da cui si risserviamo d' erigere un Tribunal Summario.

VIII. Vengono stessamente confermate le Cariche di Sopraintendenti della Provincia, come sono confermati li Capitanj delle Comunità tutte della Provincia, li loro Giudici, ed ogn' altra Carica attinente alle stesse colle loro immunità, ranghi, e prerogative, ogn' uno funger dovendo il proprio Ufficio coi metodi, e costumi come facevasi sotto l' Antico Veneto Governo, senzachè ne possa da chi chesia essere impedito.

IX. Vengono pure confermati li Conti della Comunità di Zuppa, e dell' altre Terre di questa Provincia, il Capitano di Scagliari, e li Valiosi tutti delle Ville; in somma com' è di pratica Antica, e allorchè il Popolo in qualche luogo avesse qualche cosa in contrario d' alcuno di essi Capi, dovranno con tutta libertà li Vecchiardi rivogliere le loro Inze: a questa Carica.

X. Egualmente li SS^{ri} Giustizieri dovranno usar le loro attenzioni tanto necessarie alla sussistenza della Popolazione, e procurar l' affluenza de' viveri, il maggior vantaggio del loro

prezzo, usando delle facoltà di stabilirlo come avanti, che si meriteranno il Nostro aggradimento, e in ogni bisogno ne riceveranno il Nostro appoggio dell' Armi, ben pronti di secondarli.

XI. Vengono confermati stessamente li Provveditori alla Sanità di questa Città, il Colleg^{io}, e così gl' altri della Provincia, e continueranno le loro Funzioni: di Cattaro il Capo del Colleg^{io} esser dovendo il Preside della Città sotto la Nostra immediata dipendenza in qualsivoglia Extraordinaria emmergenza.

XII. Viene eccitato ogn' uno all' adempimento del proprio dovere, e mentre questo Governo si farà un dovere d' invigilare sopra ogni ramo d' amministrazione della Giustizia, prescrive la più stretta, e scrupolosa esattezza per la sollecitudine della procedura al fine di non veder immerso il Popolo nella lunghezza, che fù sempre inseparabile dal mal contentamento, e dai disordini, si ripromette dalla fedeltà degl' Impiegati la più pronta ubbidienza.

Tutto finalmente dovrà esser dipendentemente da Noi eseguito, dovendo essere intesi d' ogni cosa non essendo lecita veruna alterazione, o innovazione, senzacchè sia prima pubblicamente sancita da questo Governo.

Cattaro li 26: Febbraro 1806. S. V.

In calce:

Publicato in questa Città il di 27. Febbraro

Steffano Di Sancowsky

Ovaj je manifest bio objavljen i na narodnom jeziku, i to na istome papiru, tako da je talijanski ostao s lijeva. U kolekciji dokumenata iz mletačke i pomletačke ere u prčanjskom općinskom arhivu čuva se primjerak ovoga dekreta na talijanskome jeziku s lijeva, a na hrvatskome (latinicom) s desna. Po dnu ima državni pečat, dvoglavi ruski orao sa sv. Jurjem na konju, i vlastoručni potpis Sankowskoga. Uvod glasi ovako:

Mi Consiglijer od Stata Njegova Velicjanstva Alesandra Perovoga, Imperatora svih Rusiah, njegov Usdanik u Zernoigori, i sa vrieme Komesar Punovlastni u Okolini od Boke Kotorske.

Buduchje slućio na 21. tecustoga Mjesezza dohodak Čestitoga i Slavnoga Oruxja Njegova Velicjanstva Imperatora svih Rusiah u ovoisi preljubjenoj Okolini, sa isti jesik, i sa kerv istu Rusinsku, koja u xijlama od svega ovoga Naroda teće, a hochjechi Mi ovome verlome i postenome Puku ģinit vidieti u toliko jedno pervo posnanje od njegova slobodnoga i dobrovolnoga podloxanstva, da moxe iost visse prigljubitga u onu pravu vjeru svomu Samovlastniku, koiga xudi vigjet kontena i vesela, ģinimo obchjeno snati Nasse misli i odluke s nixe upisaniema uredbama od vladatelnoga naģina.

Za ilustraciju razlike u jeziku kad se pisalo ćirilicom, iznosi se ovdje isti uvod (prenesen latinicom) iz primjerka sačuvana u peraškom općinskom arhivu, koji ima talijansku verziju s lijeva, a narodnu (srpsku) ćirilicom s desna:

Mi sovietnik statski Ego veličstva Aleksandra Pervago Imperatora vseja rosii njegov uzdanik u Cernojgori, i sad njegov Komesar u okolini od Boke Kotorske s punom vlasti.

Budućise slučio na 21: tekuštago mjeseca dohodak čestitoga i slavnoga oružia Ego veličstva Imperatora vserosijskago u ovoizi preljubimoi okolini za edinost jezika, i za krv istu rosijnsku, koja u žilama od svega ovoga Naroda teče, a hoteći mi ovome verlome i poštenome puku činit vidieti u toliko jedno pervo poznanie od njegova slobodnoga i dobrovolnoga predania, da možese još više userdećitga u onu pravu vjernost k svoemu Samovlastniku, koiga želaje vidijeti dovolna i vesela, činimo glasovito znati naše misli i odluke s nižeslijednijema uredbama od vladatelnoga Načina.

Francuska vladavina

5

Kraljevski delegat u Kotoru Forlani u pismu peraškoj općini (22 listopada 1807) poziva, da se općinari naoružaju i opreme barke za obranu obale od Engleza. Per. opć. arh., svezak: Miscellanea scelta di documenti risguardanti l'istoria di Perasto dal 1797 al 1811.

Regno d'Italia

Cattaro 22 Ottobre 1807.

Il Regio Delegato Governiale Provinciale

Alla

Regia Comune di Perasto

Le Inglesi ostilità lungo la Costa sono ormai temerarie, ed insoffribili. È noto il valore Bocchese, non si debbono più suportare.

La vostra Comune sempre distinta in Sovrano Servizio deve cogliere dei nuovi meriti in questa circostanza a proprio decoro, a comune salvezza in Servizio del più Potente de' Sovrani, qual è L' Augusto Nostro Imperatore Napoleone.

Sua Eccellenza Generale Lauriston accoglie con soddisfazione i desiderj esposti da questi fedeli Sudditi, tendenti ad un' Armo, che vaglia a garantire la Costa.

Io mi compiaccio però, Sig^{ri} Capi, di relazionarvi della sua adesione, e di quella di questo Governo, per un scoppo così importante, che interessa i beni comuni.

Sua Eccellenza Generale à dato gl' ordini opportuni al Sig^r Serdar Viscovich, per la radunanza dell' Armo med^{mo}, che sarà

diretto principalmente da un Sig. Ufficiale della marina Italiana, ed ogni Barca Armata avrà 6. Soldati, 2. Cannonieri, che accorda S: E: Generale in Capo Lauriston, che riconoscerà l' attività, e il merito particolare di ognuno, per esser controdistinto dalla Sovrana Munificenza, dietro suoi Rapporti.

Dovrete concordare, ed uniformarvi tutti intenti nella causa comune e senza dissidj o gare, che remorano, e sono sempre fattali in Pubblico Servizio.

I perigli dell' arme stesso sono garantiti dalla Pubblica Autorità.

Disconviene sotto ogni esame, che questi perturbatori generali dell' ordine pubblico facciano ventolare l' irrequieto loro Vescillo così di vicino ai nostri Porti.

Ripigliano dunque i singoli della vostra Comune, animati da sì giusti riflessi, il sentiero della gloria, e sugellino con de' fatti precisi quell' amore, sudditanza, ed attaccamento, che devono al nostro Governo.

Vivo certo, che le vostre insinuazioni, Sig^{ri} Capi, saranno della maggiore efficaccia, ed impegno nel caso presente, e vi assicuro della mia considerazione.

Forlani R. Del.

Coda Reg. Segt.

6

Vladin delegat Paulucci i zapovjednik pokrajine pukovnik Mengin upravljaju 9 svibnja 1809 proglas Bokeljima, gdje ih potiču na vjernost francuskoj stvari u ratu s Austrijom, i da ne nasjednu austrijskim agentima. Per. arh., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

N: 1663.

Regno (grb kotor. delegata) d' Italia.

Abitanti della Provincia delle Bocche di Cattaro.

A noi è noto, che l' Imperatore d' Austria, il quale hà rivolte le sue Armi malgrado i solenni suoi giuramenti contro quello a cui egli deve il suo Trono, e la conservazione della sua Capitale, hà degli Emissarj nel Golfo Adriatico, che vi spargono delle nuove false, e dei Proclami incendiarj per spingere alla rivolta gli Abitanti delle Coste. Quall' esito può egli sperarne? La disgrazia di coloro, che si lascierebbero sedurre.

Voi rammentate con dolore le ricchezze, che vi hanno prodotto un momento il Commercio, e la Navigazione! Gettate uno sguardo sopra Marsiglia, Genova, e Venezia, che hanno per tanti secoli goduto di tutti gli vantaggi, che fornisce il Commercio. Seguite l' esempio di queste Celebri Città, le quali ora impiegano tutti i loro mezzi a sostenere una Guerra il risultato della quale deve loro rendere l' antico splendore; esse sanno rispettare la loro Nazione, e la propria Bandiera, e non si avviliscono giammai in

faccia dei nemici del Continente per acquistiar ricchezze a prezzo del disonore.

Bocchesi! Chiudete le vostre Orecchie a qualunque insinuazione contraria al vostro dovere. Potrete prestar fede agl' Emissarj di Francesco secondo quand egli sarà a Parigi. In Vienna Capitale de' suoi Stati fù convenuto solennemente, che le sue Armi dovessero evacuare la Dalmazia, e le Bocche di Cattaro.

Bocchesi! Fatteci conoscere coloro, che abbagliati da qualche illusione cercassero di traviare gl' ignoranti: Questi traditori sono degli strumenti dei quali i governi si servono nel bisogno, e che poscia essi non solo abbandonano, ma eziandio disprezzano.

Pei vostri soli vantaggi l' Imperatore Napolcone hà lasciate le sue Truppe fra voi per mantenervi l' ordine, e la Polizia. Egli non ne' hà di bisogno per conservar la sua Sovranità. Il suo Nome solo gliela garantisce. Restate dunque ad esso sempre uniti, e fattevi premura di mostrare il vostro zelo a secondarlo, onde allontanare dalle vostre Contrade la disgrazia della guerra.

Dato in Cattaro li 9. Maggio 1809.

Il Delegato di Governo

Il Colonello Comandante la Provincia

L. Paulucci

Mengin

7

Imenovanje Kristofola Kolovića za sindaka peraške općine (19 srpnja 1809). Per. arb., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

Regno (grb kraljevine Italije) d' Italia

Il Delegato di Governo nella Provincia di Cattaro

Considerando, che il Sig^r Mazzarovich attuale Sindaco di Perasto merita, che sieno esaurite le sue ricerche per essere sollevato dal Posto ch' ei ha coperto con somma esattezza, precisione, e contentamento del Governo.

Considerando che per ordine di Sua Eccellenza il Sig^r Duca di Ragusa e reiterato del Sig^r Amministratore Generale delle due Provincie spetta al Capo del Governo la nomina del Capo, e assistenti delle Comuni

Vista l' approvazione avuta dall' amministrazione generale per la nomina del nuovo Sindaco

Il Delegato di Governo determina

I. Il Sig^r Cristoffolo Collovich attuale Capitano della Guardia Nazionale è nominato Sindaco della Comune di Perasto.

II. Dietro i concerti presi con questo Militare Comando il Tenente della Guardia Nazionale di Perasto fungerà provisoriamente le funzioni annesse al Posto del Capitano dalle quali cessa il Sig^r Collovich.

III. Il giorno 23. corrente il nuovo Sindaco unitamente allo scaduto si presenterà in pubblica forma all' udienza dal Capo del Governo per essere sollemnemente installato.

IV. Il Governo fa conoscere la propria soddisfazione al Sig^r Giovanni Mazzarovich per la sua buona condotta e illibatezza qual Capo della Propria Patria.

V. Il presente verrà affisso nella Piazza di Perasto e letto dall' Altare inter missarum Solemnia onde sia a tutti noto il nuovo Capo.

Dalla Delegazione di Governo Cattaro

questo di 19 Luglio 1809.

N.: 2749.

(pečat)

Luigi Paulucci

T. Lucovich Seg. Gub.

8

Peraški načelnik izvoješćuje 21 prosinca 1809 pokrajinsku delegaciju (u Kotoru) o žalosnom ekonomskom stanju mjesta. Per. arh., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

Regno d' Italia

Perasto-21-Decemb: 1809

Il Podestà di Perasto

All' Inclita Delegazione Guberniale in Provincia

Dalla circolare jeri giunta al sottoscritto da codesta Delegazione Guberniale datata il di-16-corrente No 1694-comprend' Egli di quanto viene precettato dalli superiori ordini sulla disposizione alla Tassa Testatico.

o m i s s i s

Li pochi beni stabili di questi Comunisti non offrono che una misurata sussistenza ad un ristretissimo numero di famiglie. Tutte le altre vivono a stenti colle miserabili loro meccaniche fatiche, e queste si appropriano allorché li tempi placidi loro permettono, e se gli permettono altro guadagno non conseguiscono fuorché il puro sostentamento di quel giorno. Quando per esse è chiuso il marittimo Commercio e chiuso ogni maggior utile, e per conseguenza a tutte l'altre quei profitti, che dall' industria del Comercio ne possono risultare. Spezzato questo, rimane arrenato ogniuno ed è posto nella strada di avvicinarsi in poco tempo ad altre famiglie indigenti, che non gli rimane altro pane per nudrirsi fuorché le sole lacrime.

Alcuni di questi ebbero la disgrazia di essere stati depredati di recente dal Corsale nemico Inglese nel traffico che fecero da qui verso Trieste, e da collà a questa parte dal che ne risultò ad una porzione di questo Paese delli raguardevoli danni senza speranza di

riacquistare nessunna risorsa, e quindi semprepiù l'aspetto delle proprie finanze d'ogniuno addiviene deplorabile.

Unendosi a questo la soddisfatta Tassa strade, e Casatico accellerò col maggior precipizio la desolazione, e l'abbisso di tutti questi Comunisti, che con realtà del fatto vari di essi hanno alienato alcuni capi de loro effetti per il neccessario sostegno delle loro famiglie in tempi così calamitosi e ristretti. Stupisce ogniuno di questi Comunisti come mai abbiano potuto conscrivere il testatico li Consiglieri Provinciali sapendo lo stato miserabile, ed indigente di tutta questa popolazione e prima d'interpellare se in fatto Ella si poteva verificare. Questa popolazione dopo sofferte trasandate peripezie lusingavasi d'essere alla fine sciolta e libera da qualsivoglia legame di sciagure che la circondavano allorquando si vide felicità dalle armi gloriose di S. M. Napoleone Imperatore e Rè, fiduciando essa, che la mente della sovrana sua Clemenza sia affatto lontana a gravitare i propri suoi sudditi ad esso sommessi in qualsiasi occasione, e molto più nelli tempi così calamitosi, ed indigenti. Essa popolazione dunque vive piena di confidenza che l'equità di codesta Delegazione vorrà investirsi nelle giuste convenienze per rappresentare a chi si spetta lo stato compasionevole in cui si trova per meritarsi quindi gli effetti della benigna Clemente Sovrana indulgenza la quale niente lo è lontano di accordarla a chi giustamente la invoca.

Intanto sempre pronto il sottoscritto ad esaurire le venerate superiori prescrizioni, si protesta colla più alta stima ed Ossequio

Devot: Serv:

9

Delegat Paulucci urgira (31 prosinca 1809) od peraške općine za zadnji put iskaz o prihodima općinskih dobara. Per. arh., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

N: 4869.

Regno d'Italia

Cattaro 31 Xmb: 1809.

Il Delegato di Governo in Provincia

Al Sig^r Sindaco della Comune di Perasto.

Rispondo al lungo, e niente evasivo alle mie ricerche di lei Rapporto sotto il N. 218. 29. cadente. Le direzioni tenute e dagl' altri Governi, e dalli altri Amministratori in Provincia non sono, Sig^r Sindaco, di norma per me; lo seguò le Leggi ed' istituzioni di quel Grande, che avendo conquistato l'Europa può, e hà voluto dar la forma al suo Impero come più Nè piaciuto. Ella cerca di stancheggiarmi con indicarmi quanto prima si stillava costì pei beni Comunali. Debbo assolutamente, e per l'ultima volta dirle, che il Governo è il primario Amministratore, e tutore di tutti i beni dei

Corpi Morali si laici, che Ecclesiastici. In conseguenza è mia determinazione, che il prescritto dal N: 4293. 16. gmbre. abbia il suo pieno effetto. E giacchè, quantunque non da credersi, i conti delle passate Amministrazioni siensi lacerati, e giacchè que' porretemi col di lei Rapporto N: 190. non possono esser in altro modo conformati ripeto per l'ultima volta da lei le seguenti nozioni.

o m i s s i s

Se gli antichi Amministratori abbruciarono i conti dei redditi, e spese decorribili d'anno in anno, non si avranno perso le tracce dei fondi, dei redditi dell'attuale raccolto, giacchè dall'imperfetto conto dei due anted^{ti} anni rimessimi coll' accennato di lei Rapporto N: 190. rilevasi, che si sono fatte non poche spese, le quali non si sarebbero incontrate senza de' redditi. La Comune stipendia un Segretario egli dunque deve preparar i materiali di questo Prospetto. Sig^r Sindaco io la prevengo a nome del Governo, che un ulterior atteggiamento in proposito non dee esser più da me sostenuto, che tutte le Comuni di tutto il vastissimo Impero del Grande si sono sottoposte e si sottopongono continuamente a queste discipline, e che certamente Perasto non dovrà esser eccezionato. Lascio il termine fino ai 15. dell' entrante Gennajo: non avendo riscontro o non essendo analogo ai Quesiti l'Autorità Superiore provvederà, giacchè hò abbastanza pazientato.

La riverisco distintamente.

Luigi Paulucci

I O

Generalna administracija u Dubrovniku obavješćuje 17 prosinca 1810 o centralnoj školi u Zadru. Per. arh., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

Copia

N. 3891.

Province Illiriche

Avviso

Ragusa li 17. Xmbre: 1810.

L' Amministratore Generale delle Province di Ragusa,
e Cattaro.

Le Scuole Centrali di Zara, l'apertura delle quali avea ritardato il concorso di numerose circostanze, ha avuto luogo li 5. corrente Xmbre: Sua Eccellenza il Maresciallo Governatore Generale accordò largamente a questi Stabilimenti dei mezzi di istruzione, onde animare maggiormente il concorso della studiosa gioventù da tutte le circonvicine Province. In questo Stabilimento, come pure in quello di Lajbach solamente vi è la facoltà di conferire i gradi Accademici, onde ogni Allunno per questa via possa giungere al libero esercizio di quelle professioni, che utili, e decorose a chi le

esercita, interessano essenzialmente il ben essere della Società. Allo stimolo del personale interesse, ha voluto aggiungere S. E. quello delle onorifiche distinzioni accordate al merito, ed unite sempre a nuovi avanzamenti degli Alievi. Hà perciò accordato a coloro, che nel corso dell' Anno si saranno distinti per il loro proffitto nelle Scienze fisiche, due Mesi di congrua pensione in Istria, perchè ivi nella Scuola delle miniere dal Sig^r Prefetto Direttore dei Lavori tanto benemerito delle Scienze, ed Arti, vengano istruiti nella Chimica, Mettallurgica, non meno in Teoria, che pratica. Per maggior facilità d' istruzione, libera essendo la scelta della Lingua nell' insegnamento Scolastico, si è creduto opportuno di conservare l' uso dell' Italiana, come la più comune, ed intesa dalla parte più colta delle vicine popolazioni unitamente anche alla Francese. Perchè d' altronde i Giovani, che stante la loro lontananza non fossero stati in tempo avvertiti di tutto l' esposto, sieno al caso anche in questo Anno a godere i vantaggi dell' istruzione, i Sig^{ri} Professori delle Scuole Centrali di Zara animati dal vero zelo per il Pubblico bene, e per lo splendore di quest' Istituto, procureranno di supplire con private gratuite lezioni alla perdita del tempo, che potesse essere decorso dal riaprimiento delle Scuole fino all' arrivo dei nuovi Alievi, perchè questo non si ritardi sovverchiamente.

L' Amministratore Generale di Ragusa, e Cattaro coerente sempre ai suoi principj di concorrere alle benefiche viste del Governo tendenti all' utilità Pubblica, si fa un dovere di emanare quest' Avviso, onde non restino ignorati dagli Abitanti di queste Provincie tutti què mezzi, che la generosità del Governo loro propone per conseguire una saggia, e morale educazione. Possano i Padri di famiglia, ed i Giovani delle due Provincie corrispondere degnamente allo spirito di un Governo promotore delle utili conoscenze, ed all' impegno dei zelanti Maestri, che sono incaricati a difonderle.

Dalla Segreteria dell' Amministrazione Generale di Ragusa, e Cattaro, li 17. Xmbre: 1810.

L. S.

(firmato) D. Garagnin

Per Copia conf.

G. Tromba Segretario

Il Delegato di Gov. della Prov. di Catt.

Luigi Paulucci

II

Organizacija poštarske službe (1810). Per. arb., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811. Isprava ima na izvanjskoj strani pečat kotorske delegacije.

Cattaro 30 9bre 1810

Province illiriche

N: 4341.

Delegazione di Governo
della Provincia di Cattaro

Signor Sindaco! Ho fatto conoscere a questo Sig^r Direttore Postale il contenuto del di Lei Rapporto N: 95. relativo alla proposizione del Pietone, da incaricarsi del ricupero, e consegna delle Lettere. Secondo i Regolamenti emanati da S. E. il Sig^r Duca Governatore Generale, inerentemente ai Decreti di S. M. su quest' oggetto qualunque riceve Lettere, o per Comuni, o per privati deve saper Leggere, e scrivere per togliere qualunque equivoco, o frode; oltre a ciò, al momento del lievo delle Lettere ei deve pagarne subito l' importo, poichè altrimenti vi sarebbe un defficit nella contabilità, contrario ai regolamenti. In vista dunque di tutto ciò io le precetto per l' ultima volta di destinare uno di Perasto, o uno di Cattaro, munito delle necessarie autorizzazioni della Comune a tale incarico, altrimenti io farò il debito Rapporto ai miei Superiori sulle continue difficoltà e ritardi che vengono cagionati dalla innobedienza alle disposizioni, che da me vengono adottate, sempre appoggiate alle Leggi, e regolamenti vigenti.

Ho il bene di salutarla distintamente

Il Delegato di Governo della

Sig^r Sindaco della Comune di

Provincia di Cattaro

C 57

Perasto

Luigi Paulucci

12

Kotorska delegacija obavješćuje 23 siječnja 1811 perašku općinu o likvidaciji otpora Orahovčana protiv novačenja za ratnu mornaricu. Per. arb.; Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811.

N: 294

Province Illiriche

La Delegazione di Governo dell' Albania.

Visto l' Atto di sommissione prestato dai Capi della Comune di Orakovaz. — Visto ch' essi volontariamente si sono affrettati di somministrare l' assegnato Contingente di Marini nell' ultima Coscrizione. —

Abbiamo ordinato quanto segue

1mo La Comune di Orakovaz è considerata nuovamente Suddita di Sua Maestà l' Imperatore, e Rè Napoleone il Grande.

2do I suoi Abitanti godono gli stessi privilegi, di tutti i dritti, che godono i Sudditi fedeli di Sua Maestà.

3^{zo} Riconoscendosi, che una parte de' passati disordini ha proceduto dalla mancanza di un Capo che dirigga gli Abitanti nel

buon sentiero, viene eletto per Capo dietro proposizione del Sindaco di Perasto, e dietro il voto universale de suoi Comunisti Jovo Perovich.

4to Perché possa esser sollevato, e trovar consiglio, ed ajuto da Uomini, che godono la fama pubblica, e confidenza sono nominati suoi Assistenti. — Matco Vucassovich, Ellia Alexich, Nicolò Cietcovich, Vuco Ratcovich.

5to Dalla Data della presente tanto il Capitano, quanto gli Assistenti entrano nell' esercizio delle rispettive funzioni.

6to Il Sindaco di Perasto è incaricato dell' esecuzione della presente Determinazione, che verrà pubblicata, ed affissa sì in Perasto, che in Orakovaz.

Dall' Imperiale Delegazione di Governo questo di 23. Genajo 1811.

Il Delegato di Governo

Luigi Paulucci

13

Bokeljske se općine opiru novačenju za ratnu mornaricu. Okružnica kotorske delegacije 7 veljače 1811. Per. arh., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811. Na izvanjskoj strani isprave pečat delegacije.

Provincie Illiriche Cattaro, li 7. Febbrajo 1811.

N: 391.

Delegazione di Governo della Prov^a

Circolare

di Cattaro

Sig^r Sindaco! La disubbidienza, il ritardo frapposto da presocchè tutte le Comuni della Provincia nel somministrare il contingente marittimo, che non fù di già nemmeno compito, e per cui fù d' uopo spedire contro le stesse le Truppe Militari, hà promosso giustamente il malcontento dell' Autorità Superiore, che nel risolversi di fare li analoghi Rapporti a S: E: Maresciallo Governatore Generale, hà decretato frattanto, che le Spese del mantenimento, trasporto, ed altro dei Coscritti fino a Ragusa, supplite esser debbano da tutte le Comuni rispettive.

Fatto il comparto tra le stesse coi principj della più scrupolosa equità, spetta alla di Lei Comune Franchi trecento venti, che nel termine di giorni quattro immancabilmente senza accogliere il più minimo pretesto intendo, che sia eseguito alla Delegazione, che essendo chiamata risponsabile dall' Autorità Superiore del relativo effetto, dovrà suo malgrado in caso di mancanza far uso della forza, massimamente contro i Capi, ed i principali Individui.

Trattandosi di una Somma non troppo rilevante, ma bensì mite, attesi i procurati risparmi da dividersi anche tra tutti i singoli Individui indistintamente, avuto riflesso alle proporzionate facoltà

di ogn' uno, da esser ruffusa opportunamente dai rei disubbidienti, o refrattarj, così mi lusingo ch' io non sarò costretto di ricorrere ai contemplati mezzi, troppo gravi al mio cuore, ma indispensabili in modo diverso.

Dia in questa Circostanza una prova di zelo, e nel termine prefisso sia l' esborso effettuato.

Passo a riverirla distintamente

Sig^r Sindaco della Comune
di Perasto

Il Delegato di Governo della
Provincia di Cattaro
Luigi Paulucci

14

Kotorska se delegacija prijete peraškoj općini (25 svibnja 1811) radi neisplaćivanja kontribucija. Per. arb., Miscellanea ecc. dal 1797 al 1811. Na vanjskoj strani pečat delegacije.

N° 1929.
Province Illiriche

Delegazione di Governo della
Provincia di Cattaro.

Cattaro 25. Maggio 1811.

Sig^r Sindaco! Non fermandomi a discutere se tutti assolutamente siano, o nò nello stato, ch' Ella mi fa rappresentare per mezzo dell' eloquente Rapporto N° 155 = 23. corrente, io le dirò, che i Capi della Comune, gli Assistenti, il Sig^r Segretario, quella Classe che s' intitola la primaria, e che riguarda tutti gli altri Abitanti come volgo, i Capi dico, avrebbero dovuto far gli sforzi per dar il buon esempio, eseguire le traccie del benemerito Sig^r Abbate Parroco, il quale con zelo, e con Suddito attaccamento hà più volte predicato dall' Altare l' obbedienza alle Leggi. L' obbligo del Sindaco, e de' suoi Assistenti non è già di sottostare al pagamento pei morosi, ma essi devono esser i primi a dar il tributo a Cesare, ed inculcare alla Popolazione la necessaria moderazione, il necessario rispetto al Sovrano, alle sue Leggi.

Comunque sia per essere l' ulterior condotta di Perasto io non avrò più l' indulgenza di ripetere per tre, quattro, cinque volte le ammonizioni, rendendosi esse inutili, essend' io uno scrupoloso osservatore, e manutentore degl' ordini dè miei Superiori; dato d' ora in avanti un' ordine, cercherò il braccio forte, come ora accadrà, dell' Autorità Militare, e così salva sarà la mia responsabilità, salvi i dritti Sovrani, e vendicato l' insulto, che continuamente si fa al più Grande dè Monarchi, ed a' suoi Ministri.

Hò il vantaggio di salutarla distintamente.

Sig^r Sindaco di Perasto.

Il Delegato di Governo della
Provincia di Cattaro.
Luigi Paulucci

15

Predstavka peraške općine guverneru ilirskih pokrajina Bertrandu, 8 listopada 1811, o nesnosnim nametima. Per. arb., Miscelanea ecc. dal 1797 al 1811.

Eccellenza

Quallor' fù felicitata fino l' Anno prossimo decorso la Nazione Bocchese colla venuta di V: E: à queste parti diede ad essa pegni i più luminosi di Paterne beneficenze, poichè coll' autorevole suo organo le furono dileguate quelle Cause micidiali, che dalle Subalterne Autorità abusivamente le furono addossate.

Frà le altre speciose beneficenti Grazie intercesse dall' E: V: presso l' Augustissimo nostro Monarca fù quella in pubblica forma annunciataci dalla venerabile voce di V: E: di esserci alleggerite l' imposte contribuzioni e ridotte a soli Franchi 60/m. annui, senza d' essere progressivamente soggetti à verun' altra gravezza.

Riposando noi sopra l' inviolabile promessa, con somma sorpresa si vide il Sottoscritto pressato con replicati avvisi dal Sigr. Intendente di Ragusa fino li 14 è 17 prossimo decorso Agosto à dover formare una Matrice di Ruolo nel quale sino numerate Porte e Finestre di tutte le Case esistenti in questa Comune è rimetterla al Sigr. Contralore, che lo è destinato à tale Uopo.

Siccome questa nuova richiesta rappresenta un doloroso preludio di una nuova imposta così non potè fare a meno di non trafficare il Cuore d' ogniuno di questi miei Communisti rammentandosi Eglino, che se l' imposte da essi suplite nel decorso Anno ridussero ogniuno di essi un vero Scheletro in natura, qual fonte rimane loro a dover adempire a maggiori gravezze quallora esse venissero attivate? In una sì affliggente situazione in cui trovasi questa Comune non rimane ad essa verun' altro conforto se non se nella sicurezza, che l' umanità di Cuore è la giustatezza di sua mente Monsignor Governatore avrà la dignazione di proteggere una Comune oppressa, onde in questo importante momento non abbia à perire sotto il giogo di un esorbitantissimo peso di contribuzioni non corrispondenti al di lei potere, ne à quel infelice suolo, il quale altro non le offre, che soli trè Mesi circa di una ostentata sussistenza à sua popolazione!

Siccome una sì sacra promessa da V: E: esternataci non può essere in verun modo soggetta ad alcuna eccezione, così essa Comune fiducia, che una Causa tanto ecqua non può non esser robustamente difesa da quell' estesa autorità dell' E: V., giacchè a voi Monsignore sono affidate queste popolazioni da quel Monarca sotto di cui impera il genio Grande del secolo, è che la di lui Sovrana mente vole vedere i suoi sudditi felici, è non oppressi.

Perasto 8 Ottobr: 1811

16

General se Gauthier prijeti, da će nametnuti prisilni zajam, ako se kontribucije ne isplate do određenog roka, naime kroz dva dana. Per. arh., svezak 17 (turdo ukoričen).

Cattaro li 13. 7bre 1813.

Signor Podesta,

Già vi è stato annunziato dal Sr Delegato che se le contribuzioni sono pagate nei due termini indicati l' imprestito non avrà luogo. Non posso che ripetervi la stessa cosa. Se sino a Mercordì sera che sarà li 15. del corrente le contribuzioni non producono la somma di 40. Mª Franchi per il Distretto sono obbligato di prendere tutte le misure ocorenti acciò l' imprestito sia eseguito.

Cercate adunque di animare i vostri comunisti al pronto pagamento tra oggi e domani acciò evitarmi la misura di cui mi fate menzione nella vostra del 12. Corrente, desiderando di cuore per parte mia che ogni uno faccia il suo dovere.

Ho l' onore di salutarvi con perfetta considerazione

Il Generale Comand^{te} la provincia
Gauthier

Sig^r Podesta di Perasto

Na vanjskoj strani:

Service Militaire

Monsieur

Monsieur le Podesta de Perasto.

le Gal Ber

Gauthier

à Perasto

17

Proglas generala Gauthiera, zapovjednika Boke Kotorske, protiv Engleza i Crnogoraca, 22 rujna 1813. Per. arh., sv. 18 (meko omota).

Proclama

Abitanti della Provincia delle Bocche di Cattaro

Ho fatto il possibile per mantenere la pace, e la buona armonia, che aveva stabilito tra voi e li Montenegrini, ma gl' Inglesi Nemici di tutte le Nazioni e di tutte le Potenze del Continente, hanno comprato il Sangue delli Montenegrini col corrompere i loro

Capi prodigando dell' oro. È così che questi Nemici del Genere Umano cercato (rectius: cercano) di sovente di corrompere i Capi dei Governi, e cagionando la perdita delli Stati e dei Sovrani fanno continuare la Guerra sul Continente. Guai alli Popoli, che si lasciano ingannare dagl' Inglesi.

La Provincia è minacciata da un' invasione delli Montenegrini. Non si vuole far la Guerra al nostro Augusto Sovrano direttamente, giacche sanno bene, che le Piazze forti non si prendono. E dunque a voi Abitanti che si vuol far del Male. Vi vogliono spogliare derrubare i vostri raccolti le vostre armi, e devastare le vostre proprietà; bisogna che vi metiate in difesa. Abbiate delle Guardie sun tutti i sentieri, sun tutte le strade per dove potrebbero penetrare, e che al primo annuncio siate pronti per diffendere le vostre famiglie, le vostre proprietà, ed il vostro onore.

Pensate, che fate parte della grande Nazione, e che siete fedeli sudditi di Napoleone il Grande. Se li Montenegrini vogliono continuare di vivere in pace e da buoni vicini con voi, sono ancora pronto di rinnovare la convenzione che avevo già fatto in precedenza a Miraz.

Al quartier Generale a Cattaro

Li 22. Settembre 1813 —

Il Generale Comandante la Provincia di Cattaro,

Gauthier

Ovaj je proglas popraćen ovim pismom:

Province Illiriche

Cattaro li 22. 7mbre 1813

Il Generale di brigata Barone del Impero, Comandante il Distretto e la piazza di Cattaro in istato d' Assedio

Al Sig^t Podestà della Comune di Perasto

Li Montenegrini avendo cominciato le ostilità contro il territorio del Impero, devono da questo momento essere trattati come nemici.

Le occludo un proclama che l' invito da fare pubblicare colla massima sollecitudine. Che tutti li abitanti corrino alle armi, che qualunque Montenegrino armato o non armato sia respinto colla forza. Il Governo appoggerà le Comuni di tutto il suo potere. È arrivata l' ora di conoscere chi è vero suddito e fedele. Le belle azioni saranno raccolte, e la gratitudine del Governo le ricompenserà.

Che li abitanti siano uniti di sentimenti e ubidiscano ai loro capi e li Montenegrini non troveranno altro che onta e perdita nella loro impresa.

Hò l' onore di assicurarla della mia distinta stima
Il Generale Comandante la Provincia di Cattaro

Gauthier

Na vanjskoj strani (sa utisnutim pečatom):

Al Signore

Podestà di Perasto

Il Generale Comandante la provincia delle bocche

18

Gauthier piše (1 listopada 1813) peraškomu načelniku Alvizu Viskoviću, malo dana prije pada peraških utvrda, o mjerama opreza i obrane; između drugoga, kako mu pod grad šalje ratne brodove. Per. arb., sv. 18 m. o.

Cattaro a dì 1. 8bre 1813.

Signor Podestà,

Mezzodì

Ricevo in questo momento la vostra lettera in data di quest' oggi. Non lascierò ignorare al Governo la fedeltà dei Perastini. Vi è a cognizion ciò ch' è successo delli due Villaggi di Glogovaz e Sterp; la stessa sorte vi è preparata; la sò dai miei emissarii. Non credete peraltro che io non faccia tutto ciò ch' è in mio potere per cooperare a ciò che la vostra difesa abbia tutto il successo possibile; in conseguenza ho dato l' ordine positivo alle due Peniche ed alle due Canoniere di ritornare sotto la vostra Città. Faccio cambiare nello stesso tempo una porzione della guarnigione del Forte.

Non dubito che voi coopererete con le vostre cure e la vostra bravura alla difesa del vostro Territorio. Avrò cura di prendere delle note le più detagliate della vostra condotta.

o m i s s i s

Ho l' onore di salutarvi con distinta considerazione.

Il Generale Comandante la provincia

Gauthier

Na vanjskoj strani:

S. M.

Al Signor

Viscovich, Podestà della Comune

Il Gen^e di B^{ta}

Gauthier

di Perasto

Gauthier hvali (3 listopada 1813) peraškog načelnika Viskovića, što je odbio ucjenjivačke ponude Crnogoraca. Per. arh., sv. 18 m. o.

Cattaro li 3. 8bre. 1813.

Signor Podestà,

Vengo di sapere che vi sono state fatte delle domande dalli Montenegrini per sborsare della moneta V^a. Tenete fermi alla risposta negativa come lo avete fatto. Non manco di prendere una nota esatta della vostra condotta e seguitando, come non dubito, a dimostrare i bei tratti di fedeltà e di costanza, sarete certamente preso in riflesso dal Governo vantaggiosamente.

Ho l' onore di salutarvi distintamente.

Il Generale Com^{te} la provincia.
Gauthier

Na vanjskoj strani (s utisnutim pečatom):

Service Militaire

À Monsieur Viscovich, Maire de la Commune

le Gen^{al} de B^{de} Comant^t de la province

de Perasto

Gauthier

Peraški načelnik Visković izvješćuje 4 listopada 1813, malo dana prije ustanka, Gauthiera o situaciji na granici, uvjeravajući ga o vjernosti. Per. arh., sv. 18 m. o.

Province Illiriche

N: 231

Perasto 4 8bre. 1813.

Il Podestà della Comune di Perasto

A. S. E. il sig^r Gene^{le} Barone Gauthier, Comandante superiore
del Distretto di Cattaro

Non è ch' ebbi mancato al dovere dell' attuale onorifico mio incarico, ed a quello di suddito mio attaccamento per non avere partecipato a V. E. le violenti, esorbitanti, e non competenti contribuzioni, che pretendevano gl' iniqui, barbari, ed inumani Montenegrini di esigere da questa Comune, ma fù soltanto motivo, ch' io mi feci riguardo onde non apparire amplificate presso l' autorità.

pubblica l' esternate continue loro minaccie di saccheggio, incendio, e la totale distrucione di tutta questa nostra Località quallora non ueremo ad essi assogettarsi. Noi trovandosi sul momento incompetenti alla propria difesa, abbiamo con essi tracheggiato con fini politici fino a che si siamo posti nello stato della possibile difesa. Le risposte ad essi da noi inoltrate furono le seguenti, che per douere di fedele sudditanza, per estinto (mjesto: istinto) di nostra nazionalità, e per patrio douuto attaccamento niente da noi esigerano a risserua, che l' implacabile furore, sdegno, energia, e belicoso coraggio con cui in ogni circostanza si siamo fedelmente distinti, e che la nostra contribuzione sarà quella di respingerli senza risparmio con ferro, fuoco, e con sacrificio delle nostre vite. Quello, che deuo rispettosamente rifletterle, lo è, che non solo io ma tutti i Capi rapresentanti questa mia Comune, che mi fiancheggiano, altri Concittadini, giouani, uecchi, figli di tenera età, ed il popolo tutto indistintamente senza dubitare di ueruno hanno unanimamente giurato a Iddio, al Sovrano, ed alla Patria l' inuiolabile ed inconcussa fede a difendersi possibilmente contro qualunque barbara inimica aggressione. In conseguenza di ciò noi tutti inuochiamo la paterna clemenza dell' E: V.; che uoglia degnarsi di non abbandonarci col ualeuole Suo braccio di protezione coll' accordarci, finoche continueranno le attuali distrittuali combustioni, che tanto le Imperiali Penich, come le Canoniere abbiano dimorare sotto queste nostre riue in rinforzo ed a misura delle circostanze a maggiore nostra garanzia.

o m i s s i s

Quello, che con massima nostra sorpresa rimarchiamo, lo è, che siccome il Comune di Oracouaz lo è antemurale di questa Località, non si è minimamente distinto in questa circostanza coll' impedire possibilmente il passaggio per loro villaggi ai Montenegrini, ne impedito il barbaro saccheggio di quella infelice villa latina di Glogouaz ne ueruno di essi qui giunto in nostro soccorso, come lo era il loro preciso douere, anziche per quanto ci uiene rifferito, alcuni di essi diedero mano alli Montenegrini in esecuzione dell' inique loro operazioni.

Per quanto abbiamo potuto uerificare ci fù rifferito, ch' essi Montenegrini hanno sloggiato dalla corona del nostro Monte senza sapere se tuttora esistono in Oracouaz, ma con tuttociò non cessano con proteste più assolute minacciare la nostra distrucione.

Serua ciò in riscontro all' ossequiato foglio di V. E. nella data di ieri; e frattanto col più riuerente ossequio mi protesto —

21

Gauthier, ne sluteći, što sprema peraška općina, hvali (5 listopada 1813) energično držanje načelnika Viskovića. Per. arh., sv. 18 m. o.

Cattaro li 5. 8bre 1813.

Signor Podestà;

I vostri tre rapporti in data delli 4. 8bre Ott mi sono esatamente pervenuti. La condotta energica che dimostrate è degna di elogio, non dubito che darete luogo alli più favorevoli rapporti sulla vostra Comune continuando in questa maniera. Fra poco li Montenegrini dovranno abandonare i loro progetti. La Truppa francese è in marcia e si avvanza a queste parti.

Ho l' onore di salutarvi con distinta considerazione

Il Generale Com^{te} Sup^e
Gauthier

Na vanjskoj strani (s utisnutim pečatom):

S. M.

Al Signor Viscovich
Podestà della Comune

Il Gen^e Com^{te} Sup^e
Gauthier

di

Perasto

22

Zadnji dokumenat o peraškim škeverima iz g. 1813. U kući M. Lučića u Perastu.

Na čelu isprave (karta bulana) urezan je državni francuski grb sa simbolima pomorstva (ti su i svud uokolo na obrubu). Isprava je zapravo štamplja popunjena.

No 3913

Congé

des Bâtimens de Commerce Français.

Napoléon, par la grâce de Dieu, Empereur des Français, Roi d' Italie.

A tous ceux qui les présentes verront; Salut.

Le Bâtiment nommé la bonne aventure enregistré et domicilié au Port de Cattaro construit à Perasto province Illyrienne francisé audit Port de son domicile le Vingt Six Juillet an mil huit cent treize No 55 appartenant au Sieur Jean Matticola qui en est propriétaire, ainsi qu'il l'a affirmé dans la forme prescrite par la

Loi, et que l' a reconnu le Sieur Nicolas Radulovich Commis des Douanes, chargé de la vérification dudit Bâtiment, lequel a déclaré que ledit Bâtiment est effectivement de construction Illyrienne qu'il a un mât; que sa plus grande longueur est de douze pieds dix pouces; sa plus grande largeur de quatre pieds dix p; sa plus grande hauteur de un pied neuf pouces qu'il mesure un tonneaux 9/94e; que c'est une barque a Rames et qu'il n'a pas de galerie en tête. Nous déclarons qu'il a droit de naviguer sous le Pavillon de France, et avons donné Congé et Passe-port au dit Jean Matticola commandant ledit Bâtiment, pour partir du Port et Havre de Cattaro à la charge de se conformer aux Lois de l'Empire, et aux Réglemens de la Navigation.

Prions et requérons tous Souverains, États, Amis et Alliés de la France, et leurs subordonnés; Mandons à tous Fonctionnaires publics, aux Commandans des Bâtimens de l'Empire, et à tous autres qu'il appartiendra, de laisser sûrement et librement passer ledit Sieur Jean Matticola avec son dit Bâtiment, sans lui faire ni souffrir qu'il lui soit fait aucun trouble ni empêchement quelconque; mais au contraire de lui donner toute faveur, secours et assistance par-tout où besoin sera. Le présent Congé signé par le Ministre des Finances.

(Pečat Minist. financ.)

Le Ministre des Finances
Dauru (utisnuto)

Expédié au Secrétariat général de l'Administration des Douanes,
sous le No 3913

Potpis nečitljiv utisnut

Enregistré et délivré au Bureau de
la Douane du Port de Cattaro
le Vingt Six Juillet an mil huit
Cent treize

Bon pour une année.

Reçu pour Droit du présent Congé, un franc
et dix Centimes

A

Belérieuse
receveur

(Pečat carinarnice)